

Жаньш,
Байш

КИРИШ СӨЗ

«Жаныш Байыш» эпосу эл ичине эң кеңири тараган чыгармалардан. Азыркы учурда Кыргыз ССР илимдер Академиясынын Тил жана Адабият институтунун кол жазма фондусунда бул эпостун төрт варианты бар. Биринчи вариантын 1922-жылы Молдобасан Мусулманкуловдон¹ К. Мифтаков жазып алган. Экинчи вариантын дагы К. Мифтаков 1923-жылы Жанаев Жусупалыдан² жазып алган.

Үчүнчү варианты 1961-жылы Орузбай Урмамбетов тарабынан жазылып тапшырылган³ Төртүнчү варианты атактуу акын Калык Акиевдин айтуусу боюнча 1939-жылы басмадан чыккан. «Жаныш Байыш» эпосунун варианттары мазмун тараптан экиге бөлүнөт. Тактап айтканда, Молдобасан Мусулманкулов менен Жанаев Жусупалыныкы бир, Калык Акиев менен Орузбай Урмамбетовдуку бир багытта.

Мисалы: М. Мусулманкуловдон жазылган «Жаныш, Байыш» эпосунун окуясында Жаныш, Байыш калмактарга калмактын Шумурт деген падышасынын Желмаян деген жансызынын азгыруусу менен барып аргасыздан согушат, Байыш колго түшөт. Ушул эле мотив Жанаев Жусупалыдан жазылган вариантта орун алган. Окуянын калган өнүгүшү да бирдей. Окуянын өткөн жери Алты шаар тарапта. Эпостогу каармандардын аттарына чейин бири-бирине окшош, Жусупалыдан жазылган вариантты окуганда Мусулманкуловдон уккан болуу керек деген ой туулат. Бирок бул эпосту ал Төлөгөн деген караколдук акындан үйрөнгөнүн эскерет. Кантсе да Мусулманкуловдун варианты менен үндөштүгүн эпостун бардык касиетинен — идеялык мотивдеринен композициялык түзүлүшүнөн толук байкайбыз. Буларда бар болгону көлөм жагынан гана айырма бар. Жанаев Жусупалыдан жазылган вариант 36 беттен, Молдобасан Мусулманкуловдуку болсо 129 беттен турат. Экөө тең ыр менен айтылган.

М. Мусулманкуловдун варианты көлөмүнө жараша ырааттуу, толук берилген. Сүрөттөө жагдайлары да кеңири. Бирок көркөмдүк жактан К. Акиевден жазылган варианттан алда канча ылдый турат деп так эле айтууга болот.

О. Урмамбетовдон жазылган варианттын негизги композициялык түзүлүшү, идеялык мотивдери К. Акиевдикине эң окшош. Ага карабастан мында эки орчундуу өзгөчөлүк бар. Биринчиси – эпостун башталышында Жаныш менен Байыштын калмактарга каршы аттанышы өткөн өчтү, кеткен кекти кууп жыл сайын калмакка төлөгөн салыктан (41 кыз, миң кундуз берип турган) кутулуш үчүн каршы чыгат. Экинчи, эпостун аягы Жаныш, Байыштын жеңиштүү келиши менен бүткөн. Биз бул үч варианттагы айрым өзгөчөлүктөрдү атайылап К. Акиевдин вариантындагы окуялардын түшүнүктүү болушу үчүн келтирдик. Анткени, К. Акиевдин вариантындагы Жаныш, Байыштын калмактарга, кытайларга каршы аттанышы эпостун идеялык

1 Кыргыз ССР илимдер Академиясынын Тил жана адабият институтунун кол жазма фондусу. Инв № 1262

2 Ошол эле фондуда, Инв № 501

3 Ошол эле фондуда, Инв № 5186

мотивиндеги терс көз караш катары каралып жүрөт. Чындыгында «Жаныш Байыш» эпосундагы идеялык мүчүлүштөр кайсында, алар эпосто кандайча орун алган — бул маселеге биринчи кезекте токтолуп өтүү зарыл. Сөзсүз, элде айтылган, эл оозеки чыгармасында өмүр сүргөн чыгарманын баары эле элдик идеяны, элдик ой-мүдөөнү көрсөтө бербейт. Анткени таптык коомдо үстөмдүк кылып турган эзүүчү таптар да элдик эпостордун, элдик лирикалардын саясы курал экенин түшүнүшкөн. Ошондуктан өзүлөрүнө жаккан, өз кызыкчылыгына туура келген идеяны эпосторго кийрүүгө көп аракет кылышкан. Дал ошондуктан алар эшик ага ырчыларды, уруу ырчыларды, жомокчуларды күтүшкөн. Дал ошондуктан бир эле эпостун элдик жана элге жат варианттары келип чыккан. Бирок ага карабастан элдин түбөлүктүү чыгармасы канчалык бурмаланганына карабастан элдин жаркын үмүтүн, кыялын, турмушун, ой-тилегин чагылткан боюнча кала берет. Ошондуктан эпоско кирген жат идеяларды тазартуу же туура баа берүү ар бир адамдын милдети. Ал үчүн баарыдан мурда ошол бааланып жаткан чыгарманын жанрдык өзгөчөлүгүн так ажыратып ага таандык касиеттерди ачык сезүү зарыл. Антпесе эпосторду реалисттик пландагы тарыхый чыгарма катары карап тарыхты бурмалаган деп жыйынтык чыгаруучулар да табылат. Экинчи жагынан ошол чыгарма жаралган мезгилдеги тарыхый шартты, коомдук түзүлүштү, түшүнүктөрдү эске алуу керек. Ансыз таптык коомдогу, уруу коомундагы түшүнүктөрдү, турмуш эрежелерин, этика мораль жөнүндөгү түшүнүктөрдү азыркы учурдагы - тапсыз коомдогу мораль, этика коомдук ой-пикирлер менен салыштыра коюу сөзсүз чаташууга алып барат. Ушул айтылгандардын баарынын «Жаныш, Байыш» эпосуна баа берүүдө кандай мааниси бар? Тикеден-тике. Анткени «Жаныш, Байыш» эпосунун Жаныш, Байышты калмактын падышасы Шумуруттун Желмаянды жиберип карматып уруш кылышын эпостун элдиктүүлүгүн көрсөтүүчү мотив катары көрсөтүп, ал эми Жаныш, Байыштын калмакка каршы аттанышын элдик эмес деп баа берип жүрөбүз. Бул эки карама-каршы идея бир эле эпостун вариантында орун алган. Бирок эпоско терең тааныша келгенде бул эки окуя тең өзүнчө туура көрүнөт. Мисалы К. Акиевдин вариантындагы ушул идеянын берилишине көз жүгүртүп көрөлү. Байыш туула электе энеси жолборстун жүрөгүнө талгак болот. Бул элдик чыгармаларда баатырдын туула тургандагы белгиси. К. Акиев чоң акын катары эпостогу каармандардын мүнөзүнүн өзгөчөлүгүнө көп көңүл бөлгөн. Ал элдик фантазияда жаралган баатырлардын да жөнөкөй турмуштагы адамдардай кемчилиги, артыкчылыгы бардыгын сезген. Дал ошондой өзгөчөлүгү менен баатырдын элесин тарткан, эпостогу окуя да ошол каармандын кыял өзгөчөлүгүнө байланыштуу өнүгө турганын байкаган. К. Акиевдин вариантында Байыштын баатырдыгына өзгөчө көңүл бурулган. Ал ойноо бала кезегинде эле кишичил буураны бутунан кармап, бута атым жерге ыргытат. Эпостун андан аркы өнүгүшүндө ошол чексиз баатырдык, күчүнө ишенгендиктин натыйжалары көрүнө баштайт. Ал «урушууга жоо таппай, урунарга тоо таппай» өткөн өчтү кууп Кытай чегине барат. Муну эпостун бүтүндөй элдиктүүлүгүнө шек келтирүүчү мотив катары кароого болбойт. Анткени, ал оозеки чыгармасында баатырдын эрдигин көрсөтүш үчүн кээде чектен тыш, элге жага бербеген аракеттерди да жасатып жиберген учурлар жолугат. Мисалы, балбан туулган бала чүкө ойноп

жаткан бала менен чырдашып чекеге чертип өлтүрөт, кыйкым таап сабайт. Мындай көрүнүштөр Манастын, Төштүктүн балалык чагындагы мүнөзүн ачууга пайдаланылган. Баатырдын балалык кезегинде мындай тентек кылып көрсөтүүдөгү максат - анын чексиз баатырдык, ашып-ташыган күчүн түшүндүрүү болгон. Байыштын образы да дал ошондой ыкма менен түзүлгөн. Байыштын бекиген чепти бузуп жоого аттанышы эл тарабынан кубатталбайт. Ага агасы Жаныш, ата-энеси да каршы турат. Дал ошол элдик кубаттоого ээ болбой ээленип баргандыгы үчүн Байыш колго түшүп азапка кабылды. Анын бүткүл денесин канжар тешип чыпылдаган ысык канга бөлөндү. Байыштын мүнөзүндөгү өзгөчөлүктөрдү эске алганда окуянын өнүгүшү мындан башка болушу мүмкүн эмес. Байыштын кыялы жөнүндө эпосто мындай эскертилет:

«Ар кыялы бар болчу,
Ачуусуна чыдабай,
Атасын көзгө илбеген.
Агасы менден тартынбай,
Алганындай тилдеген».

Байыштын ачууга, баатырдыкка жеңдирип жоого аттанышы эпостун өзүндө берилген элдик баадан да көрүнөт:

«Балалыгы, жаштыгы,
Баатырдыкка жеңдирип,
Бак билбеген мастыгы».

Байыштын орой, оолукмалуу баатырдыгы эпостун көп жеринде кайталанат. Аларга маани бербей өтүүгө болбойт. Эл анын ошол мүнөздөрүн күнөөлөйт, аны кубаттаганы бир жеринде да жок.

«Абалкыдан оолукпай,
Арылгандыр балалык»

— деп Байыш ордон чыккандан кийин Таманын эскергени да бекеринен эмес. Дал ушул сөздөр менен алар Байыштын калмактарга, кытайларга өзү тийишип барышын айыптаган. Демек, эпостун өзүндө айыпталып сындалып жаткан көрүнүштү бул деле таптакыр элге жат окуя деп эпостун элдүүлүгүнө шек келтирүүнүн эмне негизи бар? Ал түгүл өзүнүн оройлугун, ээленип кетмейлигин Байыштын сезип калган учурларын эпостон учуратабыз.

«Орой сөз, жаман тилимден,
Качан жүрүп оңолом»...

- деп кейип отурганын элестетсек да болот.

Экинчиден, эпостук каармандар сыдыргыга салгандай элдик идеалды гана алып жүрүү керек, аларда кемчиликтин болушу мүмкүн эмес деген талапты коюу деги эле элдик реалисттик сүрөттөөгө айкалышпай турган маселе экенин сезүү керек го. «Жаныш, Байыш» эпосунда Байыштын колго түшүшүнөн баштап Байыштын ишинин адилеттүүлүккө өтүшү башталат. Дал ошол үчүн эл аны эч өлтүргүсү жок. Ал дарга тартса өлбөйт, сууга салса акпайт, отко салса күйбөйт, ок өтпөйт, кылыч кеспейт. Мында элдин аны ачык колдоого өткөнү толук байкалат.» Ал ар түрдүү айла-амал менен аман калып акыры касташкан душманын жеңип кайта. Элдик салтанат өкүм сүрөт. Байыш кармашкан кытай ханы Зыядат өтө залым болгон. Залимдерди жоготуу элдик

идеалга дал келет. Биз Зыядаттын залимдигин эпостун бир эле жеринен анын өз кызы Желкайыптын сөзүнөн ачык түшүнөбүз.

«Башынан залим Зыядат,
Балам эле дебеди.
Башка түшкөн азапты,
Кайгы-капа жеңеби».

- «Жаныш, Байыш» эпосуна туура баа берүүдө кыргыздын баатырдык эпосторун бүтүндөй бирдей мүнөздө башталыш керек деп милдеттендирүү, дегеле ага ык алуу чындыкка туура келбейт. Кыргыз эли өзүнүн узак тарыхында ар түрдүү кагылыштарды өткөрүп сүрүлүп, сүрүп, чабылып, чаап - адам коомундагы жапайычылыкты да, жоокерчилик заманды да, цивилизацияны да басып өттү. Дал ошол кырк кырдуу турмуш картинасы алардын көркөм тарыхы - эпостордо чагылтылып келди. Ошондуктан эпостогу каармандардын оң жана терс жактары бар. Ал түгүл эл идеал катары көрсөткөн каармандардын кемчиликтери, түшүнбөстүгү бар. Бул жагынан алганда Байыштын образындагы оройлукту, энөөлүктү элдик идеалга жат келет деп баалоого болбойт. Мындагы негизги элдик идеал кыргыз элинин өткөндөгү өчүн чет душмандардан алуу, элдин бирдигин сактоо, баатырдык шыкты, патриоттук ойду даңктоо бар.

Ошондой эле Жаныш, Байышты хан тукуму, бек тукуму деп эпосто берсе эле чыныгы турмуштагы хан, бек деп баалоого болбойт. Эл оор турмушта турганда адилеттүү, кайрымдуу хандардын образын түзгөн. Эл чачылганда адаттан тыш жаралган баатыр, балбандардын болушун каалаган. Жаныш, Байыштын образы деле дал ошондой кыялдан жаралган, хан, бектер. Анын кыялдан жаралганы эпостун бардык окуясынан сезилип турат. Байыштын туулушу да башка, элдик фантазия Жаныш, Байыштын бирине күмүш, бирине алтын көкүл берди. Буураны, жолборсту бутатым жерге ыргыткандай күч берди. Отко күйбөс, ок өтпөс дене берди! Эпосту кылдат байкаса ал баатырлар жашаган шаарлар да кыялдан жаралганы ачык байкалат. Нуркандын турган шаары Үзүр, Жаныштын салдырганы Кайры шаар. Эпосто Кайры шаар жөнүндө мындай ой айтылат:

Кырк күндүк жерге салдырган,
Кытайдан уста алдырган.
Кырк тыйын чака чыгарбай
Карыптык көөнүн кам кылган
Жарды-жакыр түнөгөн
Амандыгын тилеген.

Адам баласы басып өткөн таптык коомдо «кырк тыйын чака чыгарбай, карыптарды, жарды-жалчыларды» баккан шаарлар, хан, бектер болгон эмес. Бул элдик фантазияда түзүлгөн келечектеги тилеги ой-кыялы болгон. Дал ошого карата шаардын атын да Кайрымдуу деп Кайры шаары деп атаган. Үзүр шаары да атына жараша адамдардын үзүр көрө турган шаар деп берилген. Кантсе да «Жаныш, Байыш» эпосундагы элдик кыял менен түзүлгөн баатырларды, хан, бектерди шаарларды турмуштук көрүнүштөр менен чатыштырып алардын тарыхый тамырын издөөгө негиз жок.

Анын үстүнө «Жаныш, Байыш» эпосунун элдиктүүлүгүн аныктоодо алар кытайлар менен урушканбы же калмактар менен

урушканбы деп суроо коюп чын-төгүнүнө жетүүгө аракеттенип аныктоого да болбойт.

Эпостогу каармандар кытайга каршы урушса элдик идеяга каршы келип, калмактар менен урушса дал келип калбайт. Кеп бул жерде чоң элби, кичине элби баары эл жөнүндө болуп жаткандыктан аларды таразага салуунун кажаты жок. Сөз бул жерде тарыхый чындыктын орун алышында болуш керек. Ал эми тарыхый чындыкка караганда кыргыздар чектеш турган калмактар менен да, кытайлар менен да бир канча жолу кагылышканы жөнүндө тарыхый фактылар бар. Ал фактылар ар түрдүү - бирде кытайлар келип кол салса, бирде кыргыздар кол салган. Бирде калмактар келип чапса, бирде кыргыздар барып чапкан. Ошентип эки элдин ортосундагы согуштар өткөн өчтү куу жөнүндө болуп тутумдашкан абалды түзгөн. Бул айрыкча «Манас», «Курманбек» эпосторунда ачык байкалат. «Жаныш, Байыш» эпосунда да дал ошол өч алуу ачык формада коюлбаса да окуянын өнүгүшүндө сезилип турат. Ал айрыкча Молдобасан Мусулманкулов менен Орузбай Урмамбетовдун варианттарында ачык байкалат.

Эпосто Байыштын баатырдыгына өзгөчө көңүл бөлүнгөн. Анын ченде жок балбан, баатырдыгын ар түрдүү абалда көрсөтөт. Ал жолборсту мышыкча көрбөйт. Ал эми ачуулангандагы абалы жүрөк түшүргөндөй сүрдүү.

«Ачуу кайрат деминен,
Агасына айткан кебинен,
Качып жаткан мындан көп.
Байыштын кайрат табынан,
Жүрөгү чыгып кабынан,
Жүдөп жаткан мындан көп.»

«Жаныш, Байыш» эпосунда ошол өз доорунун мезгилинин көп көз караштары, түшүнүктөрү орун алган. Мисалы буга Байыштын Кытайдын ханы Зыядаттын колуна түшкөндөн кийин Желкайыптын жашырын мусулман болуп ошонун аркасында Байышты бошотуп чыгышы далил. «Манас» эпосунда дал ушундай мотив Алмамбеттин образында бар. Өз учурунда эпосту жаратуучулар эпостогу каармандардын ар түрдүү иштер, окуянын өнүгүшүнүн белгилүү себептер, мотивдер байланыштырып көрсөтүү зарылчылыгы болгон. Ансыз ал ишенимсиз болуп көрүнгөн. Ошондуктан ислам дининдеги, түшүнүктөгү адамдар үчүн өз элинен кетиш үчүн ар түрдүү турмуштук чыр-чатактарга караганда ислам динин кабыл алыш закондуу көрүнгөн. Бирок ошол эле диндик мотивдерди эпостун экинчи жеринде айыптап ашкерелейт.

Байгамбар менен бериште,
Бастырып келбейт жалынба.
Балаадан сени куткарып
Качан келет жанына
Алардан айла болобу,
Ал көрө сыйын багыңа.

Байыштын дал ушул сөзүнөн элдин динге кандай караганын түшүнөбүз. Анткени, эпостун негизги идеясы андагы башкы каармандын образы аркылуу чечилет. Эпос «Жаныш, Байыш» деп аталган күндө да борбордук орунда Байыштын образы турат. Негизги

окуялар да Байыштын ишине карата өнүгүп отурат. Акырында айта турган бир сөз «Жаныш, Байыш» эпосундагы Акжол, Дарбас кулдардын иштерине байланыштуу маселе. Эпосто Акжол, Дарбас эзилүүчү элдин өкүлү катары берилгенби же башка пландабы - дал ушуга аз токтолуп өтөлү. Сөзсүз, кулдар дегенде эзилүүчү таптын өкүлүн түшүнөбүз. Бирок мында бир өзгөчөлүк бар, ага көңүл бөлбөй өтүүгө болбойт. Ал болсо эпосто эчен жолу кайталанып, такталып айтылып отурган Акжол, Дарбастын жоодон түшкөн кулдар экендигинде. Эпосту жараткан эл өз жоосунун кулу болобу беги болобу элди бийлеген хан болушун каалаган эмес. Дал ошол үчүн Жаныштын баласы Баяман - «мен кытай кулдарга энемди, эжемди бергенче тирүү жүрбөйм» - дейт. Ал эми элге кайрымдуулугу менен атагы чыккан Нуркан, Сарбандар:

«Хандыгымдан айырып,
Кытай кул тапкан эбимди», же
«Задиси кытай кулдардын,
Залимдиги боору таш»
«Казанчы калмак кулдардан
Карып болду ушулар»—

— деп мүгдүрөп турат. Эпосто калмак, кытай кулдары деп улам тактап отурушу касташкан жоонун өкүлү катары көрсөтүү эле. Анын үстүнө Акжол, Дарбас бийликке уурулук менен жетет. Эл сүйгөн каарманын эч убакта мындай сүрөттөбөйт. Уурулук алдамчылык элдик эпостордо айыпталат. Акжол, Дарбас ошол үчү айыпталды, элдик каармандар жеңди. Анын үстүнө эпосту ар бир тарыхый шарттын өзгөрүшүнө карата өзгөртүп турууга эч кимдин акысы жок. Ал тарыхтын күбөсү, өткөндүн элеси катары кала бериш керек. Тарыхый чындыкка эч бир эл таарынбайт — эпостун тарбиялык мааниси да ошондо — ал келечекте баскынчылык, кыргын-сүргүнгө жек көрүүчүлүк менен кароого үйрөтөт. Ар бир доордун өз закону болгон, ал эл оозеки чыгармада чагылтылган жана сакталып калган. Ал үчүн аны жараткан элди күнөөлөгө болбойт. «Жаныш, Байыш» эпосу да дал ошондой белгилүү бир доордун көркөм эстелиги катары эл оозеки чыгармасында өз ордун ээлейт го деп ойлойбуз.

С. Закиров.

ЖАНЫШ-БАЙЫШ

Кыргызда Азирет хан деген болгон экен. Өзү адамдан акылман, билгин, эмдиги жылы келе турган жамандык-жакшылыкты быйылкы жылы биле турган киши болгон. Кыргыз элинин ханы турган Үзүр шаары. Үзүр шаарынын кыргыз ханына 60 шаар эл караган. Ал убакта кыргыз эли кытай менен кезешип урушуп жүргөн кытайдын ханы Саядат. Кытай менен кыргыздын ортосунда Аккүргүн деген дарыя болгон. Маңдайы кытайдын чеги, бер жагы кыргыздын чеги. Үзүр шаары менен Аккүргүндүн арасы алты айчылык жол. Аккүргүндүн зоосунун түбүнө Азирет хан көпүрө салдырган. Көпүрөдөн өтүп Азирет хан кытайларды нечен жолу чаап да алган. Азирет хан алп катарында балбан жана баатыр киши болгон. Өзү абдан карыды. Өлөр убагына да жакын калды. Ойлонду, Азирет хан — мен өлсөм көпүрөмдөн өтүп алып элиме кытай күн көрсөтпөйткө. Көпүрөнүн эки башын бекиттирейин деп, акыл менен эсептеп, уруштарда колго түшкөн көн кытайларга эч кимге билгизбей бекиттире баштады. Маңдай жагы кара зоо, кара кыш менен кынатып, кара кум менен шыбатып бүтүрдү да, кайып ээлеп калды - деп жазуу жаздырып койду. Өйүз – бүйүзү кызыл зоо эле, кызыл кыш менен «ынатып, кызыл кум менен шыбатып кызыр ээлеп калды — деп жаздырды. Көпүрөнүн маңдайы кара зоо болуп калды. Бүйүңү кызыл зоо болуп калды. Эки жагы тең жиксиз зоо болду. Азирет хандын уулу Нурган. Нургандын, атасынча эрдиги жок, балбандыгы жок калкын сурап жата берди. Нургандан Жаныш—Байыш. Жаныш жаңыдан туулганда Азирет хан өлдү, Жанышты таятасы багып алды. Нурган өзү элин сурап тынч жатып калды. Күлүкандын боюнда болуп калып жолборстун жүрөгүнө талгак болуп, талгагы канбай жатып, бир жылда Байышты төрөдү. Атын Байыш койду. Байыш 9 жашар болгондо бир кишичил бууранын бутунан кармап ыргытканда буту колунда калып, буура бутатым жерге барып түшкөн. Ата-энеси - койгун, балам, дешип алдап-соолап эмитен мындай кылсаң бирөөнүн көзү тиет, же бир душман өлтүрүп кетет — деп, агылгалап ачуусуна тийбей асырап сактап жүрүштү.

Жанышка Күлбөскандын Күмүшай сулуу деген кызын алып берди. Күмүшайдын сулуулугу күүгүмдө күн тийип турган сыяктуу болуп, адамдын көзүн тайгылта турган сулуу болгон. Жаныш—Байыштын жайында жайлап, жаз, күз куш салуучу: Баш көл, Орто көл деген көлдөрү бар эле. Орто көлдө кымыз ичип, шерине жеп, кырк жигити менен оюн-күлкү тамаша менен жаткан жерде, Байыш баатыр, агасы Жанышты карай сөз баштап айтып турган жери:

— Айланайын эр Жаныш,
Сөзүмдү жаман көрбөсөң,
Көөдөксүнтүп жемелеп,
Көңүлүмдү бөлбөсөң.
Менде бир кайгы, санаа бар,
Бейлиңди жазып жөндөсөң.
Абалы кудай жаратып,
Адам кылып койгонсоң;
Акылым жетет, ал жетпейт,
Ар убакта ойлонсом.

Уктасам кетпей түшүмдөн,
Оюмда турат ойгонсом.
Ойдогуга жетпесе,
Курусун оюн, тамашаң.
Оолуктурат жүрөгүм
Ойлоп турат санасам.
Аргасы кандай болот деп,
Акылымдан адашам.
Жамандык келсе бир көрчү,
Жатындашым жубайым,
Жаш балапан экөөбүз,
Ата даңкын сурайын.
Билгениңдин баардыгын
Жарышбай айтчы угайын.
Чоң атабыз Азирет,
Кандай болгон хан экен
Кайраттуу баатыр деп угам,
Кайсыны чаап алды экен?
Биз унутпай жүрүүгө,
Бир белгиси бар бекен?
Баш, аягын айтып бер
Баатыр бекен, шер бекен?
Балбан бекен, эр бекен?
Башынан кандай келди экен?
Баатыр болсок биз дагы,
Башка душман чочунуп
Баласынын балдары,
Баатыр чыкты дээр бекен?
Ар убакта жашымдан,
Уламадан улаймын
Чоң атам кандай өткөн деп,
Улуулардан сураймын.
Сенден мурун атамдын,
Кабарын угуп муңайдым.
Айланайын агаке,
Айтпасаң кантип чыдаймын.
Аккүргүнгө Азирет,
Чоң көпүрө салган деп,
Коломолуу кол менен,
Кытайды кыргын салган деп.
Сыядаттын көп колун,
Эки куур чаап алган деп.
Көпүрөсүн өлөрдө,
Кызыл таштан кынатып,
Бекиттирип салган деп.
Ушунусу чын болсо,
Айланайын агакем
Экөөбүздө арман көп.
Көпүрө жатса көрүнбөй,
Эмгиче жолу бекилип.
Көп жыйылып барбаса,
Өзү ачылбайт тешилип.

Ошондо жок экөөбүз
Азамат болдук жетилип.
Ошону ойго албаган,
Атабыз момун киши экен.
Азирет хан барында
Курап кеткен иш экен.
Баатырдыкты унутуп
Жатып алчу биз бекен.
Сураган сөзүм чын болсо,
Айтып бер ага аныгын.
Улуу менен кичүүдөн,
Ата жөнүм тааныдым.
Ушу баштан тартамын,
Чоң атамдын калыбын.
Дайынсыз тирүү болгуча,
Өлгөнү жакшы жанымдын.

Кырк жигити курчап, кулагын салып, Байыштын сөзүн тыңшап,
жарданып Жанышты эмне дээр экен деп карап турушту. Жаныш
баатыр Байыштын сөзүн угуп көп ойлонду.

—Мунун оолугушу кандай? Балким бир душман оолуктурган
чыгар? Мунун чынын айтайын да, анан акыл көрсөтөйүн - деп, агасы
Жаныштын Байышка айтканы:

Айланайын жалгызым,
Укканыңдын баары чын.
Уламадан угупсуң
Чоң атаңдын чабытын.
Балалыгың эмеспи,
Баятан сенин айтканың.
Ата-баба, тегинди,
Ачык-айрым сурадың.
Адам уулу ичинде,
Айтылуу кыргыз урааның.
Андайларды сурашка,
Жетелек сенин убагың.
Мен да угам карыдан
Бек жандаган баатырдан.
Түбүнөн бакты тайган жок,
Тирүүлөй кызыр даарыган.
Тукумунан хан болуп,
Түшкөн эмес тагынан.
Кытай да нечен кырылган
Атаңдын баатыр чагынан.
Аккүргүндүн бетине,
Чоң атаң салган көпүрө,
Өз атаң Нурган көп барган,
Көпүрөнүн четине.
Алтымыш күнү түнөгөн,
Туу тигилген секиде.
Зыярат кылып зыркырап,
Көзүнөн жашы дыркырап,

Алтымыш кошун бир туруп,
Алар да кошо буркурап.
Ачылып кетсе көпүрө,
Аман өтүп кетүүгө,
Батына албай кайтышкан
Аккүргүн суусун кечүүгө.
Атабыз Нурган эл багып,
Ошондон бери тынч жатат.
Көрүнбөй кайып ээлеген,
Көпүрө кантип жол ачат,
Азирет хандын ишинен,
Жол ачылса ким качат.
Сур жорго тулпар мингениң,
Сур бучкак болсо кийгениң.
Кызыгы ушул болбойбу
Тирүү адамга дүйнөнүн.
Түрү суук сөздөрдүн,
Түбүн таап сүйлөдүң.
Кызматыңда кырк жигит,
Кылчаңдабайт буларың?
Туйгун, шумкар куш салсаң
Таркабайбы кумарың.
Тамашаңбы, чыңыңбы?
Дайынсыз сөздү сурадың.
Ошол сен сураган көпүрө,
Кайып ээлеп маңдайын
Калкагар кара таш алган,
Канчалык адам өтө албай,
Көзүнөн кара жаш алган.
Кызыр ээлеп бүйүзүн
Кыйгактуу кызыр зоо алган.
Кытай, кыргыз ортосу,
Кырылышпай тынч калган.
Угушумда чоң атаң
Кытайды далай оодарган.
Элиңде тынчтык болгон соң,
Эсиңе алба эч арман.
Атабыз, Нуркан падыша
Ага алтымыш шаар караган.
Элибиздин ичинде,
Күнүгө оюн-тамаша.
Эриккенде куш салып,
Ээрчишип жүрсөк жанаша.
Айланайын жалгызым,
Сенин айтканын кандай каргаша.
Же энтелеткен душман жок.
Же элиңди бирөө бузган жок.
Алтымыш шаарды кыдырчы,
Ачкасы жок, баары ток.
Алаптаган жалгызым,
Мынча эмне болдуң шок.
Падыша Нуркан атабыз

Дөөлөтүңдө жатабыз.
Элибизде душман жок,
Эминеге капабыз.
Эркелетип чоңойткон,
Байбиче Күлүкан апабыз.
Атабыз болсо карыган
Энебиз кемпир абыдан.
Он жети менен он бешке,
Жашыбыз келди жаңыдан.
Биз эмеспиз машыгып,
Жоонун сырын тааныган
Ат үстүнө мине элек
Ат кадырын биле элек.
Айылдан чыгып жортуулга,
Алты күн сапар жүрө элек.
Айтканың кандай каргаша,
Ачылган жаңы гүл элек.
Балтыр этиң ката элек,
Балапан жүнүң бата элек.
Үйдөн чыгып талаага,
Үч күнү удаа жата элек.
Балтыр этиң толо элек,
Басташарга жоо издеп,
Барар кезиң боло элек.
Чымыр этиң ката элек,
Чырымтал жүнүң бата элек,
Чыгып үйдөн талаага,
Чыдап үч күн жата элек.
Тосуп чыгып жоо келсе,
Токтотор маалың боло элек.
Тон тоздуруп кие элек,
Топ кадырын биле элек.
Эрезеге жете элек,
Эне сүт ооздон кете элек.
Ээрчишип кайда барабыз,
Эки бала секелек.
Сен жыйырмананы ашып жык толуп,
Менин отузга жашым токтолуп
Кара чачтуу кытайдан,
Качпай турган чак болуп.
Мына ошондо барабыз,
Алптарча кайрат күч толуп.
Оолукпай баскын демиңди,
Укпаймын кайта кебиңди.
Ойронун чыккан бир душман,
Тапмак экен эбиңди,
Чындап душман бузуптур,
Чыгармакка желиңди.
Сени бузган душманды,
Мындан барып табайын,
Тийүүчү болсо колума,
Тирүүлөй жерге кагайын.

Өлтүрүүгө кыйбасам,
Өмүрү орго салайын.

Жаныш Байыштын сөзүнө жоопту берди да,— кырк жигит үйдү көчүрүп, малды айдап жай келгиле — деп, Жаныш баатыр шаарды карай жүрүп кетти. Байыш кырк жигитти ээрчитип Жаныштын аркасынан кетип, ордосуна түшүп, атын байлап, атасы Нурканга салам берүүгө келе жатса, Жаныштын—атасына айтып жаткан сөзүн тыңшап тура калды. Нурканга Жаныштын айтып жаткан сөзү:

— Ассалоомо алейкум,
Падыша Нуркан атабыз.
Балдарыңыз Кош көлгө,
Куш салып келе жатабыз.
Ажал жетип өлгөнчө,
Адам да болбой калабыз.
Орто көлгө үй тигип
Башкы көлгө куш салып,
Кызыктуу болду тамаша.
Кырк жигитти алпарып
Кайтара келди Байышың,
Калп жеринен чыр салып.
Башкы көлгө бээ байлап,
Көк-ала сазда мал жайнап,
Кысыр эмди тай союп,
Жез можуда эт кайнап
Каймак майдай томуруп,
Казы керттип, жал чайнап.
Ойлонуп алып эр Байыш,
Оюма салды бир сөздү.
Же жаш өмүрдү жалкытчу,
Бузуктан угуп көргөнбү,
Бул шумпай балаңдын
Айтканына :ким көндү.
Эл эсирткен эмедей,
Элдин жайын бир сурайт.
Эки зандын арасы,
Жердин жайын бир сурайт.
Азирет хан кандай деп
Атамдын жайын миң сурайт.
Адамды койбой жайына,
Атырылып тынчыбайт.
Азирет хан барында,
Аккүргүндүн четине
Кай көпүрө салган дейт.
Кытай, кыргыз эл билбей,
Бекитилип :калган дейт.
Тилегеним тирүүдө,
Бир кудайдан жардам дейт.
Кытайды карай бет алып,
Бир ,барбасам арман дейт.
Оолуктуруп чунакты,

Ойдо жок жерден бурганбы.
Он күнгө жетпей табайын,
Оолуктурган душманды.
Оюна койсоң чунагың,
Араң турат сызганы.
Ала көөдөн ал бир эр
Алдап-соолап акыл бер.
Аталыгың ойлонсо,
Айтканыңа макул дээр.
Акылы бар эр эле,
Алыстап барып тил билээр.
Элөөрүгөн чунакты,
Темир канат жашсың де;
Жалаңдаган түгөттү,
Жашында неге шаштың де.
Баатырлыкка таянып,
Жыйырмадан жашың ашсын де
Курч жүрөгүн токтотуп,
Катуу айткын -бетине.
Көрсөтүп айтып ар сөздү;
Көңүлүң калса мейли де.
Түбүн байкап ойлонсо,
Түшө калып ээринде,
Ак өргөнүн тушунда,
Тыңшап турган эр Байыш,
Агасына кулагын,
Айтар сөзүн белендеп,
Суусап турган эр Байыш.
Ачуусу келип Байыштын,
Кабагы карыш түйүлүп,
Каарданып үстүнө
Кирип барды жутунуп.
Эки колу боорунда
Тура калды умтулуп.
Ачуусун бир аз таратып,
Кабагын жайып турганда;
Жүрөгү сүйүп кубанып,
Жазыла түштү Нуркан да,
Жалт карады кылчайып,
Байбичеси Күлүкан да.
Эки колу боорунда,
Эр Байыш турат сөз баштап,
Озунуп келген эр Жаныш,
Отуруп калды кыйшайып.
Эне-атасы сөзүнө,
Кулак салып турган чак.
— Айланайын атакем,
Арзымды айтып турам мен.
Агакем Жаныш алдында,
Аныгы бүгүн кеңешем,
Ала көөдөн жаш бала,
Акылың жок дебесең.

Абыдан байкап анык ук,
Ак сүт берген энем сен.
Кабарын угам карыдан,
Жок элем жолун тааныган.
Көрбөгөн жерди көрүүгө,
Эминеден талыгам.
Оюма түшүп оолугуп,
Октолуп турам жаңыдан.
Атаке, кечкин акыңдан,
Айбыккан душман даңкыңдан.
Акылыма жеңдирип
Адашмак болдум калкымдан.
Атагы чыкпайт алыска
Аяrlанып тартынган.
Энекем, кечкин сүтүңдөн,
Төрөлдүм эле ичиңден.
Адам болуп жаралдым
Ата-эне, сенин күчүңдөн,
Аман тургун, ата-эне;
Алыска жолго күтүнөм.
Ак мунар тоонун бер жагы,
Айдың көлгө барамын,
Азирет ханча мен дагы,
Кор кылбай азап тарттырбай,
Колдосо тирүү арбагы,
Атагы чыкпай жатабы,
Насили баатыр балдары.
Кара кыш менен каптаган,
Кызыл кыш менен чаптаган.
Кырк кылымды болжотуп,
Кыноосун жиксиз кынаган.
Кызыл ташка окшотуп,
Кытай уста чыңаган;
Көрүнүп турат жалтырап,
Көпүрө суунун бетинде,
Кара зоо менен кызыл зоо,
Кыналган эки четинде.
Кайып ээлеп калган дейт,
Чоң атам салган көпүрө.
Ээлегени чын болсо,
.Ошо кайыбы менен кармашам,
Канчалык катуу болсо да,
Кара зоону жарбасам.
Азирет хан атамдай,
Айдың көлгө барбасам.
Куш салып кумар жазарга,
Кытайлардан түбүндө,
Ажыратып албасам.

Ошондо Нуркан Байыштын сөзүн угуп, бардыгын байкап туруп, Жаныштын сөзүн улап, жаман айта албай, жаалын көрүп жазганып, жакшы сөз менен жайкайын—деп, Нуркан Байышты карап айтканы:

— Айланайын каралдым,
Кандай сүйлөп турганың.
Барса келбес сапарга,
Көңүлүңдү бурасың.
Жарганаттай жаш бала,
Жакшы эмес жооп сурашың.
Жанагы ишке жетүүгө,
Жете элек сунган кулачың.
Оолукпагың, балам, сен
Балапансың экөөң тең
Кайда тентип кетесиң,
Калың кыргыз элиңден.
Кандай алда каламын,
Карыганда атаңдын,
Билбейсиңби абалын.
Алтымыш шаар жериң бар
Алтын, күмүш жыйдырган,
Казынаң бар, кениң бар.
Хандыгыңдан өксүбөс,
Калың кыргыз элиң бар.
Калкыңдан тентип кеткидей,
Кай жериңде кемиң бар.
Көз ачып көргөн, балдырым,
Тилимди алгын барбагың.
Түбү күчтүү душманга,
Жете элек барар дарманың.
Акылдан шашып оолукпай,
Атаңдын сөзүн кармагың.
Кол алдыңда калың эл,
Кошомат айтып мактаса,
Аңдышып душман жоо чыгып,
Атыңды башка чаппаса.
Күнү, түнү жаныңда,
Кырк жигитиң сактаса,
Балам Байыш, не арман.
Жаралып жалган дүйнөдө,
Өлбөй, өчпөй ким калган.
Азирет Аалы чоң балбан,
Кудайдын шери атанган,
Каруусу кетип көп жерде
Будагы болгон бей дарман.
Сен муштумдай баласың,
Ээлигип кайда барасың.
Каруу, күчүң толо элек,
Кайгыга бизди саласың.
Камаса кытай соо койбойт,
Кандай айла табасың.
Аккүргүндүн арасы,
Алты айчылык жол болот,
Агып жаткан суусу жок
Какырама чөл болот.
Адамдын көбү жолдо өлүп,

Көрбөгөнү көр болот.
Тулпардан туяк түгөнөт
Тирүү адам жандан түңүлөт.
Туш-туштан туура жол кетет,
Душмандан түрө кол келет.
Ойлочу, Байыш карагым,
Ошондо жардам ким берет?
Ажыдаар бар сойлогон,
Жолборсу -бар жойлогон,
Айбандын алпы көп болот,
Адамды тирүү койбогон.
Карышкырлар кабышкан,
Дүбүртүн угат алыстан.
Аккүргүндүн чөлүндө,
Ар түрдүү балаа жабышкан.
Мен дагы баштап баргамын,
Азирет хандын өрнөгүн;
Ушактан уккан сөз эмес,
Көзүм менен көргөмүн.
Алты айда басып өткөмүн,
Аккүргүндүн чөлдөрүн.
Көпүрөнүн башына,
Көз кайрап кызыл ташына,
Аккүргүндүн бетине, ~
Ат чабуучу секиге,
Алты ай сапар жол тартып,
Араң жетип четине.
Жол ачылар бекен деп,
Көзүмдүн жашы дыркырап,
Зиярат кылып зыркырап.
Алты миң кошун ошондо,
Кошо турган буркурап.
Эки ай бизде жок болгон,
Эс алып бир күн тынчымак.
Айдатып барып түлөөгө,
Алтымыш ак боз бээ сойдум.
Каны, жини төгүлдү,
Союлган миң сан ак койдун.
Мына ошондо түңүлүп
Көпүрөнү мен койдум.
Менден тилек өтпөгөн,
Сенден тилек өтөбү?
Менин алым жетпеген,
Сенин алың жетеби?
Көрүнүп турат көзүмө
Көпүрөнүн бекеми.
Жыйырма бешке чыгарсың,
Билек күчүң чыңарсың!
Каруу-күчкө толорсуң,
Айдың көл турмак ошондо,
Кытайга кире барарсың.

Ошондо жоону талкалап,
Кылычтын мизин жаларсың...

Байыш баатыр күлүмсүрөп атасын карап, көкүлүн тарап, агасын сынап, өзүн-өзү чыңап, кайраты батпай элирип; чыга турган аттай мойноп оргуштап, оттой көзү ойноп, атасы Нурканга карай айткан сөзү:

- Айланайын атакем,
Каргасаң да барамын;
Алкасаң да барамын,
Туулганда өлгөн баламын,
Тирүүмдө силерге
Тиелекко залалым.
Жамандык каабы болбосо,
Калган жок бизде жашчылык.
Жан калкалап жай таап,
Жатабызбы жашынып.
Жортуулга аттанып,
Жер тааныбай ачылып
Айланайын ата-энем
Ажал жетип күн бүтүп,
Өлбөгөн барбы пендеден.
Өчкөн шамдай дайынсыз,
Өлгөндөр кайта келбеген.
Ак шумкар салсак аттанып,
Кырк жигит бүтсө чактанып.
Апырылып калп айтып,
Айлында жүрсө мактанып.
Аттанып алыс жер көрбөй,
Жортуулдан жоолап эл көрбөй,
Эпчилдик кылса сактанып,
Ошондо адам болобу.
Баатыр жүрөк, балбан күч,
Отузунда толобу.
Табына жетпей качкан куш,
Айланып туурга конобу.
Он экиден өткөн соң,
Балалык жаштык калабы.
Баатыр болчу адамдын,
Башында кайрат талабы.
Жүрөгүмдү курчутту,
Айткан сөзү жанагы.
Эр Жанышты кошуп бер,
Ээрчитип алып баралы.
Айдың көлдүн бетине,
Ак шумкар кушту салалы.
Алыбыз жетсе кытайдан,
Ак мунар тоодон беркисин,
Ажыратып алалы.
Ат мингенге кубанып,
Эл билгенге жубанып,
Курулай жүрүш болобу.

Куш салып кумар чыгарып,
Калкында жүрүш болобу.
Карандай күчкө чыңалып;
Акыңдан кечип, ата-эне
Уруксат бер, бата бер.
Эч бир душман сенде жок,
Элиңди бийлеп жата бер.
Өзүң айтып көрсөткөн
Барарыбыз алыс жер
Жатып алсак дос, душман
Азирет хандын балдары,
Жаман чыгып калды дээр.
Алты айчылык жол болсо
Абыдан ысык чөл болсо,
Арасында жердеген,
Адам уулу болбосо;
Атырылып ар жерден,
Айбандын алпы жол тоссо
Айланайын атаке,
Менин барар жерим мына ошол
Ажал жетип күн бүтсө
Кайда болсо бир өлүм,
Өрттөй каптап жоо сайчу,
Өткүр эрдин бирөөмүн.
Өзүңдүн айткан сөзүңдөн
Өрөпкүп учат жүрөгүм.
Уруксат берсең, ата-эне,
Узак жолго баратам,
Учурап түрдүү айбандар,
Көңүлдүн черин таратсам.
Алдымда тулпар сур жорго,
Алып учар канатчан.
Жолумдан чыккан жолборсту,
Кулактан алып минемин,
Кара кулак шер келсе
Кабылан аттуу эр келсе,
Катырамын тилегин.
Ажыдаардын жонунан,
Тирүүлөй кайыш тилемин.
Андан көрө, атаке,
Коломолу кол бергин,
Кошо баргын балам деп,
Эр Жанышка жол бергин.
Алты жылдык күтүнүп.
Азык-түлүк мол бергин
Ажалым жетип өлбөсөм,
Ата-эне сени, билермин.
Унутулбас өмүрдө
Ушул жообуң силердин.
Кары ата-энем сен,
Калп айтасың дебесең,
Кайраты менде миң эрдин.

Кошуп курап кол берсең,
Көпүрөнүн башында,
Туу жайылтып жатышсын,
Жүрөгүн алып душмандын
Бир кызыкка батышсын.
Кытайдын колу жок болсо,
Көпүрө башын сактасын,
Аңдышкан жоонун чегинде,
Аламандап жатпасын.
Душман келсе капыстан
Түрүлө чыгып каптасын.
Кырк жигит менен камданып
Айдың көлгө биз барып,
Абыдан жолун тааныйлык,
Ак шумкар салып шаңданып.
Дүрбү салып көп кошун,
Карап жатсын таңданып.
Байыштын сөзү басылып,
Токтоду көөнү жазылып,
Энеси Күлүкан буркурап,
Көзүнүн жашы чачылып:
— Айланайын балам, деп
Оолугушуң жаман деп;
Тура калды шашылып,
Жанына келип олтуруп,
Жакасына кол сунуп.
Моюнунан кучактап,
Көзүнүн жашы бурчактап.
Кагылайын балам деп
Карган кемпир кылчактап,
Бала көрбөй зарыгып;
Кудайдан тилеп зарыгып —
Кыйналып келдим башында,
Жанышты көрдүм жарк этип.
Так кырк алты жашымда
Сен боюмда болгондо,
Ай алтыга толгондо,
Жайдын күнү жайкалып
Башкы көлгө конгондо.
Бар тамагым дапдаяр,
Жайнап турган ордомдо.
Сен боюмда жолборстун
Этине талгак болгомун,
Төрөрүмдө кырк күнү,
Кыйноосун тарттым толгоонун.
Өөдө болбой ошондо
Өлө турган болгомун.
Атаң Нуркан ошондо,
Калың кыргыз элинин,
Мергендерин жыйдырган.
Жолборс атып берсин деп,
Жарчы менен чакырткан.

Атып келип берем деп,
Аңчылар тарап туш-туштан,
Жолборсту жоктон таптырган
Мергенге бешти аттырган,
Жүрөгүн туурап жедирип,
Терисин кабат жаптырган.
Төрөп иер бекен деп,
Төрт күнү териге жаткырган,-
Өтүшүп кеткен талгагым,
Араң жанган тери менен,
Беш жолборстун жүрөгүн,
Бир тууратып жегенден —
Угар болсоң сен үчүн,
Убарасы ушул энеңдин. ,
Он эки айдын жүзүндө,
Омурткам сыздап төрөдүм.
Ошо азабыңды унутуп
Айланып үч маал бөлөдүм,
Жумуртка чайкап жетилттим
Пайдаңды качан көрөмүн,
Ажал жетип биз өлсөк,
Күмөн го сенин көмөрүң.
Тил алгын барба алыска,
Мен кемпир — атаң абышка,
Тентек туулган баласың
Терең акыл Жанышта.
Карууңар толгон убагы,
Кор кылбай бизди багышка.
Кайрылбай кетсең, балдарым
Карыганда каптадың
Кайгы менен наалышка,
Өлгөнчө багып көргүлө
Өлүп кетсек көмгүлө.
Кепинди кенен жаздырып
Мазарга мүрдө каздырып,
Көмүүгө кана тың бүлө.

Байыш баатыр үндөбөй, энесине жооп бербей эшикке чыгып кетти. Жаныш ата-энесине айтты.— «Бул балаңар болбойт, муну калк билген даанышман бектерди, билимдүү бийлерди, кожо, молдолорду, эшендерди, эпчил сүйлөөк чечендерди чакырып алып, ошолор менен көптөп айтып токтотуу керек» - деди. Нуркан ырас көрдү да, 60 шаарындагы жогоруда айтылган акылмандарды чакырып алды. Байышка арачы салды. Ошондо кожо, молдо, казы, мупту, эшен, чечендерге Байыш баатырдын берген жообу:

— «Кожо болсоң даарат ал
Баштарыңа селде чал,
Менин айткан сөзүмө
Кошомат кылбай кулак сал;
Кошоматчы, жактоочу,
Кошо болбой куруп кал.

Түн уктабай зикирге
Орозодо битирге,
Адам өлсө опулдап
Жаназа доорон битирге,—
Жан кыйнабай алдап жеп;
Кыдырып жүргөн түтүнгө.
Оору көрсө дем салып
Опулдаган молдолор.
Орточу болбой бекерге,
Өз жолуңду оңдоңор.
Он миң кошун бир келсе,
Мен эмесмин кор болор.
Казы менен муптулар
Калыстык менен журт сулар,
Калп кара өзгөй доо менен
Актын ишиң жыкчуулар;
Менде кандай сурак бар,
Менде сурак жок болсо,
Чениме тийбей ыраак бар.
Арачыга келипсиң
Алка курча эшендер,
Жаакташып айтышчуу,
Жатык тилдүү чечендер.
Жаныш—Байыш балдарды
Жайкабай ылдам кете бер.
Баарың бирдей арачы
Алдооңорго кирбеймин-
Аярдыгым карачы.
Түркүгө кире керүүчү
Мен эмесмин көрдүңөр —
Түпсүз эрдин баласы.
Өз балаңар аманбы,
Ойлогула чамаңды,
Өкүм менен силерди,
Балдарыңды аламбы,
Силер айткан сөз менен
Сапар жүрбөй каламбы.
Кайдан таап алдыңар
Алдоого жүрчү жаманды,
Эшен, кожо, калпалар
Казы менен муптулар.
Уулуңдун сөзү ушу деп;
Эне-атама айтып бар.
Көп болсо бизди көрө албай
Ушак кылар ичи тар,
Эми кайта келсеңер
Өлбөймүн деп ойлонбо,
Бирден түштө түлөө кыл,
Бул сапар тирүү койгонго
Унутуп калба баарыңар
Кардыңар чайга тойгондо,
Жооп берип жол ачып

Жөнөтсүн бизди алыска;
Айтып баргын атама:
Чын турсаңар калыска,
Жалгыз айткын арачы
Жатындашым Жанышты
Жашыктык кылбай жалтанбай
Бел байласын намыска;
Ажал жетсе акыры,
Үйдө да жатсак өлөбүз,
Чымындай жандын барымда,
Чын өлүмгө көнөбүз.
Өлүм үчүн шак ийип,
Бышып турган мөмөбүз.
Каухар көз, кара күчтөрдү
Жер алдына төгөбүз,
Суранамын көбүңдөн
Кооп санап коркпоймун
Кордук менен өлүмдөн.
Дүйнөгө устун болбоймун;
Тирүү жүрсөм жалгыз мен.
Өлүп кетсем өксүтүп,
Тирүүнүн санын кемитпейм,
Иш оңолсун жөнөтсүн
Ишенби күнү күндүз де,
Падыша Нуркан атамды,
Балдарыңды көлгө барышка,
Кытайлардын колунан,
Ажыратып алышка.
Абыдан тилек чоң бизде.
Арачылар жөнөштү.
Эки-экиден кеңешти.
Байышты бузду булар деп,
Падыша алат каарына.
Чынын айтып чурулдап,
Жооп берелик жабыла.
Жакындашып баралык
Жаныш бектин жанына
Арачылар кеңешип,
Арман айтып баратат.
Не кыларын биле албай
Бирин-бири карашат;
Өз башына келгенде
Өлөр күнүн санашат.

Арачылар кеңешип, сөзүн Талып эшен деген эшенге беришти, «Нурканга сиз жооп бериңиз, биздин баарыбыздын уккан-көргөнүбүз ушу дейбиз да сиздин сөзүңүздүн чындыгына күбө болуп беребиз» дешти. Эшени, сопусу, сакчысы, казысы, муптусу, мыктысы, чечени, эби жок бечели бардыгы Нурканга салам берип отурду. Ошондо Талып эшен өзү Нурканга чоң кадырлуу, барыктуу киши болгон. Баласы Байыштын сөзүн агасы Жанышка, атасы Нурканга, энеси Күлүканга айтып турган жери:

Баркымды билген хан элең,
Баягы эшен дебесең:
Ажалымдын жогунан
Алдыңа келдим мен эсен.
Баатыр Байыш балага
Арачы болуп биз бардык,
Ачуусу келип булкунса
Айлабыз кетип кумсардык.
Кожо, молдо, калпа деп
Касиетин канча деп,
Олуя болсоң эшендер
Курбайсыңбы алга деп.
Казы менен мупту деп
Касиетиң көп болсо
Канакей мени жутчу деп,
Каарланып караса,
Көзүнөн жалын от жанган,
Баралына келгенде
Батына албайт эч балбан;
Аалы балбан сыяктуу
Айбаты бар шаңданган.
Жооп берсин сапар жолго дейт
Энем менен атамдын
Айтканына болбо дейт.
Көндүрбөсөң атамды,
Силердин жөндү табам дейт
Берениң Байыш ишенбей
Пейлиңер мага жаман дейт,
Бир жатынды тебишкен
Биригип эмчек эмишкен
Сөзүмдү кыйбайт агам дейт
Калтырбай кадыр көңүлүн
Батасын берип көбүңдүн
Кулунуңду жөнөткүн,
Кудайдан тилеп өмүрүн.
Кайратын көрүп сөз уккан,
Эшен, молдо, кожо бар.
Каарданганда биз менен,
Казы, мупту кошо бар.
Сизден башка баарыбыз,
Жөнөтүүгө ыктыяр.
Атасы Нуркан мингизген
Хандыгынын иретин,
Он эки жаштан билгизген
Көзүмдүн тирүү чагында
Көнсүн деп алтын тагыма,
Хандыкка каалап киргизген
Кожо, молдо, эшенди
Казы, мупту, чеченди
Калтырбай баарын ээрчитип,
Жөнөдү Нуркан абышка.
Тегеректеп олтуруп

Кенешин салды Жанышка
Кеңешке алды жакынын
Кеп таратты акырын,
Кейитпей турган өңдөндү
Эр Жаныш, Байыш баатырын,
Атасы Нуркан баарына:
Айтып турат акылын,
Жооп бергин, ата, баралык,
Жоголгон бизден балалык.
Батаңды бергин жазылып
Абыдан көөнүң агарып;
Алкышың тийсе, атаке,
Айланып элди табалык.
Калтырбасаң көңүлүн,
Кайраты кара тоо жарат.
Калың кытай жоо тургай,
Калмакты кошуп оодарат.
Бегиме медресе болорго,
Белине кемер болорго,
Мен барбасам ким барат?
Минип тур алтын тагыңды,
Билип тур Мисир шаарыңды,
Оолугуп калган Байыштын,
Оюна коё берелик
Ажал жетип өлбөсөк,
Айланып тирүү келелик.
Барбагың деп балага
Пайдасы жок теңелип,
Акыл айтып берсем мен,
Аныгың угар атам сен.
Алтымыш шаар калкыңдан,
Эл чакыргын эртеңден.
Жер жүзүндө жети хан
Кимисинен бактың кем.
Керинейчи келтирип,
Сурунайды тарттырып,
Ат-кунанды чаптырып
Балдарыңдан аянбай
Дүнүйөңдү сарп кылып;
Күңгүрөгөн конокту
Алты күнү бактырып,
Башкы көлдөй чык кылып
Жанар тоодой эт кылып,
Тамашаны көп кылып,
Баатырларды бет кылып,
Балбан менен эңишти
Бир-бирине жактырып.
Алдына атан төө берип
Саарына бээ берип,
Жетимге киер тон берип
Жетпегенге чоң берип,
Кожо, молдо, эшенге,

Кол кайырды мол берип,
Жесирге соёр кой берип
Жети күнү той берип.
Калың кыргыз көп элден,
Кол жайдырып дуба алып,
Тоюңдан жеген эл кетсин, ,
Тополоңдор кубанып.
Тоюңдун түбү той болор,
Түңүлбөсө уланып.
Өлбөсүн, өссүн, балдарым
Өмүрүн менен жашын деп,
Келер болсоң, балдарым
Кем болбосун башың деп,
Ажал жетип өлсөңөр
Азабын тарткан ата-энең
Ушудур берген ашың деп,
Той берип элди таркатып,
Кечиктирбей жөнөткүн.
Балаңа берген той үчүн
Кемийт беле дөөлөтүң.
Жер жүзүнө угулсун,
Жетишкен сенин сөөлөтүң.

Жаныштын сөзүн атасы Нуркан, энеси Күлүкан баштап отурган элдин бардыгы макул алды. Биринчиден акыл көрүштү, экинчиден Хандын бүтүмү дешти.

Кеңешин Нуркан бүтүрүп,
Той берүүгө күтүнүп
Кол алдында көп элди,
Конокко кел деп чакырып.
Бир жагынан мал союп,
Күндөп-түндөп бышырып
Эки жүз элүү бээ сойду.
Эки уулуна эл жыйып
Берип жатат чоң тойду.
Түнкү келген конокко,
Күнүгө соёт миң койду.
Хандын берген тоюнда
Бирөө моюн толгойбу.
Падыша Нуркан башынан,
Өзү көпөш бай болчу.
Дүнүйөсү түтөгөн
Төрт түлүгү шай болчу.
Козу ордуна союшу,
Күнүнө бирден тай болчу.
Кол кайырдуу берешен
Конбой койбойт жолоочу.
Коноого атын чаптырып,
Желдетке кылыч тактырып,
Жер жайнаган конокту,
Жети күнү жаткырып,

Боз уланга бир жактан
Көкбөрүсүн тарттырып.
Балбандары күрөшүп,
Байгеден атын сүрөшүп,
Баатырлары сайышып,
Бакандары тирешип
Эңишчилер бир жактан
Ат үстүндө эңишип,
Ырчылары беттешип
Эки-экиден жеңишип;
Сегизинчи күнүндө —
Тамашасы тарады.
Жаныш, Байыш жалтылдап,
Көпчүлүктү карады;
Бардык келген коноктон
Бата алсак — деп санады.
Эшендер, кожо, молдосу
Жети күн тойдо болгону.
Жер жайнаган көпчүлүк,
Тарай турган болжолу;
Тамашасы бир түрдүү,
Балдарга бата берүүгө, —
Көтөрүлдү колдору.
Батасын берди чуркурап
Бардыгы ыйлап, буркурап,
Баатыр Байыш акылман
Бардыгын байкап тынч турат,
Эки колу боорунда,
Ак пейлиң менен жөнөт деп,
Кабагын жазып каркылдап
Капаланбай жаркылдап
Жаныш. Байыш эки бек;
Жайкалышып жооп сурап.
Сакалы аппак карысы
Көпчүлүк элдин баарысы
Бата берип жатышат.
Жаныш, Байыш баатырлар
Бак-таалайын болсун жар,
Ата жолун уладың
Аман-эсен ойноп бар.
Аккүргүнгө жеткенче,
Катарлаган нечен бел
Катуу багыт мойнок бар.
Ачык кылсын багыңды,
Асырасын жаныңды.
Аман келип күтүп ал
Алтын тажы тагыңды.
Аман-эсен кайра тап,
Ак калпак кыргыз элиңди,
Айбалыдай кытайдан,
Ажыратып алгыла,
Айдың талаш жериңди.

Шыдыр болсун жолдоруң
Тирүүлөй арбак колдосун
Туу көтөрүп качырып,
Душманың жолдо болбосун
Азирет хандын арбагы
Башыңарга орносун.
Алты айчылык сапардан,
Аман барып, эсен кел
Ат азабын көп тартып,
Ашарыңар нечен бел.
Аманыңды тилерге,
Ата-журтуң ушул эл,
Калдайган калың букарга
Календер-жарды бечара,
Эң эле кийин аркада,
Кожо, эшен, молдо курдашы
Казы, мупту эл башы.
Кол көтөрүп камынып,
Кошоматка жабылып
Нечен көпөс байлары,
Капасыз жүргөн жайдары
Соодагерлер кербени; '
Аңчы, адис мергени.
Баарысы колун көтөрдү,
Балдарга бата бергени.
Кожо, молдо, эшендер
Үргүлөшүп үлдүрөп
Бүбү-бакшы думана, .
Зикир тартып күбүрөп,
Баш аламан көпчүлүк
Кошулушуп дүбүрөп
Бата берди бардыгы.
— Оомийин, деп дүңгүрөп.

Тойго келген көпчүлүк батасын берип, Жаныш, Байышка коштошуп тарады. Жаныш, Байыш жөнөмөкчү болуп камына баштады. Атасы Нуркан балдарына алты миң кол бере турган болуп, аскер камдай баштады эле, байбичеси Күлүкан болбоду. Өздөрүн колсуз, жараксыз жиберүү керек, деп энеси Күлүкандын айтканы:

— «Калжырайсың жөн билбей,
Карыганың эмеспи.
Араң турган балдарга
Айтпагын андай кеңешти.
Каруу-жарак мол берсең,
Калың аскер кол берсең
Билбейсиң тирүү келбести.
Коломолуу кол берсең,
Коркобу жоодон балдарың,
Коркуп кайта келишсин
Сурангын жалгыз барганын,
Оолугуп турган балдарга

Ошобу сенин жардамың;
Каны суюк балдарга
Атышарга жаа бербе,
Көп кол кошуп берем деп,
Ал экөөнү дегдетпе.
Атышарга жаа тургай
Колуна бербе шалк этме.
Жалкып келсин жоо көрсө
Жанына кылыч байлатпа,
Жарактуу калың кол берип
Жашынан шорун кайнатпа;
Кошомат кылып балдардын
Колуна бербе ай балта.
Дүңгүрөгөн даңкы бар
Түптүү кытай эл болсо,
Аккүргүндүн дарыясы
Агымы катуу сел болсо,
Талашканы Айдың көл
Кытайга тийиш жер болсо,
Өз чегинен жабылып,
Кытайлар чыкса жол тосо.
Аккүргүндүн боюна
Душмандын туусу орносо,
Балдарыңа пайдалуу—
Каруу жарак болбосо.
Коломолуу кол болсун,
Колунда жарак мол болсун.
Карсылдашып урушуп,
Жекеме-жеке чыгышып
Калабы тирүү жолборсуң?
Кайраттуусунган немелер,
Кытайдын түрүн көргөндө,
Качар жакка оңдолсун.
Ошентип душмандан
Кадыры калып бир келсин,
Жолугуп калса чегинен
Жолотпой кууп жиберсин,
Айтканымдын чындыгын
Убагында билерсиң,
Кылыч, найза жараксыз
Кырк жигитин кошуп бер,
Жарактуу болсо жоо көрүп
Кызып кетет жиндилер.
Оңой эмес алты айлык
Басар жолу узак жер». I
Кырк жигити токуду,
Эки тулпар жоргону.
Каршы-терши ачтырды,
Дарбазалуу ордону.
Жакын калды баатырлар
Жөнөй турган болжолу.
Даярданып эки бек

Жорголору токулуп;
Кырк жигитин чогултуп,
Аман-эсен тургун деп,
Атасына кол сунуп,
Экөө эки шумкарын
Колдоруна кондуруп,
Вазир — бектер урматтап,
Коштошууга чогулуп,
«Аман келгин, балдар» деп
Ата-энеси коштошуп,
Ага-тууган баарысы
Амандашып коштошуп,
Аттын башын он тартып
Үзөнгүгө бут салып,
Кырк жигити шарт этип
Кыйгач баары аттанып,
Амандашып жөнөштү,
Алты жылды болжошуп.
Аттанып чыга берерде
Алган жары Күмүшай,
Алымды айта салсам деп,
Амандашып калсам деп,
Чыга берер күнүндө,
Дарбазанын түбүндө
Гүлсыйнасын көтөрүп:
«Атыңдын башын бура тур
Азыраак токтоп тура тур.
Кайрылып кирип барышка
Кайнатам бар иймендим.
Кайгы-зарын уга кет
Өмүрлөшүң сүйгөндүн,
Кыз да болсо туягың
Тили ширин Гүлсыйна,
Тирүүлөй жетим-жесирге,
Кайгың өтөр бир кыйла.
Жүрсөң болду саламат,
Түшө элек башың мындайга.
Төрт айлык бала боюмда,
Түшүмдө эркек оюмда.
Белгиңиз калды карында
Же береги эркек болбоду;
Береним сенин барыңда.
Кайгырып өтөр өмүрүм,
Ханым сенин зарыңда.
Камап келген жооң жок,
Кыстап жаткан дооң жок.
Алыска жөнөп барасың,
Кайгыңда калган эне-атаң
Жолуңду күндө карасын.
Кагылайын береним
Кайгылуу күндө калармын,
Каргадай болгон Гүлсыйна

Калкалармын, багармын;
Ордуң калып өзүң жок,
Кайгынын тузун жалармын.
Саратан чолпон жылдыздай,
Аттанып чыктың жаркырап
Түңүлбөй тирүү бөлүндүк,
Амалсыздан жан чыдап.
Алдыңдан муунап тоспоюн,
Аялдык кылып аркырап».
Коштошуп колун кармады
Амандашып зарлады,
Ичи өрттөнүп солкулдап,
Коюнуна жашы шолкулдап;
Калбады сүйөр дарманы,
Башын ийкеп Күмүшай,
Амандыгын арнады.
Карсылдап күлдү эр Жаныш
«Баланы алып бар үйгө деп,
Башка түшсө көрөбүз,
Башынан ушу дүйнө деп».
Азык жүктөп кырк атты,
Алыс жолдо аярдап
Кырк жигит кетип баратат
Тамак-ашын даярдап.
Оюнда жок балдардын,
Ат өргүтүп жай алмак.
Алдында жүрөт эр Байыш
Атамдын айткан жери деп
Алтымыш адыр, кырк чыбыр
Ашуусу бийик бели деп.
Анык болсо жулунуп
Ажыдаар чыгат эми деп,
Ажыдаары чын болсо
Жутуп көрсүн мени деп,
Атамдын сөзү чын болсо
Жолборсу чыгат жолдон деп;
Жоруган түштөй айтты эле,
Жолугар маалы болгон деп.
Алдына түшүп эр Байыш
Айтып барат далай кеп.
Агасына билдирет,
Ар кайсыны далилдеп.
Туш-тушунун бардыгы
Туюк адыр кери деп.
Калп болобу чыны жок
Карылардын кеби деп,
Качан чыгат арылдап,
Кара кулак шери деп.
Күлкү салды эр Байыш,
Кырк жигит менен Жанышка,
Кыргызда жок калп экен
Атабыз Нуркан абышка.

Ушунча калпты айтабы
Жөнөтүп жатып алыска,
Токою көп деди эле,
Токой турмак зар болдум
Ат чалдырар камышка.
Ажыдаар турмак жылан жок
Токой турмак тулаң жок,
Келатабыз жол тартып
Керик турмак кулан жок.
Кара кулак шер турмак
Карга менен кузгун жок
Жолборс турмак жору жок,
Жолунун жүрөр оңу жок.
Дарыя турмак булак жок.
Аргымак аттан эт арып,
Жигиттин алды жөө басып
Кыйналгандан баарысы
Кызылы кетип өңү азып.
Алты айчылык жол эле
Төрт айда жетти эң шашып
Барып жатып калышты
Айдың көлдүн бетине,
Көпүрөнүн бер жагы —
Аккүргүндүн четине.
Аттарын суутуп жайдактап,
Азирет хандын барында —
Ат чубуучу секиге.

Жаныш, Байыш көпүрөнүн башына барып, туш-тушунан чалгын чалып, алыскы жерге, ач кайкы белге дүрбү салып санасын басып жатып калышты. Эртең менен эрте туруп, колду, бетти жууп тамактанып, аттарын токунуп, бардыгы чогулуп көпүрөгө келишти. Келсе маңдай жагы кара таш, бул өйүзү кызыл таш, эч жиги жок; ал көпүрөнү Азирет хан салдырган. Аныгын Байыш уккан. Укканынын бардыгы чын. Көпүрөнүн өзү күнү бүгүнкүдөй болуп турат. Байыш дүйнөдө жок балбан болгон. Балбандыгын Жаныш да билбейт эле. Жаныш айтты: «муну кантип бузабыз, жарак ала келүүбүз экен» деп. «Мен бузамын» деди Байыш. «Менин балбандык күчүмдү атам эч кимге билдирбей, токтотуп койгон. Эми сапар жолунда жүрүп бекитет белем» деп чечинди.

Кынаган кышты, шыбаган кумду таанып туруп тепти. Кыштын жана таштын бырын-чырыны чыкты. Оодарып алып таштап, көпүрөнүн маңдайындагы кайып ээледиде деген кара таштагы кара кышты тепти эле, талкаланып калды. Ошентип көпүрөнү ачып алды. Бир жоосун чыгып, санаасы тынып, көпүрөнүн ар жак, бер жагына чыгып, кайтып келди да Жанышка кубанып айткан сөзү:

— Айланайын агакем,
Билдирейин белгимди,
Сыпайы сырын жашырбайт
Сырдашар күнгө келдимби,
Балалык кылбай жакшы угуп,

Байкап көрчү, эрминби?
Оттон, өрттөн коркпогон,
Ойноо бала кезимен
Он төрт, он үч жаштагы,
Балдар коркчу сезимен.
Ошондон берки көргөнүм
Кете элек менин эсимен,
Ошол ойноо кезимде,
Атамдын беш жүз төөсү бар
Өркөчү жок баарысы
Өрдөк моюн кызыл нар,
Жаздын күнү көктөмдө,
Ойноп чыктык көп балдар.
Ошо төөнүн ичинде
Көрүнгөндү кубалар,
Жакын жетсе жазганбай
Тиштеп алып ыргытар
Арасында көп Экен,
Киши чайнап бууралар.
Качырып калды бир буура
Бизди карай туп-туура
Чыдай албай бетинен,
Чыга бердим бурула.
Балдардын баары мен жакка
Качып берди чубура.
Көбүгүн бурап чачылтып
Көнөктөй оозун ачылтып,
Бир баланы четинен
Чөгөлөй түшүп аймады,
Чыркыратып чайнады.
Жагалмай алган чымчыктай
Баланын шору кайнады,
Табалбадым ошондо
Ажыратар айламды.
Кош колдоп алып бир буттан
Ачуум менен ыргытсам
Буту кала бериптир
Кармаган колдо жулунуп;
Калкка тарап кетиптир,
Кабарым катуу угулуп.
Тогузумда токтолбой
Мына ошону кылдым мен,
Таятамдын колунда
Ойноп жүргөн кезиң сен,
Балапан күнкү иш болчу
Баатыр Жаныш ишенсең.
Эркелетип эне-атам
Акыл үгүт үйрөткөн,
Ойноктукту оюмдан,
Ошо күнү түгөткөм.
Андан кийин ата-энем
Анкып жүрүп жетилткен,

«Мындан кийин, чырагым
Балбандыгың чыгарбай
Баатыр болгун чыдамкай».
Деген болчу ата-энем.
Ошону менен убадам,
Он жашымда бекиген.
Ошондон кийин чыгарбай
Сактагамын күчүмдү,
Эгерде эки болгон жок,
Эне-атамдын бүтүмү.
Ашыгып бүгүн көрсөттүм,
Жыйырмамда чыгар ишимди,
Ачуумду чыгарып
Арачы эшен, кожонун,
Биринин кармап бутунан
Бирин башка чапмакмын,
Жазыгы ошол болмокчу,
Жамандыгын тапмакмын,
Акыл берген атама
Убадамды сактапмын,
Жолумдан чыкса жолборсту
Кулактан алып минмекмин.
Ажыдаардын жонунан,
Тирүүлөй кайыш тилмекмин,
Барбасын деген сөзүбү
Падыша Нуркан атамдын;
Калп айтарын билбепмин.
Кара кулак шер болсо,
Айбандын алпы шер болсо
Тирүүлөй кармап алмакмын,
Мени коркутканың мына деп,
Кимибиз баатыр туура деп,
Атама алып бармакмын.
Кырааным Жаныш көрөрсүң,
Толуп жатат аңгемем
Кыйрата тээп кулаткан,
Кызыл кышты колдогон,
Кыдыры тирүү бар деген.
Кызыры болсо алып кел,
Кырылышып көрөйүн,
Кылычсыз канын төгөйүн
Кутманым Жаныш, көрөрсүң,
Кайнап чыгат аңгемем.
Каңтара тээп кулаткан
Кара кышты ээлеген,
Кайыбы тирүү бар деген.
Кайыбы болсо алып кел,
Каруулашып көрөйүн,
Канжарсыз канын төгөйүн.
Көңүлү тынып баатырлар
Аттын баарын жайдактап,
Буту, колун бекитип

Чидер салып баймактап,
Ооздуктарын чыгарып
Откорушуп тойгузуп
Оонатып кайта сугарып,
Көңтөрө ээр көк жампооз,
Жаба салып токуду,
Аттын баарын даярдап
Жөнөй турган болушту.
Жетек атка жигиттер
Жүгүн артып камданып,
Жөнөй берди баатырлар{
Жолго түшүп шаңданып,
Жортугуна кырк жигит
Келип барат таң калып.
Көпүрөнү караса
Көз кубанткан тамаша,
Буруксуган арчадан,
Бир жүз устун санаса.
Көпүрөнүн бетине
Беш миң киши баткандай —
Жолун тосуп камаса.
Өйүз-бүйүз зоолордун
Боорунан үңкүр ойдурган,
Эки башын тиретип,
Устунун тегиз койдурган.
Башка жыгач чирийт деп,
Ууз арчадан сундурган.
Эки башын бекитип
Коргошун коюп тундурган,
Ууз арчадан улаткан,
Улуусун жиксиз кынаткан.
Көпүрөнү көркөмдөп,
Уландысын бекитип,
Коло менен чырматкан,
Панжырасын кооздотуп
Алтын менен сырдаткан,
Бузула турган неме эмес,
Душман келип бузбаса.
Кезеп келип ыраактан,
Ат бастырып топтошуп,
Көпүрөдөн өтүштү.
Көзүнүн кырын кубантып
Көңүлүн жазып кетишти,
Улуу-кичүү дебестен
Убадасын бекитти.
Агасы Жаныш сүйлөдү,
Сыртынан сынап бийледі;
Ажал жетип күн бүтсө
Өлсөк чогуу өлөлүк,
Бирибизге бирибиз
Сүйөнүшүп жөлөнүп,
Тирүү калсак өлгөндөн

Өлгөндү шейит көмөлүк
Миң кошчуга бир башчы,
Ошо башчы жол ашчу,
Карылардан угушум,
«Бир ынтымак күч жакшы».
Он да болсоң чың турсаң,
Миң, аламан жоо кашчу.
Жөнөдү Жаныш жол баштап
Баратат Байыш түр таштап,
Алтымыш өзөн ак мунар,
Аркайган бийик зоолор бар,
Башында ачык жолу жок,
Тегерете туюк жар.
Үстүнөн туман арылбайт,
Баштары аппак мөңгү кар,
Жоо барбы деп көз салбай,
Жол арытып из чалбай
Жарышып кетип баратат
Баарысы көпкөн жаш балдар
Бала да болсо Байышта,
Акыл да бар, эрдик көп,
«Айланайын агакем,
Арытар жерге келдик деп.
Алдында кетип баратат
Ат алдын тиктеп, жол тиктеп,
Азыраак түшүп олтуруп,
Ат чалдырып алалык.
Туш тараптын баарына
Турнабайды салалык.
Айдын көлдүн белине,
Шашпай чыгып баралык
Чалгынчы изди чалбасын,
Жортуулчу келип калбасын,
Кароолчу карап жатпасын,
Мергенчи өңүп атпасын,
Жер арытып алалы.
Дүнүйөдө ушундай,
Жерден сонун чыгабы,
Жел жүргөндө жайкалып,
Жалтылдаса тулаңы.
Кокту сайын шаркырап
Агып жатса булагы,
Жер экенсиң Айдың көл,
Удургуй түшүп жайылган
Бугу, марал, куланы,
Кара чачтуу кытайга
Айдың көл кайдан ылайык
Алышып жүрүп түбүндө,
Ажыратып алалык.
Кытай келсе талашып
Катуу кыргын салалык,
Кара чачтуу кытайлар,

Жеримдин чеги дебесе,
Жети жылда бир конуп,
Мал жайлатып жебесе,
Батынабы талашып
Баатыр кыргыз ээлесе.
Тээ тектирге жылкы от болуп,
Түзгө жуушап токтолуп,
Түшкө жакын удургуп,
Тээ булакка турса топтолуп.
Көз кайкыган талаага
Көп айылды кондурсам
Көктөмдө бээни байлатып,
Көк ала төрдө олтурсам.
Айдыңымды учуруп,
Айдын көлгө куш салсам,
Атаандашса кытайды,
Айында бир кур чаап алсам,
Айдын көлгө бет алып
Бүгүн жете баралык,
Табына келди шумкарлар
Канаттарын таранып;
Эттерин бир аз бошотуп,
Эртеңден баштап салалык»,
Кырк жигитин шаштырып,
Ат токутуп жөнөдү.
Акырындап жай жүрөт
Эр Байыштан бөлөгү.
Бастыргын деп жанына,
Чакырды Жаныш төрөнү;
Аралап келдик тыңсынып
Айдың кытай чегине,
Чыгып бара жатабыз.
Айдың көлдүн белине.
Куш салып кумар жазабыз,
Көгөргөн тунук көлүнө,
Көзүм тойду бир баштан
Көк ала мейкин жерине.

Деп белге барды, аттан түшүп дүрбү салды, тегерете карап олтуруп, жигиттерин күтүп алды. Дүрө жүрүп отуруп, Айдын көлдүн көлүнө жетти да, ал түнү жатып калды. Эртең менен Байыш баатыр эрте туруп, кийимин кийип, басып барып көлдүн четине бетин жууп байкап карап турса; Айдың көлдүн сын-сыпаты Байыштын көңүлүн оодарды. Ошондо Байыштын өзү көрүп турган жердин, көлдүн сыпатын айтканы:

Эки күндөн бер жакка,
Көрдүм далай жеримди,
Татынакай Айдың көл
Таппадым сенин кемиңди.
Көз кубанып көркүңө
Көңүлүм өсүп семирди,

Көл болбосоң коё кал
Сууң таттуу шекер-бал.
Жээгиңдин баарысы,
Сыйра чыккан сулуу тал
Адам жерден келбеген
Айдың көл сенин айбың ал,
Будуруң толгон бугу экен,
Ичиң толгон муң экен.
Адамзат сени жердебей,
Адырың аркар, кулжа экен,
Күңгөй, тескей түздөрүң
Күмүш, алтын нурдуу экен
Жагалданып көрүнөт
Жалама зоо бийигиң,
Жанаша чубап чыркылдап;
Эчки-теке, кийигиң.
Капчыгайдан кең казган
Карышкыр, түлкү ийинин,
Кузгунуң учуп куркулдап
Кууларың сүзөт жаркылдап
Кулаалың жүрөт салпылдап
Суурун төштөн чыркылдап,
Адам уулу жердебейт,
Байланган экен сиздин бак.
Өрдөк, чүрөк, кашкалдак
Аңырың жүрөт аңкылдап
Балыкчы кара шакылдап
Бакалар чардап какылдап;
Булбулуң сайрап түнүндө
Чакчыгай кошо чакылдап,
Коңурсуган кайран жер
Кашка чымчык каргадай
Карагатың алмадай,
Жылгада түлкү ойногон,
Токоюнда билинбей
Жолборсуң бар жойлогон,
Карышкырын кабышкан,
Кашкулагың алышкан
Бүркүтүң зоодо шаңшыган
Күкүгүң тоодо таңшыган
Ителгиң тоодак имерген
Шумкарын текөөр жиберген.
Жердеген адам өмүрү,
Кетпес эле бу жерден.
Кызыгар кыйла иш ойлоп,
Кылчайып келди эр Байыш,
Толгонуп жаңы ойгонуп,
Тура элек экен эр Жаныш
Тургула деп эр Байыш
Баарынан жооп сурады,
Баш-аягын кыдырып
Барып келген убагы,

Колуна алып кондуруп,
Ак шумкарды сылады.
Тургула эрте камданып
Туш-тушунун баарынан
Далайды көрдүм мен барып
Тегиз тийген убакты,
Күн жаркырап агарып,
Эрегишкен шумкарлар,
Жулунушат жаланып.
Бүгүн кечке бир тынбай
Шумкарларды салалык,
Баарысы турду жабыла,
Ат токкунду камына.
Эр Байыш келип отурду
Агасынын жанына,
Көргөнүнүн баарысын
Бир баштан айтты ханына,
Нечен күнү салынбай,
Томогосу алынбай,
Эки шумкар келиптир,
Эти менен табына.
Ат токулду, жөнөдү
Айдың көлдү жакалап
Аралынан кыдырып,
Алдырды кууну шака-шак
Куу алдырып шумкарга,
Кубанышкан ошол чак.
Боз жерден тоодак серптирип
Коктудан коён тептирип
Өчөшкөн шумкар эригип,
Өрдөк, соно, аңырды
Өйүз-бүйүз учуруп,
Алмак-салмак шумкарлар,
Көрүнгөндү качырып,
Кайтып келди баарысы
Тамаша менен кеч кирип,

Жаныш баатыр бардыгын айтты: «Биз он күнү куш салып жаталык да, аман кайталык. Минтип жат душмандын жерине жараксыз жана жалгыз келип жүрбөй калың кол менен келип көпүрөнүн эки башына колду курат таштап, өзүбүз шумкарларды ошондо салалык. Жалгыз жол болсо, жана кол, жарак болбосо, душман билип калса, жолду тосуп алса, өлгөнүбүз ошол» — деп макулдашты.

Куш салып жата беришти. Сегизинчи күндүн түнүндө иниси жаман түш көрүп, түн ортосунда чочуп ойгонуп агасы Жанышты ойготуп алып, көргөн түшүн айтып турганы:

— «Айланайын эр Жаныш,
Башыма түштү чоң наалыш,
Жараксыздык жаштыкта
Эч убакта жок намыс,
Кол чакыртып алууга,
Алтайчылык эл алыс,
Көтөрчү өйдө башыңды

Көрбөйсүңбү имерип
Көңүлүңдү жиберип,
Көзүмдөн аккан жашымды.
Көргөн түшүм курусун
Көңүлдө кайгы ашынды
Өйдө көтөр башыңды.
Көрбөйсүңбү имерип,
Тизилген кара жашымды,
Түндөгү көргөн түшүмдө
Душманым туура асылды.
Түндөгү көргөн түшүмдө
Көпүрөнүн башында
Жабыла чаап жол тосуп,
Жарданган душман кашымда,
Жалдыратып көзүмдү,
Жайлар бекен жашымда.
Аккүргүндүн четинде
Алты миң кытай бетимде,
Ал көргөн түштө жалтанбай,
Аралаштым кечинде.
Түшүмдө көргөн түйшүгүм,
Турасың чыкпай эсимде.
Көргөн түшүм курусун,
Тосулган биздин жалгыз жол,
Топ-топ кылып иреттеп
Тосушуп калган калың кол,
Каруу жарак колдо жок,
Кан кечишер заман шол.
Капилет түшүм курусун
Камалган экен жалгыз жол,
Качып өтөр жылчык жок
Калдайып жаткан калың кол,
Кара жанга күч келген,
Каргашалуу заман шол.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Кылычтар кынсыз жаркылдап,
Кызыл канга боёлуп,
Найзанын учу калкылдап,
Кыжылдаган кытайдан,
Болбоду түк жан тынмак.
Капилет көргөн түшүмдө ,
Капталы жазы бел көрдүм,
Өзүнчө өркүн тили бар
Калың кытай эл көрдүм.
Канжарынан чубурган,
Кандан кызыл сел көрдүм.
Так ошо жоого кармалып
Кайгынын зарын мен көрдүм.
Кыраңы бийик бел көрдүм
Кыргыздын тилин билбеген,
Кытай деген эл көрдүм.
Кылычынан чубурган

Кызыл кандуу сел көрдүм.
Кылчая албай камалып,
Кыйноонун баарын мен көрдүм,
Түшө электе колуна
Туура чыгып жолунан
Дүңгүрөгөн кытайдын
Түйшүк салдым тобуна
Туура келбей тилегим
Түшүп калдым торуна.
Көргөн түшүм курусун,
Көп качырдым шылкылдап
Көлөкөлүү майданда
Көп кошун өлдү кырчылдап,
Көбүктөнүп кызыл кан
Көйнөктү жууду чылпылдап.
Көкүрөктөн байкуш жан,
Көп кыйналды кылтылдап.
Салкындашып майданда
Салышып жүрүп шылкылдап,
Сагалаган кытайлар,
Сап кырылды кылчылдап.
Зарыгып аккан кызыл кан,
Сары суудай жылтылдап
Салышып жүргөн байкуш жан
Саламат эмес кылтылдап,
Кызып кирип урушсам,
Кытайдын баары кылыччан
Кыйын кирген сууга окшош
Чылпылдаган кызыл кан.
Кырк жигит жок, сен да жок
Кыйынчылык күн көрүп
Кысылгандан кыйкырсам
Түндөгү көргөн түшүмдө
Ылаачын тийген таандай
Ыдырын бөлөм четинен
Калың кытай душмандын
Качырып чыгам бетинен.
Караныңды көрө албай
Карып болдум жалгыз жан
Айла кетип ал куруп
Эки жагым карасам
Акылымдан адашам.
Кагырап жаткан корум таш
Сарапайлап бардыгын
Аштап койгон чоюн баш.
Колдорунда найза бар,
Учу темир куу жыгач,
Каарданып качпастан
Салышып жүргөн кезимде,— ;
Жоо катары көрүнүп
Жокмун го сенин эсинде,
Алды жагым эки миң,

Арка жагым эки миң,
Төрт миң колдун ичинде,
Жол табалбай бекидим.
Калың кытай төрт миң кол,
Тегеректеп алышты.
Үстү жагым көз жеткис,
Айлампа мунар зоо болду,
Ортого алып кармаган,
Төрт миң кытай жоо болду,
Алды жагым айлампа —
Аккүргүн карыя суу болду,
Калың кытай душмандан,
Кармалышым бу болду.
Жылаңачтап сабатып,
Тикенектеп канатып,
Чымындай жанды жадатып;
Бозортуп көздү талдырып,
Бүткүл беден этимди,
Боёгондой кан кылып.
Кара сандын этине,
Канжарларын малдырып.
Карыптыкты билдирип
Таманы таза калат деп,
Ак албарс кылыч төшөтүп,
Абыдан кыйнап ошентип,
Тамандарым тилдирип,
Тилик болду таманым
Түшүмдө кетти амалым,
Түндө көрдүм мен карып,
Дүйнөдө иштин жаманын.
Душманым чыкса жолумдан
Кандай күндө каламын,
Алып барып сүйрөтүп,
Айлампа казык кактырды,
Эки колум кишендеп,
Мойнума чынжыр тактырды,
Алдыма кара таш төшөп,
Ошого бөлөп жаткырды.
Алтымыш батман темир тор
Аштай салып жаткырды.
Бүткүл бойдо тамтык жок
Алтымыш жерим жарадар,
Түндөгү көргөн түшүмдө
Түнөнбөс катуу санаа бар,
Өлүү эмес, тирүү эмес,
Өлүмгө болдум барабар.
Жаткырбай кыйнап жан кейип
Жаранын баары былчылдап
Жазгы саздай өйкөлүп
Жайылып каным чылпылдап,
Жай таба албай онтолоп
Жаны чиркин кылтылдап.

Түндөгү көргөн түшүмдө
Туулдум жоонун ичинде,
Турупмун кылыч мизинде.
Капилет көргөн түшүмдө
Кармалдым жоонун ичинде,
Кандай болот абалым
Калыпмын жоонун ичинде.
Жүргүн, Жаныш, ат токуп
Кечикпей эрте бат токуп
Түбү жаман түш көрүп,
Түпөйүл болдум мен чочуп.
Кытай келип калганбы,
Көпүрөдөн жол тосуп».

Жаныш Байыштын түшүн угуп жүрөгү болкулдап чочуп, шашып кийинип, кырк жигитти тургузуп, аттарын токутуп кош-колунун арттырып, коштоо аттарын айдатып, таңга жакын калган мезгилде шашылып жөнөп таң ата Айдың көлдүн белине- келип, күн тегиз жайылган убакта дүрбү салып олтурса, көпүрөнүн башын кара таандай болуп, кытай тосуп калганын көрдү да. иниси Байыш баатырды карай Жаныштын айтканы:

— «Айланайын жалгызым,
Түндөгү түшүң түш экен.
Түш эмес туура иш экен.
Көпүрөнүн башында
Түнөрүп жаткан киши экен.
Капилет түшүң гүш экен,
Кадиги жок иш экен.
Катарланып тетиги,
Карарып жаткан киши экен.
Ак болоттун кыны экен
Арылбас шордун сыры экен,
Айланайын жалгызым,
Сенин айткан түшүң чын экен.
Жер жайнаган көп кытай
Алдыңдан тосуп тур экен.
Ал жеткис жерде, туш болгон,
Арылбай турган муң экен,
Көк болоттун кыры экен,
Күбүлгүс шордун сыры экен,
Күйүшөрүм жалгызым,
Сенин көргөн түшүн чын экен,
Көз жетпеген көп кытай,
Көпүрөдө тур экен, р
Күтпөгөн жерде туш болгон
Күбүлбөс күйүт, муң экен,
Сенин татканың шейит тузубу,
Кабарың нурдун кызыбы,
Таңга маал сен көргөн
Таанылды түштүн бузугу.
Табылып таалай багыңа,

Сенин тартышар жооң ушубу,
Ичериң шейит тузубу,
Аларың нурдун кызыбы?
Аныгы түндө сен көргөн,
Ана ошо түштүн бузугу.
Алдында жаткан көп кытай,
Сенин алышар жооң ушубу?
Коркомун сенин түшүңдөн
Кордуктуу түштү көргөн сен
Тетиги колду көрдүңбү?
Түндөгү түшүң туш келген.
Айдың көлгө кайталык,
Тилимди алсаң бу жерден,
Бекилип калса жалгыз жол
Бетиңде жатса калың кол,
Каргадай эки балабыз,
Кантип чыдап барабыз.
Каруу-жарак колдо жок,
Барсак да келбейт чамабыз.
Атышарга мерген жок
Агабыз жарак берген жок
Айбат кылып турарга,
Аскер ээрчип келген жок-;
Бар таянган күчүбүз;
Ок өтпөгөн ак олпок.
Сайышарга найза жок,
Сагалаган кытайга,
Салышкан менен пайда жок..
Каргадай калың кытайдан,
Качкандан башка айла жок,
Чабышарга кылыч жок
Качкандан башка жумуш жок,
Кара таандай кытайдын,
Кашында карап туруш жок,
Айдын көл карай кетели
Азыр бизде уруш жок,
Алы жетер жоо болсо,
Агаң Жаныш качабы
Алты мин кытай, биз жалгыз,
Көпкө топурак чачабы.
Кырк кыйырдуу кыйыр чактын
Кырын аша качалы,
Оролмо тоону айланып,
Он айчылык жол басып,
Өлүмгө тике барганча,
Азап тартып, өң азып,
Жан сактайлык биз качып;
Туягы ташты кыйратат,
Бардыгы тулпар минген ат,
Мына бул калың кытайдан,
Өлбөй тирүү ким калат.
Кырк жигиттин аттары

Кырк күндүк жолго тың барат,
Оролмо тоонун ар жагы,
Аккүргүндүн баш жагы,
Ана ошого жетели,
Арал-арал жазыктан,
Ат жайдактап кечели.
Ак олпокту баш кылып,
Кийимдин баарын чечели.
Асыраса бир кудай,
Аман өтүп кетели.
Мингенибиз тулпар ат,
Кер жорго менен сур жорго,
Айланайын жалгызым,
Тилимди алгын бир жолго.
Тили буруу кытайга
Тийишем деп кор болбо.
Кырк жигитти жалынтып,
Мойнунан сууга малынтып,
Жорголорду жайдактап,
Куйруктарын шетектеп,
Тегерете сал байлап.
Мен жалдайын, сен айдап,
Кырк жигит чыксын сал кармап,
Мен чыгайын ат жалдап,
Салдуу сууда саламат,
Сактаса болду тирүү арбак
Тилимди алгын жалгызым,
Тиленем сенден мен зарлап,
Аккүргүндүн суусунан,
Кайры шаардын тушунан,
Аман-эсен өтөлү,
Ак тилекке жетели.
Ырайым кылса бир кудай,
Ата-энеге кетели.
Алтымыш шаардан эл жыйнап.
Аксакалын көп сыйлап,
Билгичтерин чогултуп,
Арыз айталык биз ыйлап,
Өлбөй тирүү келдик деп,
Дарыя кечип, тоо ашып,
Жамандык менен жан кыйнап,
Көпүрөнүн баштарын,
Кытайлар курчап алды деп
Кыйырчак ашып биз келдик,
Камаган кытай ошондо,
Кыбырабай калды деп.
Озунуп барып тоспосо,
Тирүү койбойт жанды деп.
Алты миң кошун алалык -
Алдын тосуп калалык,
Көпүрөнү алдырсак
Олжолонуп кытайга —

Кетебиз го таланып».

Деп агасы Жаныш сөзүн бүтүрдү. Байыш баатыр ачуусу келип акырая карап, көкүлүн тарап, сөзүн жактырбай көөкүнө түшүрүп. агасы Жанышты карай Байыш баатырдын айткан сөзү:

— «Айланайын агакем,
Айткан сөзүң курусун,
Азамат эрдин баарысын,
Алсыратып турушуң.
Айла кетип турганда,
Ушулбу кылар жумушун.
Асмандагы тилекти,
Жерден берип турганда,
Айланбай кирмек кыргынга,
Качып барсак экөөбүз,
Өлгөнчө калдык шылдыңга.
Өмүрүнчө кемибей
Ким өтүптүр жыргалда?!
Качып жүрүп кайда өлөм,
Какыраган сайда өлөм,
Кытайлардан качканча
Кыйырчактын кырк сеңир
Кыйналып жатып ашканча,
Кызышып кылыч чабышып,
Кыйналбай таза шашканча
Бир беттешип көрөмүн,
Ажалым жетсе өлөмүн.
Кагылайын агакем,
Менин качан чыгат өнөрүм?
Калың колго бет алып,
Кайратын көргүн төрөнүн;
Тирүү жоодон качканча,
Түбү жок суудан акканча,
Коргошун таштай куркурап
Суу түбүндө жатканча;
Жандуу жоодон качканча,
Жаны жок суудан акканча,
Жаш болсом да өлүмдөн
Жанымды аяп бакканча.
Согушта өлсөм шейитмин
Кара жерге бейитмин,
Алдымды тоскон кытайдан,
Атылып өлсөм шейитмин,
Акыры жерге бейитмин.
Караанын көрүп кытайдын
Качам деп жанды кейиттиң!
Каскагы болсо сайышып,
Катын алат душманды,
Каскагы жок камчычан,
Баатыр алат душманды,

Качырып капа жазбасам,
Качып тирүү келдим деп,
Калкыма кайта барганда,
Кантип айтам бышманды.
Калын кытай жоо менен,
Качырышар иш калды.
Кылычы болсо чабышып,
Катын алат душманды.
Кылычы жок кагышып,
Баатыр алат душманды.
Кызуу менен жетпесем,
Кырылышып кетпесем,
Кылчайып тирүү келдим деп,
Кыргыз элге барганда,
Кантип айтам бышманды.
Кытайдын колун бел алып
Кырылышар иш калды,
Мылтыгы болсо атышып,
Мерген алат душманды,
Мылтыгы жок биз өңдүү,
Бектер алат душманды.
Бетпакты кууп жетпесем,
Беттешип анан кетпесем,
Билишип тирүү келдим деп,
Мен элиме барганда,
Кантип айтам бышманды.
Бети кара жоо менен
Беттешип өлөр иш калды.
Жаштыр-чалдыр жан калбайт,
Өлүмдө эч ким тандалбайт.
Ажал жетсе өлүмдөн,
Өксүбөй жанын ким кармайт.
Качсаң өзүң кете бер,
Каралдың Байыш баралбайт,
Ажалым болсо өлөмүн,
Азабым болсо көрөмүн,
Адам уулу ажалсыз,
Өлөт экен дебегин,
Бактым болсо кытайдан,
Абийир таап келемин.
Ажалым болсо акыры,
Алда-таала кудайдын,
Аманатын беремин.
Кара таандай душманга
Карчыгадай тиемин,
Каарымды чачылтып,
Өзүм жалгыз киремин.
Тирүү калбай дүйнөдөн.
Түбү өлөрүмдү билемин».

Агасы Жаныш инисинин сөзүн угуп, же кетемин деп тике айталбай, же макул көрүп Байыштын сөзүн кабыл албай, акыл ойлоп

турду да эмне болсо да Байышымдын кадырын калтырбайын андан көрө кырк жигитти кайрат берип, катуу бүлөп, чыңайын деп, кырк жигитин карай Жаныш баатырдын айтып турган сөзү:

— «Айланайын кырк жигит,
Адалды татсам бир таткан,
Ат жарышсам бир чапкан.
Ага-инидей сыйлашып,
Акыл кошуп сөз тапкан,
Айдыңыма келгенсиң,
Ар кимиңер ар жактан.
Корумду алган колумдан,
Тайбаган таза жолумдан,
Жеңилди алган жеримден,
Жээн, таяке, бөлө эмес
Бир туугандан кем эмес.
Ишенишип жетиштик
Жергелүү кыргыз элимен,
Тузума кара санабай,
Кызматка жаман карабай,
Өзүмдөн жооп болбосо,
Өзүңөрчө тарабай.
Өөрчүп келе жатасың,
Нуркандан туулган баладай.
Адалды ойноп бир жеген,
Арамдыкка кирбеген.
Жолдошумсуң жоо сайчу,
Кадимди жолборс түр менен,
Кытайдын колун карачы
Кыжылдаган, дүрбөгөн.
Коркпой, качпай кирелик,
Кол жатат тосуп түнөрүп
Баатыр Байыш берендин,
Айдыңында жүрөлүк.
Колдон келсе кытайды,
Көпүрөдөн сүрөлүк.
Качып жатпай камалып.
Байыш менен биригип,
Качырыша баралык.
Көпүрөдөн жоо качса
Көңтөрүлүп жол ачса
Маңдайга өтүп алалык.
Өлсөк бирге өлөлүк,
Жамандык менен жакшылык,
Көрсөк бирге көрөлүк.
Алдыбызда душмандын,
Таратып тобун бөлөлүк.
Кайра качпай салышып,
Канын суудай төгөлүк.
Бирибизди бирибиз
Өлүп кетсек көмөлүк.
Жаралуу болуп жыгылсак
Ала качып өңөрүп.

Кан төгүшүп баш кескен,
Кандуу майдан күн болот,
Кара туман, кара чаң
Көз көрбөгөн түн болот.
Жашык жүрөк жаман эр,
Жашынам деп жоголот.
Жалгыз койсок Байышты,
Анда атыбыз ким болот.
Бел байлагын, кырк жигит,
Өлүмдөн качпай кирүүгө,
Карарып жаткан кытайдын,
Азабын колго берүүгө,
Аттанышкан черүүгө.
Качып берип кокустан,
Эт жүрөктү чочутсаң,
Ишибиз кетер артына.
Жолуктук жоонун дартына
Качпай жетип алалык,
Байыштын баатыр баркына.
Кылычташар майданда
Тик качырып киргиле,
Бала жолборс Байыштын,
Баатырлыгын көргүлө.
Өлүүчү болсок кытайдан,
Ажыратып көмгүлө.
Тирүү түшсөк душманга,
Алың келсе кырк жигит,
Ажыратып алгыла.
Жолборс сүрдүү Байышты,
Жоо бетине салгыла,
Кырып-коюп кытайдын,
Аскерин кыран чалгыла».

Байыш баатыр Жаныштын сөзүнө ыраазы болбой көөнү толбой күлүмсүрөп, күчүн үрөп кылмайып копоң кишинин коркконунун одоносун... «Күнчүлүк жерден душманды көрүп алып колуна түшүп калган сыяктуу болуп коркуп алыптыр», деп Жанышты карай Байыш баатырдын айткан сөзү:

— «Эр Жаныш сага не болгон,
Эсиң кайда жоголгон?
Алсырайсың саргайып,
Асылым сага не болгон,
Акылың кайда жоголгон?
Кырк жигитке жалынба,
Кырааның аман чагында.
Кырылышка келгенде,
Бирөө да калбайт жаныңда.
Кырааным менин сөзүмө,
Кыйыктанып таарынба.
Кырк жигитиң курусун,
Кылабы бектин жумушун.
Кырылышка жабыла,

Киришет деп турусуң,
Кырааным Жаныш, билбейсиң,
Кыялынын буруусун.
Кыркы кырк жерден келген арамы,
Кыргынга чыдап барабы?
Кырылышкан жан көрсө,
Кызарып аккан кан көрсө,
Кыркынын тиет залалы.
Көрүнөт менин көзүмө,
Кырк коктуда калары.
Кылкылдаган кол көрсө
Кылчаңдап качып тараары.
Кылчаңдабай жөнөргө
Кыямат кетсең көмөргө,
Өзүбүз жалгыз баралы.
Андай аламанга жалынба
Арстаным, аман чагыңда.
Атышаар жоону көргөндө,
Арамдар калбайт жаныңда.
Агакем Жаныш сөзүмө,
Ар убакта таарынба.
Ошол арамдарың курусун,
Аткарбайт бектин жумушун;
Атышууга жабыла,
Аттанат деп турушуң,
Агакем Жаныш, билбейсиң,
Акылынын буруусун.
Ар кимиси ар жерден келген арамы,
Алдына түшүп барабы?
Айланышпас жан көрсө
Атышып аккан кан көрсө
Алардын тиет залалы.
Аныктап көзгө көрүнөт
Ар коктуда карааны.
Алты миң колду көргөндө
Айла таап жолдо тарары;
Айбыкпай тике барарга
Атышпай найза саларга
Тик качырып көрөргө
Өлүп кетсек көмөргө,
Өзүбүз жалгыз баралы.
Кызыганда көрөсүң,
Кырааныңдын басыгын,
Кырдырып мен тартпаймын —
Кырк арамдын жазыгын,
Агакем сенин башыңдын.
Кырк арамга ишенип,
Кытайга уруш салганча
Менин талаада калсын жашыгым,
Аралашса көрөрсүң,
Арыстаныңдын басыгын.
Агтырып мен тартпаймын,

Арамдардын жазыгын.
Амандыгын тилеймин
Сенин узун өмүр жашыңдын.
Арамдарга ишенип,
Айласыз уруш салганча,
Менин адырда калсын жашыгым.
Кырк жигитке ишенип, -
Кайсы жоону аламын?
Кылкылдаган кытайга,
Көрсөтпөй мунун караанын.
Мындай кандуу майданда,
Кимдер менен ким жүрөт,
Керектүү киши болбосо —
Кимдер өлсө ким күйөт,
Кылчаңдаган жигиттер
Барбаганын бек сүйөт.
Ошондуктан кылчаңдап,
Ээрчитпеймин буларды,
Кырк жигит билбейт эмеспи,
Кытайга катуу турарды;
Кылчаңдабай салышып
Биз жазабыз кумарды.
Андан көрө жүргүнүң
Аттаналык биз бүгүн
Калдайып жаткан кол менен
Кармашалык күнү түн.
Жер жүзүнө угулсун,
Жетигим сенин дүбүрүң».

Жаныш Баатыр Байыштын сөзүн байкап, бармагын тиштеп башын чайкап; көңүлү калбасын деп жигиттерин жайкап жана коштошуп, Жаныштын айткан сөзү;

— «Айланайын кырк жигит,
Аман болгун көргөнчө,
Көзүңдүн кырын үзбөгүн
Ажал жетип өлгөнчө.
Тапшырамын ушуну,
Кырк жигитим силерге.
Таарынбагын жигиттер,
Байыштын айткан сөзүнө.
Жаалы чындап кармаса,
Жалтанбайт менин өзүмөн.
Дүрбүнү үзбөй карап жат, —
Кырк жигит эки көзүңдөн.
Ажал жетип өлбөсөм,
Оң эки күндө кезигем.
Ушул айткан акылды,
Чыгарба жигит эсиңден.
Ар кыялы бар болчу,
Ачуусуна чыдабай
Атасын көзгө илбеген.
Агасы менден тартынбай,

Алганындай тилдеген
Баатырлыкка жеңдирип,
Барган сайын жиндеген;
Бала да болсо жалтанып
Балбандар коркчу миңдеген
Байыштын ушул мүнөзү.
Балалыгы, жаштыгы
Баатырлыкка жеңдирип,
Бак билбеген мастыгы.
Баарың тегиз билесиң
Башынан жок кастыгы,
Таарынбагын жигиттер,
Баатыр Байыш беренге.
Жарданып турган душманга,
Алып барбайм дегенге.
Кадыр-көөнүн калтырып
Жаш балага теңелбе.
Айдың көлдүн белинен
Кабар алып жигиттер,
Жаныш, Байыш бегиңен.
Таарынышпай талаада,
Аккүргүндүн жээгинен
Көрүнөөр бекен бегим деп,
Дүрбү менен карап жат,
Дүркүрөбөй, чогулбай
Ар кайсы жерге тарап жат.
Жарактуу болсок душмандан
Жан аябай кирербиз,
Жалтанбайбыз жаалынан,
Жалынбайбыз жүрөбүз,
Каза жетип өлбөсөк
Кайта качпай бирөөбүз.
Ажал жетсе өлөрбүз,
Алланын жазуун көрөбүз.
Ажалдан кудай сактаса
Алты күндө келербиз,
Айланайын кырк жигит
Алдыңа салам беребиз,
Алты күндө келбесек;
Жети күндө жетербиз.
Каптаган селдей кытайга,
Кайратыбыз теңдешсе,
Сегиз күнгө кетербиз.
Тогуз күнгө токтолуп,
Он күнгө чейин жок болуп,
Ок эки күнгө биз өтсөк
Оюңда болсун кырк жигит
Ушул айтылган күндү түгөтсөк,
Дүрбү салып көрүп жат.
Дүңгүрөтүп кытайды.
Ак мунар тоодон кууп өтсөк
Жазыларсың, күлөрсүң;

Жалтанбай кирип баруучу
Жан кайратым силерсиң.
Күрүлдөп силер барганда
Күчүбүз көккө тирелсин,
Өлүп кетсек кепиндеп,
Көмөрүңдү билерсиң.
Оомийин десе бериште
Тирүү кайта келишке
Жан аябай урушка,
Баш тосуп найза, кылычка
Камап алган душмандан,
Болбоду качып турушка.
Өлгөнүңдөн калганың
Эне-атама баргыла,
Эки бек колго түштү деп,
Элиме кабар салгыла.
Коломолуу кол менен,
Көпүрө жолун чалгыла,
Өлтүрүп койсо дайынсыз
Кунумду кууп алгыла».

Деп Жаныш сөзүн бүтүрдү. Кырк жигит менен коштошуп Жаныш, Байыш калың колду карай жөнөп баражатып, Жанышты карай Байыш баатырдын көңүлү ачылып Жанышка кайрат берип, жүрөгүн бүлөп айткан сөзү:

— «Ажал жетип күн бүтсө,
Ак болоттон үй салып,
Арасынан жай таап
Акыл менен тынч алып,
Айлакер болсок мынчалык;
Анда да бир күп өлөбүз,
Ажалдын күчүн көрөбүз.
Каза жетсе токтоосуз,
Кара болот үй салып,
Кабатына корголоп,
Качсак да бир күн өлөбүз.
Кагылайын агакем,
Каламандан жазуу көрөбүз.
Адам ата, Аба эне,
Адам болуп жаралган,
Өлбөй тирүү ким калды,
Ошондон берки адамдан.
Дүйнө чиркин ушундай,
Түңүлөмүн замандан,
Адам ата ал өттү
Нечен падыша хан өттү
Бүткүл дүйнө балбаны,
Азирет Аалы дагы өттү,
Нечен кылым эл өттү.
Үрүстөм баатыр шер өттү.
Ыйса, Муса, Мукамбет,
Пайгамбарлар дагы өттү,
Үч миң жыл жашап Улукман,

Аким табып кары өттү.
Жезиттен башы кесилип
Шейит болуп эзилип,
Кер балаанын чөлүндө,
Асан, Үсөн бала өттү.
Ажалы жетпей күн бүтпөй,
Кимдин өмүрү-күнү өттү.
Өлүм күчү ошондой,
Мурункуну түгөттү.
Бекемдеп байла белиңди,
Ичиңе сакта демиңди,
Береним Жаныш, бек ага,
Медер кыл Байыш бегиңди,
Мен тим тайып өлбөсөм,
Мен алармын кегиңди.
Кур бекитет белиңди,
Көңүлгө сакта демиңди.
Көк жалым Жаныш, көйкашка,
Кубат кыл Байыш бегиңди.
Курган жаным өлбөсө,
Кууп алам сенин кегиңди.
Колго түшсөм кокустан
Кополдугуң бар эле,
Таппассың менин эбимди.
Арбактар ачсын жолуңду
Омуруондон ок тийсе,
Тартып алба колуңду.
Тартып алсаң колуңду.
Дагы кайта чырматып,
Жаптырасың торумду.
Табытка салган өлүктөй,
Тарттырасың шорумду.
Баатыр Жаныш, байкап ук
Керезим менин сөзүмдү,
Маңдайың жарып ок тийсе,
Жалтантпагын көзүңдү.
Таштап кетпе талаага,
Жарадар болгон өзүмдү.
Капилет көргөн түшүмдө,
Кара каным кечилди
Кабыргаң жарып ок тийсе,
Ичиркентпе этиңди
Кытайлар канга батырат
Нур жайнаган бетиңди.
Душманга жакын барганда,
Жекеге мени чыгаргын.
Желин басып кытайды
Жектешүүгө кумармын.
Жекеге чыккан баатырга,
Беттешүүгө кумармын,
Чалгынга мени чыгаргын,
Чабышууга кумармын,

Чачыратып душманды,
Салышууга кумармын.
Чаап салсам жекесин
Чатырап Жаныш, кубангын,
Каскак алган жоо келсин;
Камчы менен бүлдүрөм,
Кылычынан жалтанып
Кылчаңдабай мен кирем.
Мына бу турган душманга,
Өлбөсөм, кантип жеңдирем».

Ошондо агасы Жаныш болбоду, камчы менен барса жарактуу жоо, жаш баланы майып кылып коёр жана бул майып болуп калса мен эч нерсенин эбин таба албаймын. Жоо бетине, өлүм четине мен барайын, деп ойлонуп Жаныш баатыр Байышка жол бербеди да жекеге өзү чыкты¹.

Камчысына ак жоолук байлап алып кытайларга ат ойнотуп, туу ордуна жоолугун булактатып Жаныштын айтып турган сөзү.

— «Жолумду тосуп алгандар,
Жоолашып киши өткөрбөй,
Бек бекитип алгандар,
Жоолочу болсоң качырып,
Чыкпайсыңбы балбандар;
Катарың менен кыйырдап
Каныңды төгүп кетүүчү
Канчалык тосуп алсаң да
Жолун таап кетүүчү,—
Жаныш, Байыш балдар бар.
Күрөөкө зоот кийгендер,
Күлүктү тандап мингендер.
Күнү-түнү жол тосуп,
Күчөп жаткан миң-сан эр!
Көгүчкөндөй балдарга
Күрөшөөр болсоң бирден кел
Ак болот зоот кийгендер
Аргымак тандап мингендер
Ат куйругун түйгөндөр,
Айдың көл жолун бекиткен
Алп катары миң-сан эр.
Алмадай болгон биз менен
Алышар болсоң бирден кел!
Кылыч чабар кыйындар
Кыйкырыгы таш жарган,—
Кыргыз элин башкарган,
Кыргынга кирчүү балдар бар.
Кыйыгына жолуксаң
Кырк миң да болсоң таркатар,
Мылтыкка адис мергендер,
Бизди камап келгендер.

¹ Ошол кездеги уруштун шарты, бирден жекеге чыгарып сайыштыруу, кимдин жекеси жыгылса, ал тарап багынуучу «качкан жоону катын саят» деп кууп сайышчу.

Кара союл чабууга
Камбыл болгон ыктуулар,
Канаттуу жаа атууга,
Даңгыл болгон мыктуулар.
Минген аттан айрылса
Күрөшкө мыктуу балбандар,
Томук эттен оролтуп,
Алдыртан торой чалгандар.
Мылтык, найза, кылыччан,
Камчыдан башка жарак жок
Биз менен чындап урушсаң,
Суу ордуна көлкүлдөп,
Майданда аксын кызыл кан.
Туман сындуу түрүлсүн,
Жер, асманга карасаң!

Жаныш жекеге кол чакырып басылды. Байыш, Жанышка көрүнүп кытайга көрүнбөй чабыттап өңүп кирди.

Кытайдын ханы Сыедат Жаныштын сөзүн угуп сөөгүнө батып, ачуусу келип акыраңдап, аскерине чакыраңдап, өзү кирип барышка намыс, калың колуна карай Сыедаттын айтып турган сөзү:

— «Калың кытай көп элим
Каргадай жүрөгүң,
Бир кишини көргөндө
Мынча неге жүдөдүң?
Сан колдон кайра тартпайт деп,
Салышса жоодон кайтпайт деп,
Колго түшсө душманга
Сыр-сыпатым айтпайт деп,
Мен силерди аскерим,
Өмүрүмчө сүрөдүм.
Алсырап артык коркуучу,
Азирет хандын өзү эмес,
Бир кишиден чочуган
Мунуңар жакшы сөз эмес,
Нуркандын эки баласы,
Эпсиз болот деди эле;
Эресеге жетишип
Келе коёр кези эмес.
Алсыраган аскерим,
Силердин кылган ишиң кур,—
Же жалгыз-жарым куш салган;
Жандама бектин уулудур,
Жалган айтып-койбосом
Жашынып келип мал алып,
Жансактап жүргөн уурудур.
Ким да болсо эр экен
Жалгыз келип көрүнгөн,
Жалын жүрөк эр окшойт,
Жалтанбады көбүңдөн.
Ошондой эр кул коркобу,
Ок жаадырса өлүмдөн.
Ошонун түрдүү сөздөрү

Кеткис болду сөөгүмдөн.
Бир кишиге бир киши
Аздык кылбайт алдырбайт,
Такшалган эрлер кагышып,
Таасындап найза салдырбайт
Ким да болсо ошону
Жетер замат алып кайт.
Жетилген баатыр эр болсо,
Жеңдирбейт да талыкпайт.
Сайышчу баатыр, чыккыла!
Тургузбай туусун жыккыла!
Жооп бердим ошону,
Байлап келчү мыктыга,
Ыраактатпай ылдамдап,
Бир баатырды ыктуула,
Кароолчунун сөзүндө;
Каруу-жарак мол бекен
Же Айдың көлдүн бетинде
Камынып жаткан кол бекен.
Койкоюп жалгыз келиптир,
Кошуну кайда болду экен?
Азирет болсо ошону,
Алып учкан дем бекен?
Бар таянган кайраты,
Айдың көл ашуу бел бекен.
Же аңчылап келген мергенчи,
Өзүбүздүн эл бекен,
Же катуу багыт бел ашып,
Кайсы жактан келди экен?
Кароолчу көрүп калп айтса
Калың, кол деген ушубу,
Камчыдан башка көрүнбөйт,
Камы жок келген кишиби?
Жабылып өттү дегени,
Жанагы жалгыз аттын изиби
Жан калбай турган дегени;
Жалаң камчысынын изиби?
Биринч ыкчам барып кел,
Ким экенин таанып кел.
Түрү бузук көрүнөт,
Түбү эмеско биздин эл.
Камбылыңар камынтпай,
Тирүү кармап алып кел
Өлтүрбөй алып келсеңер,
Өзүм сырын сурайын
Курушумду чыгарып,
Кулагым менен угайын.
Өзүмө каршы жоо болсо;
Өлүмгө жаза кылайын.
Аяз деген бир балбан
Айбаты башка адамдан,
Атка минип бастырса

Алгыр кушча шаңданган.
«Асыл пашаа сиз үчүн,
Курмандыгың биздин жан» —
Деп айтууга ал балбан,
Эчак эле камданган.
Тура калып жооп сурап;
Кылыч, найза колунда
Эки көзүн ирмебей,
Эки колу боорунда.
Адеп менен суранды,
Атарга мылтык жонунда.
«Мен даярмын барышка
Уруксат кылсаң таксыр хан,
Урбай кармап келейин
Ушуну мага тапшырсаң.
Бул жерге келип куласын,
Ханым сизге кас кылган}
Кастык кылган неменин,
Төгүлсүн каны астыңдан».
— «Баргын деди Сыядат,
Байыш менен Жанышка.
Ойлогону кыянат».
Үзөнгүгө бут салды,
Баатыр Аяз аттанды.
Барып кармап келет деп,
Баланы колго берет деп,
Хан Сыядат шаттанды.
Жээрге чаар ат минген
Жалаң темир зоот кийген,
Эки көздүн кайраты,
Жалындаган от күйгөн.
Чарчабаган чаар аттын
Кыл куйругун шарт түйгөн;
Арыштатып арбытып
Аяз барат закымдап,
Ачуусу келип кажанып
Эр Жанышка жакындап.
Аңдып турат эр Байыш
Алдырбаска өзү сак,
Кылычтын мизин жалмантып,
Найзасын көккө шаңданып,
Калың кытай көп колду,
Карап тур деп жардантып.
Жакындады Жанышка
Жан койбогон балбансып,
Жакын кирип барарда,
Жарагы жок Жанышты,
Жазбай кармап аларда,
Өңүтүнө жетсин деп
Өңүп турган эр Байыш
Өнөр кылар мезгилин,
Көрүп турган эр Байыш.

Сур жоргону такымга,
Басып-басып алган кез;
Атырылып жүгүрсө,
Тоодон-зоодон ийменбес.
Мине түштү Аязга,
Учуп конгон куштан тез.
Саярында найзасын
Сууруп алды колунан,
Атарында мылтыгын
Жулуп алды колунан,
Мактанып келген душмандын,
Балбансынып тобунан.
Сууруп алып кабынан
Кабаттап кармап сабынан,
Чабарында кылычын,
Кармады Байыш мизинен,
Баатырсып келген эр эле,
Калың колдун ичинен,
Аяз баатыр айрылды
Бардык жарак, күчүнөн.
Байыштын түрүн көргөн соң,
Качып берди түсүнөн.
Баатыр Байыш ойлонду
Тирүү койсом бекер деп,
Алымды айта кетер деп.
Кошундарын жабылтып,
Кутулуп калсам багынтып,
Түбүмө кайта жетер деп.
Акылында эр Байыш
Аман койсом бекер деп,
Амалымды айта кетер деп.
Колдорун бүтүн жабылтып
Айлам жоктон багынтып
Айлантып түпкө жетер деп;
Сур жоргого камчы уруп
Аязды сайып алсам деп,
Аркасынан качырып
Аман-эсен кетет деп.
Айбат менен шашылып
Айдалынын кечирин,
Айра чалды эр Байыш.
Тартып алып таамайлап,
Кайра сайды эр Байыш,
Алдынан чыгып жүрөккө
Даана сайды эки кур
Жаза сайды эр Байыш.
Жана айланып жүрөккө,
Таза сайды эр Байыш.
Жүрөк менен жүлүндү
Каза сайды эр Байыш
Ажал айдап булкунуп,
Ашыга келген жулунуп

Аяз баатыр өлгөн соң
Душмандар калды кый туруп.
Эр Жаныштын кашына
Иниси келди кулпунуп
— «Айланайын агаке,
Кылычым жок деп кысылдың
Кыялыңдан бузулдуң,
Кызып кетип кытайдын,
Кыраанын мурда түшүрдүм.
Кырыма кирип келди эле,
Кызыл канын ичирдим,
Жаштык кылып эр Жаныш
Жарагым жок деп жалтандың,
Касташкан жоонун түрүнөн,
Каскагым жок деп калтаардың,
Каруу-жарак камдалды,
Бир жайылса кулачым».

Сыядат кытайларга мындай деди: «Бул окумал дубакөйлөр экен. Мурда бирөө эле, дуба менен экөө боло калды да Аязды өлтүрдү. Эми экөөнө экини жиберсек, дубанын күчү менен төртөө болуп кетет, тирүү койбой түпкө жетет, андан көрө жалпы кууп атып, сайып же тирүүлөй кармап алыш керек»деп жалпы аламан ат коюп Жаныш, Байышты кууп келе жатканы:

Атырылтып балдарга
Ат койду колдун баарысы,
Кара Туман чан болду,
Көпүрөнүн далысы.
Жаныш, Байыш баатырга,
Кытайдын келди намысы.
Кызышып барып башталды
Кыргыз, кытай чабышы.
Алтын ооз жез сурнай,
Тартып кетип баратат.
Алты мин кытай кубалап,
Атып кетип баратат
Айласы жок эки бек,
Качып кетип баратат,
Күмүш ооз жез сурнай
Тартып кетип баратат,
Көңтөрүлгөн калың кол,
Атып кетип баратат.
Күчү келбей эки бек
Качып кетип баратат.
Калың колдун огунан
Качып кетип баратат,
Күч-кубаттын жогунан,
Куусу тайып баратат,
Караңгыда атышса,
Айдың жүзү көрүнбөйт.
Жоонун аткан огунан

Качып барат эки бек;
Кайрылар кези жогунан.
Аткан октор жамгырдай,
Айдалыга бир тийип,
Ак олпокко жабышып,
Ак коргошун былчыйып.
Көк олпокко бир тийип,
Көк коргошун былчыйып,
Жаңылыштан ок тийип,
Көп кошундун ичинен,
Өлгөнү көп шылкыйып.
— «Арстаным Жаныш, тура тур,
Атыңдын башын бура тур,
Азыраак айтар сөзүм бар,
Аныгын байкап уга тур.
Азамат болсоң бир сөзгө,
Абыдан бекип тура тур.
Жоодон качпай анчалык
Жоргоңдун башын бура тур.
Жоо келатат жер жайнап,
Жоготолук бел байлап,
Жолдоштукка туура тур.
Хан баласы качабы?
Касына колтук ачабы?
Кайра тартып сайышып,
Бир кумарды жазалы.
Өтүп кетти сөөгүмө
Кытайдын ушул азабы
Бек баласы качабы?
Беттешпей коркуп шашабы?
Бир беттешип сайышып,
Биз кумарды жазалы.
Өктөмсүгөн жүрөгүн,
Өрт өчкөндөй басалы.
Кыргынды жалгыз салам деп,
Кылычсыз башын алам деп
Кырк жигитке мактансам
Кылчайып жоодон качпаска,
Кыраансынып мактансам;
Өлгөнүм жакшы эмеспи,
Качып барып кайтарга,
Ошо кырк арамга капталсам,
Алдырбаймын жоого деп,
Арамдарга мактансам;
Алдырып жоодон качпаска,
Баатырсынып сактансам,
Баарысын тилдеп ээрчитпей,
Балбансынып аттансам.
Бастырып тирүү жүргөнчө
Өлгөнүм жакшы эмеспи,
Арамдарга капталсам.
Белиңди байла, бек Жаныш

Береги жоого тик барыш,
Беш-алты миң душманга
Берендин иши кол салыш.
Ойрон кылып душманды,
Оңунан келсе олжо алыш».

Жаныш баатыр — көпкө топурак чачабызбы, тобу бузулуп, бизге кызыгып чогуусу жазылып, демдери басылып; бириндесин ошондо оңуна келет —деди. Байыш баатыр Жанышка таарынып жалгыз качырмакчы болуп ошондо айтып турган сөзү:

— «Жатындашым бар десем,
Жалгыздын бири экенмин,
Жан күйөрүм жогунан,
Алсыздын бири экенмин,
Кош, аман бол барбасаң
Өлсөм да жалгыз кетемин.
Жаркыным Жаныш, аман бол,
Жатындашка жан боору
Карашпаган заман бол,
Өлүм жакын келгенде,
Бөлүндү сизден биздин жол,
Тирүү калып өлүмдөн
Бул дүйнөгө устун бол»...
Агасына таарынып,
Баатыр Байыш камынып,
Жөнөрүнө жакындап,
Шашып жатат чамынып.
Күчүм болсо сеңирдей,
Кол, бутумдун булчуңу
Чыңап койгон темирдей,
Салышып жүрүп өлөйүн
Нуркандын эки баласы,
Чыдабай качты дедирбей,
Сур жоргонун — эр Байыш,
Төш олоңун бек тартып
Чап олоңун бош тартып,
Куюшканды кыскартып,
Көмөлдүрүктү узартып
Жер жайнаган көп колго,
Шашып жатат көз артып.
Сур жоргосу жыбылжып,
Сурданып атка минди эми.
Сундуруп найза, кылычын,
Сумсайып жалгыз кирди эми.
Ачууланып бакырып
Аянбады эр неме,
Көлөкөлүү майданда,
Көп качырды шылкылдап,
Көмөлөнүп жыгылып,
Эрлер өлдү кырчылдап.
Көбүктөнүп кызыл кан,
Агып жатат чылпылдап.

«Түндөгү менин түшүм деп
Түшүмдө кырган кишим» деп,
Күлө батып эр Байыш
Мурутунда былкылдап.
Саябан салгын майданда,
Салышып жүрөт шылкылдап.
Сап-сабы менен кытайлар
Өлүп жатат кырчылдап,
Сайлуу суудай кызыл кан,
Агып жатат чылпылдап
«Капилет көргөн түшүм деп
Катарлап кырган кишим» деп,
Күлүп барат эр Байыш —
Мурутунда былкылдап.
Өзү балбан карылуу
Алп мүчөлүү далылуу
Көкүрөктө чарайна,—
Жаш болсо да эр Байыш
Жан багышка камынуу.
Айбат менен алышып
Аралап сайып баратат.
Ат үстүндө бир тынбай,
Кеч кирет да, таң атат.
Кезиккен миңден кол болсо,
Кекилик, чилдей таратат.
Ооздугун тиштеп чакчаңдап
Ойноктой түшүп асмандап
Сур жоргосу ойдолоп,
Суу ичпейт да, жем жебейт.
Суубайт дагы, тердебейт.
Көз чаптырып караса,
Тунарган мейкин талаада
Кагыраган корум таш,
Бастырып барса эр Байыш,
Баарысы саптуу чоюн баш,
Найза кылып копшоткон,
Кагыраган куу жыгач,
Алты миң келген аскердин,
Алгыры Аяз эр экен.
Хан Сыядат пашаага,
Каргылуу кайрат бел экен,
Калган колу каруусуз,
Карга таандай эл экен.
Бир убакта эр Байыш,
Кайрылып артын караса,
Калган жоону кыйратып,
Сайып келет агасы.
Кызыл туман чаң болгон,
Чылпылдаган саздай кан болгон.
Ак мунар тоонун талаасы
Көпүрөнүн башында
Кара дарды куруптур,

Бир аркандын үстүндө,
Дарчысы ойноп туруптур.
Карарып турган көп колго
Качырып найза сунуптур,
Карышкыр тийген койго окшош
Лаасын тепкен таанга окшош,
Алды качты дыркырап,
Алды-алдынан чуркурап,
Катарынан канчасы
Өлүп жатат тырпырап.
Кылыч алып бир колун,
Чолок болгон мындан көп.
Буту сынып басалбай,
Сороктогон мындан көп,
Жанбашына ок тийип,
Жаталбаган мындан көп,
Жаза-буза жыгылып
Качалбаган мындан көп;
Дар арканын кыя чаап
Атынын оозун жыя чаап
Дарчы түштү салк этип.
Жыгылды туусу жалт этип.
Душманы чыдап туралбай
Качып берди жалп этип,
Качып барат калың кол
Акмунар тоону аралап.
Баатырга чыдап туралбай
Бардыгы качып талаалап.
Аркасында эр Байыш
Ар өзөнгө камалап;
Ушу келген душманды,
Бир сапар сайып алсам деп,
«Сыядат хандын жүрөгүн,
Жүлүнү менен жарсам деп.
Калың кыргыз элине,
Даңктуу болуп барсам деп.
Туусун жыгып баарынын,
Туш-тушунан кулатып,
Душманымдын баарысын,
Катар-катар сулатып.
Душманымдан тынсам деп,
Тукум курут кылсам» деп
Агасы Жаныш чакырды;
— Айланайын тура тур,
Атыңдын башын бура тур,
Акылдашып алалык,
Айтканымды уга тур,
Деп чакырып эр Жаныш:
— «Айланайын жалгызым,
Өзүбүз бир аз эс алып
Оттосун аттар чөп чалып.
Эс алдырып камданып,

Азыраак калган душманга,
Анан кийин баралык.
Жараткан кудай колдосо,
Саат каргаша болбосо,
Пайгамбарлар бак берсе
Олуя ишти оңдосо,
Бериштелер жол ачса,
Бетиңден дүрбөп жоо качса,
Калдайган жоону кулатып,
Кайрат, күчүн жарашса,
Эс алып анан кирелик,
Экөөбүз тең жарышып
Эмки калган кытайды
Чаалыкканча кыралык.
Ушу келген душманды.
Уу ичкендей кылалык.

Байыш агасынын сөзүн угуп, капаланып кайрат менен Жанышты жаман көрүп, кайта айткан сөзү:

—«Жалынасың кудайга,
Жашыктык кылып мындайда.
Ат откоруп, тынч алып
Аярданып турбайлы,
Качмак болду булар деп,
Атынын башын бурбайбы.
Пайгамбар менен бериште,
Бастырып келбейт жалынба.
Балаадан сени куткарып,
Качан келет жаныңа?
Алардан айла болобу,
Ал көрө сыйын багыңа.
Кубанамын мингенде,
Куштай сызган жоргону,
Кууганга кайра тартчу эмес,
Качкан жоонун болжолу
Кубалашып жүрөбүз,
Кана кудайдын жолдош болгону.
Кырыла качкан душмандан,
Кырааның Байыш коркобу.
Арып, ноюп чарчабас,
Айтпасам черим таркабас,
Алдырган жоонун болжолу,
Атышабыз жүрөбүз,
Кана аллаңдын жолдош болгону?»
Алдырып качкан душмандан
Айбатын Байыш коркобу.
Агасына тил албай
Колго кирди эр Байыш,
Атырылтып жоону кууп,
Жолго кирди эр Байыш,
Арып-ачып чарчабас,

Жорго минди эр Байыш;
Азап-мээнет арылгыс
Шорго кирди эр Байыш;
Кой десе да тил албай,
Колго кирди эр Байыш,
Корголоп душман чубаган,
Жолго кирди эр Байыш.
Куштай сызып чаалыкпас
Жорго минди эр Байыш,
Кордук менен арылгыс
Шорго кирди эр Байыш,
Учкан куштай сыздырып
Суу жоргону салдырып,
Түрө чыкты четинен,
Душмандарын маң кылып,
Кыра чыкты эр Байыш.
Душмандын башын маң кылып
Жүрөгү калган баарынын
Байышка нечен алдырып.
Качырып барат эр Байыш
Качкан жоону аралап,
Туш-тушунан душман да,
Кетип барат сагалап,
Туюктантып акырып,
Кармайбыз деп чамалап.
Эр көкүрөк неме эле,
Эч жамандык көрбөгөн.
Эркин өскөн бек эле.
Эки жагын карабай
Имерилип аркасын,
Качырышка жарабай.
Түрө саям деп барды
Түздөн чыгып кысыкка.
Салышып барды эр Байыш,
Салкындан чыгып ысыкка.
Алты миң аскер башында
Эки миңин түгөткөн,
Калганынын баарысын,
Кууп жүрүп жүдөткөн.
Аралашып урушуп,
Арадан нечен күн өткөн.
Бир убакта эр Байыш,
Эки жагын караса;
Элдин баары дуулдап,
Эпсиз оюн-тамаша
Кармалар кези келиптир,
Ойлонуп Байыш санаса.
Кытайдын ханы Сыядат,
Кылкылдаган кол турса,
Өзү кирип барууга,
Намыс кылып уялат.
Бу дагы балбан алп эле,

Байыштай баатыр азамат.
Өз турагын караса
Айланпа мунар зоо болду,
Алды жагын караса —
Атырылып шар аккан,
Аккүргүн дарыя суу болду.
Туш-тушунун баарынан;
«Карма» деген чуу болду.
Эки миңден курчаган,
Эки жагы жоо болду.
Бузуп чыга качууга,
Качырды кайта көп колду.
«Келди деп мунун кезеги,
Табылсын деп эсеби»
Кайрат кылып Сыядат,
Карала тулпар мингени
Качырып тике кирди эми,
Калың колдон эр Байыш
Кутулар кези болгондо,
Кууп жетип кармады.
Нечен күнү жоо сайып,
Кеткен экен дарманы.
Ошондо да октолуп,
Сыядат менен кармашты,
Туш-тушунан душмандын,
Кол жеткени жармашты.
Тегеректеп курдашып
Эки колун бекитип,
Темир менен чырмашты,
Мойнуна зоолу салышып,
Ботодой көзүн тандырып,
Бүткүл бойдун баарысын,
Кызыл боёк кан кылып.
Кылчайып карар алы жок,
Калган күңү каңгырып.
Камчы менен сабатып,
Тикенектеп канатып,
Чыгарбай кыйнап турушту,
Чымындай жанын жадатып.
Кызыгына батышты
Кытайлар черин таратып.
Карыптыгын билдирип,
Кара сандын кара этин
Канжар менен тилдирип,
Тулку боюн кыйнашып
Жарадар кылды эздирип.
Каршы-терши таманын,
Кыйма-чийме кестирип.
Мойнундагы зоолуга,
Аркандай чынжыр тактырып,
Тегеретме болсун деп.
Темирден казык кактырып,

Алдына корум таш төшөп
Байлап салды жаткырып,
Оюнда жок баатырга,
Ошончо шорду тарттырып.
Темир торду аштатып,
Тегерете чаптырып,
«Кайтарып тургун муну» деп,
Кырк сакчыга тапшырып.
Каарын катуу аштады
Кармаган душман шашпады
Тели болгон жылкыдай,
Тегеренген көк мээдей,
Темтеңдетип таштады.
Алтымыш жери жарадар
Өлүмгө болду барабар,
Бүткөн бою былчылдап,
Жараатынан сызылып,
Кызыл кан агат чылпылдап,
Жан чиркин чыгып кеталбайт
Көкүрөктөн кылтылдап.
Же, ажалы жетип дым чыкпай,
Өлгөндөрдүн бири эмес.
Же, колго түшпөй кармалбай,
Качып келер тирүү эмес,
Же агасы Жаныш бир жолу,
Түңүлүп, кетер күн эмес.
Көрүп туруп эр Жаныш
Сөөгүнөн бери зыркырап
Койну кара суу болду,
Байышты кармап бек байлап,
Жабыла чаап жөнөдү,
Жанышты карай чуркурап,
Качпай турган кайраттуу,
Камбылынан кол курап.

Жаныш карап туруп: «Байыштын көргөн күнү, тарткан шору бул болгондон кийин менин алым кайсы болор эле, Байыштан ажырап тирүү качып барып сактаган жан курусун; алым келсе ажыратып, алым келбесе мен дагы кошо өлөйүн» деп Жаныш баатыр кайрат кылып айтканы:

— «Сактай көргүн асырап
Чын жаратсаң кудайым;
Кара таандай душманга,
Туткун болду жубайым.
Тирүү да болсом бул жакта,
Башыма түштү убайым.
Кытайдын кылган ишине
Кыйналдым кандай кылайын,
Түрүнөн качып душманга
Тирүүлөй кантип чыдайын
Алдынан тосуп душманды,

Аралай салып чыгайын.
Кылчайбай кыргын салайын,
Кыраанымды душмандан, „
Ажыратып алайын.
Ажалым болсо колуна,
Мен дагы түшүп калайын
Каралдымдан айрылып
Кантип элге барайын;
Өмүрүмчө кор болуп
Кимдин көзүн карайын,
Алым келсе армансыз,
Катуу түйшүк салайын.
Аман болсо азаптан,
Ажыратып алайын,
Кармалармын душманга
Качсаң бакты таалайым.
Кара жаның бар болсо,
Өлгөнүңчө багайын.
Өлүмгө сунуп колумду,
Душмандын канын төгөйүн
Колума тийсең чабуулдап.
Ала качып жөнөйүн.
Ак кепиндеп аруу жууп,
Колум менен көмөйүн».
Деп ошондо эр Жаныш,
Кайра тартпас жылоо ооздук,
Кайра тартып алды эми,
Камчы салбас кара сан,
Кайрылып камчы салды эми.
Жабылып келген көп колго,
Жалтанбай кирип барды эми.
Кыргын салды качырып,
Кытайдын бир жак четинен,
Эч кабары билинбейт,
Кырааны Байыш бегинен.
Оюнда жок Жаныштын
Өлөмүн деп шекшиген.
— «Мурункудан мунусу,
Кыйын эмес көрүндү,
Кыйкырыгы чыкканда,
Кыйлаңдын каны төгүлдү.
Кырып кетет шекилди,
Качпасаңар көбүңдү».—
Деп ошондо Сыядат
Качып берди бөлүнүп,
Качкан жоого карааны,
Кабыландай көрүнүп,
Каарданып алыптыр,
Кара тери төгүлүп,
Качты кытай талаалап,
Акмунар тоого караалап.
Кууп барат эр Жаныш,

Аркасынан сабалап.
Эсине түштү Жаныштын,
Баатыр Байыш иниси,
Инилүүнүн тоодон чоң,
Тирүүсүндө ырысы.
Кайра тартып токтотту,
Кытайга салган урушту.
Кылчайып келди эр Жаныш,
Инисинин кашына,
Көргөн жерде солкулдап,
Сөөгү аябай жашыды
Каралдым деп муңайып
Каны кайнап ташыды.
— «Айланайын жалгызым,
Ай нурдуу чолпон жылдызым,
Тирүү болсоң дүйнөдө,
Түгөнбөс тоодой ырысым,
Ырысы жерге төгүлгөн
Менин тирүүлүгүм курусун
Көтөрчү өөдө башыңды
Көрөр алың бар бекен,
Көзүмдөн аккан жашымды.
Ажалбы, же азаппы,
Маңдайыңа жазылды;
Как өзүндөй кылам өлбөсөм,
Хан Саядат касыңды.
Сүйөнөр алың бар болсо,
Сүйлөтчү кызыл тилиңди.
Чыдай албай баратам,
Чыгарчы күкүк үнүңдү.
Убайымды жалгызым.
Угайын сенин муңуңду».
Сүйлөйүн десе тили жок,
Кыймылдайт, чыккан үнү жок,
Тирүү эмес өлүм жагында
Тура калар күнү жок.
Аттын жалын кучактап,
Көзүнүн жашы бурчактап,
Ирмегилеп өкүрүп,
Ителгидей кылчактап,
«Айланайын жалгызым,
Алдымда жүрсөң айбатым,
Кас санаган душманга,
Кара тоодой кайратым.
Ар балаадан куткарып,
Алып учар канатым».
Алтымыш батман темир тор,
Аңтара салып кулатып,—
Жаткан экен эр Байыш
Көкүлүн канга булатып.
Көп кыйналтып душмандар,
Кара ташка сулатып,

Былчылдатып чынжырды
Үзүп-үзүп таштады.
Өлөрчө болгон Байышты.
Өңөргөнчө шашпады.
Өңөрүп алып баатырды,
Кача турган баштанды.
Кер жоргонун ооздугун,
Кайра тартып алды эми,
Качарына көздөнүп,
Катуулап камчы салды эми.
Айдың көлдүн бели деп,
Кырк жигиттин сени деп,
Аман-эсен куткарып,
Алып кетсем эми деп,
Атырылтып эр Жаныш,
Ала качып жөнөдү.
Айланайын агам деп,
Жаранын баары жаман деп.
Жанымды тирүү койбойтко,
Бүткөн бойдо жарам деп.
Бир азыраак токтолуп,
Эс алдырып көрсөңчү,
Көп кыйнабай жанымды,
Тирүү да болсом көмсөңчү.
Тура калды эс алып,
Туш тарапка көз салып.
Башта калың кытай турганда,
Көпүрөнүн башына,
Кара дарын курганда,
Жар бою аңдар казылып,
Жазайыл койгон жашырып,
Жакындап келсе аткын деп,
Жашынган бойдон жаткын деп,
Жаныш көрбөй калыптыр,
Жазайыл атчу мергенге,
Жакындап кирип барыптыр.
Жабыттан түтүн булатып
Жанышты карай бир атып.
Жаралуу кылды Жанышты,
Омууроосун сыя атып.
Ойрон болуп оң колу,
Сыртына чапты шалк этип.
Жарадар Байыш кайтара,
Түшүп кетти жарк этип.
Жазайыл үнү угулуп,
Жабылып кытай туш-туштан,
Жайнап чыкты чубуруп.
Жанышты карай ат коюп,
Келатышат бурулуп.
Аткан окко жеткизбей,
Алып качты кер жорго,
Айдын көлдүн жолуна,

Салып качты кер жорго.
Куткарып кетсем экен деп
Өлбөй турган болжолго,
Кайраты кетти Жаныштын,
Омуруодо жарадан,
Бүткөн бою саруулап,
Октун уусу тараган;
Куюлуп келет шыркырап
Омуруодон кара кан.
Алыс. кетти эси ооп,
Кер жоргонун жалынан.

Жаныш эси ооп аттан түшүп калды. «Мунусу жаралуу болсо да тирүү экен, тигиниси аттан түшүп калды, өлгөн экен, ошонун өлүгүн дагы алып кетелик» дешип Душмандар түрүлүп келе жатышат. Ошондо кер жоргосу Жанышты карап жалооруп, жаны күйүп, чыдабай чебеленип айткан сөзү:

— Баш көтөрүп кулак сал
Баатыр Жаныш мен жакка
Көз чаптырып карачы,
Кууп келаткан эл жакка.
Жарадар Жаныш кыйналып,
Жатканыңа мен капа.
Жолборсум Жаныш минсеңчи
Жорголугум билсеңчи.
Жоготууга кубалап,
Жоо келетат жүрсөңчү!
Арстаным Жаныш минсечи,
Асылдыгым билсеңчи.
Күлүстөн ээм минсеңчи,
Күлүктүгүм билсеңчи;
Кытайдын баары кубалап
Келе жатат жүрсөңчү!
Жолборсум Жаныш минип ал
Жоргоң сүйлөйт тилин ал,
Күлүстөн Жаныш минип ал
Күлүгүң сүйлөйт тилин ал,
Асылым Жаныш минип ал
Айбаның сүйлөйт тилин ал,
Айбан да болсом жолдошуң,
Акыл айтам адамдай.
Айламды турам табалбай,
Айдың көлдү карата,
Алып барам жан ээм,
Кырк жигиттин жанына
Сени таштап баралбай,
Айланайын эр Жаныш,
Төө чөккөндөй чөгөйүн,
Акырын жылып сен минсең,
Айдалыма чыккан чоң;
Алмак-салмак теминсең,
Аман-эсен куткарып —

Кетчү жолго мен кирсем;
Кытайларды тамшантып,
Кыйын экен жоргосу
«Куткарып кетти» дедирсем.
Башыңды көтөр эр Жаныш
Төөчө чөгүп жатайын,
Мине албасаң жонума,
Миңгизүүгө киймиңден,
Тиштеп алып тартайын.
Мине калсаң ошондо —
Ордуман тура качайын.
Ойкуштанып жүгүрүп
Тер көбүгүм чачайын...
Көзүң ачып толгонуп,
Уктагандай ойгонуп,
Оюна салды эр Жаныш.
Укмуштун баарын ойлонуп,
Кылчайып артын карады,
Кысып кирип келиптир,
Кытайлардын карааны.
Жата калды жоргосу,
Жылып барды жолборсу.
Бут артты Жаныш кыйналып,
Жоргосунун белине,
Жакын калды душмандар,
Тосуп калар ченине.
Дүбүртүн угуп кер жорго
Кайгырат Жаныш бегине.
Ала качып жөнөдү,
Айдың көлдүн белине,
Камчыланар колу жок,
Каршы-терши темине.
Омуруодон ок бузган,
Оң колу барат шалкылдап,
Уюган кара кан ыргып,
Түшүп барат балтылдап.
Кетип барат кер жорго
Кутулууга зыркырап,
Аркасында кытайлар,
Кууп келет чуркурап.
Үмүт кылды түңүлбөй,
Жаралуу Жаныш жанынан,
Бардык күч менен кер жорго,
Кетип барат абыдан
Таза кол менен тырмышып,
Кармаган ыйык жалынан.
Булуттуу көктүн астынан,
Муундуу чөптүн үстүнөн,
Узап алып жөнөдү
Аккүргүндүн түзүнөн.
Жер көчүп башы айланып,

Кер жоргонун күүсүнөн.
Адыр-адыр боз кашат
Аркар жагы беш жолдун,
Айрылышы бел башат.
Масили айбан болгон соң,
Келе жатып кер жорго,
Бел башаттан адашат.
Айдың көлдүн бели деп,
Кытайларга кор кылбай.
Куткардым го сени деп
Алтымыш өзөн ак мунар
Салаа-салаа коо болгон
Киши тургай ал жерден,
Кийик чубап өтпөгөн
Чалкак-чалкак зоо болгон.
Жаныш турду жалдырап,
Туяк зоого камалып
Жол табылар бекен деп,
Туш-туш жагын каранып.
Душмандар кууп келетат,
Аркасында жаланып.

Жаныш зоого камалып туруп, шайманы кетип, жаны жай табалбай туруп, ойлонду: «бул душмандарды карай барсам кутула албаймын, жарым жан, жаралуу болсом кантип кутулууга болот. Андан көрө зоо арасынан жол табылар бекен» деп жөнөдү. Душмандар туюктун оозун тосуп алышып, кайда кетээр эле, өзү бастырып келишет деп жатышат. Жаныш зоолордун бардыгын караса эч жол жана ыктуу жер жок. Кытайларга көрүнөө зоонун түбүндө оозунан атчан бата турган ар жагы короо ордунан чоң үңкүр табылды. Эми келген душмандарды башпактырбай ташка ала беремин, эгер ажалым болсо ушу үңкүрдөн кармап алар деп, Жаныш үңкүргө аты менен кирип кетти. Душмандар көрүп туруп муну таш жутуп кетти, кудайына да иши жаккан жок, эми тигинисин алып жөнөө керек дешип, Байышты жараты менен байлап алып Саядат хан баштап, жалпы өлгөндөн калган жоонун баарысы жөнөдү. Жаныш баатыр үңкүрдө жатып калды да, муңканып кайгылуу үн менен арман кылып, үңкүрдүн ичин жаңыртуу өзүнүн жаралуу калганын, Байыштын байланып кеткенин арман кылып айткан жери:

— Тагдырдын жазган каламы
Талаада калдым жаралуу,
Каралашар адам жок
Үңкүрдө жатам камалуу,
Бул жаранын үстүнө,
Бир боорум сенден саналуу,
Издеп келер кишим жок,
Сери болор үкүм жок.
Омууроомду ок бузуп,
Онтоп жатам кан кусуп,
Оңдоп коёр адам жок,
Олутумдан тургузуп.

Багары жок өлөм го,
Түн түлкүгө жем болуп,
Түгөйүм Байыш бар болсо,
Бакпайт беле дем болуп.
Өлөмүн го үңкүрдө,
Өз теңимден кем болуп,
Алым кетип алсырап,
Жаным кейип кансырап,
Жарадар бойдон жатамын
Жашына жетпей жалп эткен,
Жалгызыма капамын.
Караңгы үңкүр ичинде,
Жеттиңби өлөр катарым;
Жүзүн көрсөм арман жок,
Энем менен атамдын.
Алып келген турбайбы
Азап менен шор тартып,
Ажал үчүн келиппиз
Алты ай сапар жол тартып.
Экөөбүздүн бирөөбүз,
Кетпес болдук тирүү кайтып.
Өлгөн болсоң жалгызым
Бөрү, кузгун, куш талап
Бар болсоң кеттиң түңүлбөй,
Кылчайып бери жол карап,
Отсуз жүрөк өрттөнөт
Жалгызым ичти куйкалап.
Атасы башка кырк жигит,
Сурабады алымды,
Ажалым жетип өлгөнчө,
Бакпады асыл жанымды.
Өзүм өлсөм мейли эле,
Өзөгүмдү өрттөдү
Жалгызымдын жалыны.
Кылчайып алым сурабай,
Кырк жигит кайда кетишкен?
Же Байыштын айткан бир сөзү,
Кыяматтык кек бекен.
Тузум урган адамдар,
Түңүлүп кайда кетти экен.
Онтоткон жара болбосо,
Качпайт элем бетинен.
Кырат элем четинен;
Аскалуу зоонун алдында
Кала бердим жалгыз мен.
Адам эмес экенмин,
Кырк жигитке ишенген.
Айбан да болсо кер жорго
Жанымдан чыкпайт сагалап.
Оттоп келет суу ичип
Таш арасын аралап,
Адам эмес багарга

Алдымда турат каралап,
Арбак урган кырк жигит,
Айбан атча болбодуң,
Аркасы тиет дечү элем,
Эч көңүлгө толбодуң
Эстебей кеткен экенсиң
Эгерде эки болбогун.
Сактай көргүн өлүмдөн,
Жараткан кудай чын болсоң,
Тартайын азап шоруңду.
Тагдырда жазып койгонсоң.
Жан боорумду издесем,
Жараатым айгып оңолсом.
Же өлүүсүн билбедим,
Же тирүүсүн билбедим.
Кагылайын жалгызым,
Кайгысын тартып издедим.
Как этип учкан карга жок,
Өзүм да өлүм күндөмүн.

Эмки сөз кырк жигиттен. Кырк жигит Жаныш, Байыштын урушун көрүп жаткан, бир далай кызыкка баткан, уруш суюлуп келгенден кийинкилерин билбей калган экен. Байыштын колго түшкөнүн, Жаныштын алып качканын бардыгын көрүп билип жатышкан. Бирок Жаныш туюк өзөнгө кирип кетип, душмандар кууп келип кайта кеткенден кийинкилерди биле албай калышкан. Кырк жигит душмандардан дайын жок болгон соң издеп таап алалы деп аттанган жери:

Атка минди кырк жигит,
Айдың көлдүн белинен.
Амандашып бөлүнгөн,
Башында эки бегинен.
Кадыры калган баарынын
Байыштын айткан кебинен.
Өлүгүн таап көмсөк деп,
Аккүргүндүн жээгинен..
Жаныш менен Байыштын,
Шумкарларын кондуруп,
Азык-түлүк мол алып
Азык арткан кырк атты
Алдына салып айдады.
Кылыч, найза, айбалта
Толуп жатат шайманы.
Белден түштү кырк жигит,
Айдаркан атын чубатып.
Сайган экен баатырлар,
Далай жоону сулатып.
Арман кылды жигиттер
Ат бастырып келатып,
Душманым качса токтоосуз.
Качырып кирип кел деген.

Жаныштын тилин албаппыз,
Качкан жоонун тушунда
Катар кирип барбаппыз.
Болот элек ошондо,
Биз деле кошо армансыз.
Байышты кайдан табабыз,
Жанышты кайдан табабыз.
Жете келди жигиттер,
Уруш кылган жерине.
Көңүлү тойду кубанып,
Өлсө да эки бегине,
Жоо кеткен соң жулунуп,
Кырк жигит кирди демине.
Көз жиберип караса
Көргөндө сонун тамаша.
Чөптүн баары чаңдаган,
Коктулуу жерлер аңдалган,
Тушардан турпак чачылып,
Жерде кыртыш калбаган,
Аркы-терки көп өлүк,
Кырылыптыр миң сандан.
Жаныш менен Байыштын,
Издеп жүрөт өлүгүн.
Түшө калып оодарып,
Бетин ачты көбүнүн.
Бирөө дагы окшобойт,
Баатырларга өңүнүн.
Абал мурда Байышты,
Байлап салган дөбөнү
Ошо жакта болбосун,
Сөөгүн издеп көмөлү.
Деп сүйлөшүп кырк жигит,
Жабыла чаап жөнөдү.
Далай өлүк кырылган
Каршы-терши жыгылган
Жуушаган койдой өлүктө
Каргалар жүрөт какылдап,
Сагызган чокуп шакылдап,
Кузгундары куркулдап,
Жорулар талап жулкулдап.
Айры куйрук ак журтчу
А да жүрөт салпылдап,
Жете барды жарышып
Тизгиндер колдо карышып,
Ал жердеги өлүктү,
Оодарды түшө калышып,
Эч дайнын таба албай,
Издеп жүрөт наалышып;
Дөбөнүн суу жак бетинде,
Жардын жакын четинде,
Аштама темир тор калган,
Аңтара салып оодарган.

Катарлап тизген таш калган,
Ошол баары каткан кан.
Кыдырып жүрүп кырк жигит,
Андан да издеп таппады.
Суутуулары жетишип,
Сары сай болгон аттары,
Тирүүдүр деп түңүлбөйт,
Дайынын асты таппады.
Тетиги туюк өзөндү
Бир имерип чыгалык!
Башка жерде дайынсыз,
Туура ошого баралык.
Жер арытып түңүлүп,
Таппасак кетип калалык
Же аркасынан барууга,
Батынбады жоосуна,
Же барса да кытай жеткирбей
Жигиттин кылган доосуна.
Жете келди кырк жигит,
Туюк өзөн оозуна.

Кырк жигит тура калышып, эми ушул туюк өзөндүн ичин арта карап, анан кайталы. Эч болбосо бирөөнүн өлүгүн таап алып барсак болот эле. Шумкарларын колго кондуруп азык арткан аттарды аман-эсен коротпой бир да бирин жоготпой айдап алып, өзүбүздүн бирөөбүз да өлбөй же жаралуу болбой аман-эсен жана жаратыбыз жок таптаза бойдон барсак бизди кылычтын мизине алат. Тапса табабыз, эгер табылбаса душмандын аркасынан жөнөө керек. Жарак болсо мол, азыкты мол камдап алып акыры башта бир өлүм бар. Эч болбосо кытайдан бир миң жылкы тийип барбай, тим эле барбайлык, дешип кеңешишип туюк өзөндү өрдөп бара жатышып жаңы аттын изин көрүштү. Жабыла чаап барысы издей баштады. Үн салып кыйкырышты. Кыйкырык чыкканында таштын арасынан бир жылкы кишенеди. Кайдан кишенегенин билбей калышып, кайта кыйкырышты. Баягы жылкы дагы кишенеди эле, кырк жигиттин аттарынын баары кишенешти. Бирге оттоп, бирге байланып жүргөн аттар аз күн бөлүнгөнгө сагынышып калган. Үнүнөн таанышып үн алышып кишенешкен. Таштын арасынан чыга калып бир зоонун түбүнө барып турушту.

Кырк жигит байкаса кер жорго экен; кер жоргого салып чыгып барышты, Жанышка ок тийгенде кан чачылып ар жерине катып калган, ошондуктан таанылбаган.

Кырк жигит жоргонун жанына барышты, кер жорго аттар менен жытташып туруп үңкүргө кирип кетти. Кырк жигит ушул үңкүрдө бир кеп бар деп, аттарынан түшүп, үңкүргө кирип барса, Жаныш баатыр жаны жай табалбай онтоп жаткан экен. Кырк жигит кучактап алып, тегеректей калып, муңдуу обонго салып, ыйлашып турган жери:

Аланайын береним
Алды жайык кененим
Алты жаштан аттанган,
Акылга дыйкан тереңим.

Мээ кайнаткан ысыкта,
Көлөкөлөөр терегим.
Көзүң көрөр бекеңсиң
Атаң менен энеңдин.
Кызыганда качырып,
Кытайды кыраан чалдыңбы?
Байыш баатыр экөөлөп,
Жалтанбай найза салдыңбы?
Шайың кетип душмандан,
Жаралуу болуп калдыңбы?
Ачка болсок нан берген,
Каалап алган ар жерден,
Жылаңач келсек тон берген,
Ата болуп асырап,
Керектүүнү мол берген.
Жоо келгенде ат берген,
Кечиктирбей бат берген,
Пайдалуу элең баарыга
Баатыр пайдасы жок миң эрден.
Ата болуп асырап,
Эне болуп эмизген.
Жар чакыртып элине,
Кырк жолборсум дедирген.
Ажал жетип өлбөсөк;
Айрылбаспыз биз сизден,
Айдың көлдүн белинен,
Карап жаттык кызыкты.
Аккүргүндүн жээгинен,
Кадырыбыз калыптыр,
Байыштын айткан кебинен,
Өлүп бара жатсак да
Үзүлбөйбүз из менен,
Издеп жүрүп таппадык
Нечен жерди кыдырып
Өлгөндөрдөн ат кечпейт,
Кошкуруп үркүп чыңырып
Корогон экен душманын
Миңден сандан кырылып.
Кас душманың кыйраптыр
Каршы-терши жыгылып.
Боз топурак калыптыр
Ылай болуп жуурулуп.
Күнү-түнү жол жүрүп
Көпүрөдөн өтөлү.
Кары үңкүрдү сактабай
Калкыбызга кетели.
Жыл он эки ай болсо да,
Жыла-жыла кетели.
Мине албасаң жоргого.
Жөө көтөрүп алалык.
Жолубуз шыдыр душман
Өргүп түнөп баралык.

Аманыңды тиленип,
Асырап жакшы багалык.
Энеси Күлүкан байбиче,
Эпсиз аяр киши эле.
Кыйналганда суусабас,
Кымыз курут берди эле.
Оюмдан чыгып кетиптир
Ошо курут менде эле.
Коштоо атта күл азык,
Куржунунда келди эле;
Жаралуу киши ичет деп,
Сыныгы болсо бүтөт деп,
Аты жакшы мобуя,
Дары берген болучу.
Башка түрдүү дарыдан,
Дагы берген болучу.
Кырк жигитке кырк башы,
Баардыгына жол башчы,
Баарысынын улуусу,
Так отузда өз жашы,
Дарыларды эстешип,
Тыйылды аккан көз жашы.
Эсине түштү Таманын,
Тама баатыр улуусу.
Так ошо кырк бир баланын.
Айта койду сүйүнүп,
Дарылардын кабарын.
Даяр болду баарысы,
Омууроодо жаранын,
Алып берди эр Тама
Кымыз, шербет, курутту.
Оозуна салып эр Жаныш,
Суусаганды унутту.
Куржунду алып аңтарып,
Дарысын таап камданып.
Кызматты жакшы кылгын деп,
Кырк жигитти жамгарып.
Ар түйүнчөк баарысын
Кытай Шооша табыптын
Кырма кызыл дарысын
Чечип алып караса;
Ак кагазга орогон,
Жарадар болсо балдарым,
Айыгат деп жорогон,
Кайдасың казан, кол бакыр,
Суу кайнатып жылытып,
Каткан кандын баарысын;
Таза жууп жибитип,
Жаракатын дарылап
Жакшы багып турушту.
Жабыла жигит баарылап.
Сыныгына мобуя,

Жараты кырма дарыда
Омууроосу жаралуу,
Онтоп жаткан Жанышты,
Ою менен кырк жигит,
Он алты күнү багышты.
Ордун таап дарылап,
Айыктырып алышты.
Калың кытай душмандын,
Колунда кетти бөбөгү,
Кара үңкүрдө жатканда
Кырк жигит болду көмөгү;
Жалгызынан ажырап
Жалдырап Жаныш жөнөдү,
Жарадан бир аз оңолуп,
Жарым күндүк жол басып,
Жатып калат толгонуп.
Жамандыкты өткөрдү,
Жаш күнүндө кор болуп,
Кылчактап карайт аркасын
Кырааны эске түшкөндө
Кызуу жүрүп баратып;
Конуп калат түш ченде.
Токтолуп калат ар дайым,
Тамшанып тамак ичкенде.
Жайы кышы он эки ай,
Жол жүрүштү талыбай.
Кас душмандын кордугу,
Аттары болду ыргайдай,
Азыктары түгөнүп
Өздөрү болду куурайдай
Өңдөрү өчүп кубарып
Сууда калган буудайдай.

Арып-ачып, каны качып; алты айлык жолду он эки айда басып келди. Ата-эне, эли журтуна учурашып турган убагында атасы Нуркан Жанышты кучактап алып өзүнүн аман келгендигине ыраазы болуп, кабагын ачып, көңүлүн басып жана Байышты сурап айткан сөзү:

— Айланайын ардагым
Таалайым элең балдарым,
Дайынсыз сапар жол тартып,
Эки жыл болду барганым.
Эч кабарың алалбай,
Аркаңардан бара албай
Эсимден кетпей зарладым,
Кагылайын каралдым
Көпүрө кантип жол берди.
Кандай душман кор кылып,
Бириндетти силерди.
Жолборсун Байыш тоо болсо,
Жоготот эле миң эрди,
Аманыңды билдирип,

Алты айлык жолдон ким келди,
Эки жылдан бер жакка
Билалбадым бар белги.
Сен аттанып кеткенден,
Саналуу болгон атаңдан,
Эч бир кабар укпадым,
Капаланып үшкүрүп
Кайгы музга ыктадым.
Олтурсам, турсам саргайып
Ой санаадан чыкпаймын,
Күнү-түнү саналуу
Эс алсам бир аз уктаймын.
Кагылайын каралдым,
Көпүрөдөн өткөндө
Кайсы жакка бардыңар?
Кандай жолду чалдыңар?
Каруу жарак жок эле,
Кандай күндө калдыңар?
Кабарыңды биле албай,
Кабагын ачып күлө албай,
Кайгыңда болдук зардуулар.
Жүргөнүң алтай жол болуп,
Жаралуу болгон жолборстой,
Жабыгып келдиң комдонуп.
Жаның тирүү келиптир,
Жалгыз да болсо толгонуп.
Жатындашың жаш бооруң,
Кайда калды кор болуп?
Көз кубанар кумарың
Көңүлдүн курчун ууларың,
Көк жал Байыш беренден
Айрылып келген убагың.
Көргөнүңдү бир баштан,
Айтып көрчү угамын,
Алдында жүрсө айбатың,
Ашуу белдей кайратың,
Кол кармашкан кошогуң.
Кордугун айтчы ошонун.
Ойрон болгон Байыштын,
Кайратын эстеп бошодум.
Каруу, жарак мол бербей,
Коломолуу кол бербей,
Кокойтуп жалгыз жиберген,
Мына бул мага убалың.
Сенин учар канатың,
Кайда өчтү Байыш чырагың.
Энеси жолборс этине,
Талгак болуп туулган.
Нар буураны ыргытып
Тогуз жашка келгенде;
Даңк-дайыны угулган.
Текерүү болот тунжуруң,

Кандай учту туурдан.
Кайрылып жалгыз келипсиң,
Кабар ал балам мунуңдан
Кабыргам кыйрайт ойлонуп,
Уйкудан безем түнүндө,
Уктай албай толгонуп.
Экөөң тең келип жанаша,
Эл көрүп түрдүү тамаша,
Мен өлүп окуп жаназа,
Турбады калың той болуп;
Жанышым сени мен аман —
Көргөнгө шүгүр ылайым.
Байыштын жайын билдирчи,
Баш-аягын угайын.
Кандай шордо калды экен,
Кайрылышар жубайың;
Басылсын ичтин жалыны
Башымдан кетип убайым.

Атасы Нурканга Жаныш баатырдын жооп берип турган жери:

— Айланайын атаке—
Сурадың көргөн, билгенден
Жорутайын өзүңө,
Жоо алып киргенден.
Байыш, Жаныш жөнөдүк
Бата алып кыргыз көп элден.
Түгөйүнөн ажырап,
Түңүлүп тирүү келген мен.
Азык артып кырк атка,
Айдаган жигит алдында,
Кер жорго менен сур жорго,
Таманы ташка талыбас
Каптап койгон сыяктуу —
Жайы, кышы арыбас,
Тамадан башка балдардын,
Жол жүрбөгөн бары жаш.
Адыр дебей, түз дебей,
Ат чалдырып эс алып,
Чай кайнатып нан жебей
Күнү-түнү жүрөбүз.
Ара чөлдө алты айлык,
Узак жолдор түгөнгүс.
Алты айлык алыс жол экен,
Ашыга жеттик төрт айда,
Барган менен көрбөдүк
Бу сапардан эч пайда.
Аккүргүндүн жээгине
Айдың көлдүн бетине,
Эки башы туюк зоо,
Көпүрөнүн четине
Барып түштүк төрт айда,
Ат чабуучу секиге.

Дүрбү салып туш-тушка,
Жер арытып карадык.
Көпүрөнүн башына,
Көрөлүк деп биз бардык.
Баатыр Байыш баш болуп
Бардыгыбыз жол чалып.
Күрпүлдөгөн Аккүргүн,
Жайы, кышы киргендей,
Көпүрөнү салганда
Жанында бирге жүргөндөй
Кызыл кыш менен кыналып,
Бекиткенин билгендей.
Жарак жок деп мен айтсам,
Жанымда туруп эр Байыш,
Жара тепти ийменбей.
Маңдай жагы кара таш,
Кара кыш менен бу дагы
Карап тургун баарың деп,
Басып барган убагы.
Баатыр Байыш бир тепсе,
Талкаланып кулады.
Бала да болсо Байышты»,
Балбандыгын билген соң,
Эрлер карап турабы.
Же тилин алып бир жакка,
Барбай коюш туурабы,
Жатындаш Байыш эр менен,
Ойноп күлүп тең, өстүм,
Ар убакта сүйлөшүп,
Акылдашып кенештим.
Балбандыгын, алптыгын
Башынан билген эмесмин,
Бизден өттү балалык
Жер арытып көз салбай,
Душмандын жери болгон соң,
Жоо барбы деп жол чалбай,
Айдың көлгө бел ашып,
Анан кийин биз барбай,
Ашып барып беш конуп,
Айдың көлгө куш салдык.
Кызыктуу жер экен деп,
Кырк жигит жүрдү таң калып
Адамдын көөнүн кызытып
Ардагың Байыш шаңданып;
Түнүндө жаман түш көрүп
Туш калды саргарып
Колумдан душман жоо чыгып,
Кармалдым деп зарланып.
Жалындым жалгыз кудайга,
Жакамды бекем карманып,
Күн жайыла биз бардык
Айдың көлдүн белине,

Дүрбү салып карадык
Аккүргүндүн жээгине,
Адам батаар жоо эмес,
Калың кытай демине.
Качалы дедим ойлонуп,
Тил алат деп баатырды
Жактырбады эр Байыш,
Жанагы айткан акылды,
Жаман айтып менин да
Көңүлүмдү калтырды.
Кырк жигиттин сөөгүнө,
Арылгыс тамга батырды.
Чалгынчысы чалыптыр,
Кароолу көрүп калыптыр.
Көпүрө жолун көп кытай,
Бекемдеп тосуп алыптыр.
Качалы дедим Байышты,
Тилимди албай сайышты,
Жарагы жок жоо сайды,
Жалтанбаган эр неме,
Кылыч, мылтык, найзадан,
Кыйласын алып келди эле.
Кыйкырык салып качырып,
Кошо кирдим мен дале.
Тоодак тепкен шумкардай,
Тоголотот четинен.
Коосуна кулатып
Кошо түшөт экиден.
Миң-сан душман чачырап,
Качып берет бетинен.
Душмандар качып дабырап
Найзалар сынып кагырап
Кыйрады кытай кырылып;
Үстү-үстүнө жыгылып.
Сабы калып колунда,
Кылычтар сынып шагырап.
Баатырдын кылган ишине,
Эрдигине, күчүнө
Кайратым кайнап кубанып,
Мен дагы кирдим ичине.
Жол ачылган мезгилде,
Эс алып турдук кичине.
«Кайта каччу кишидей,
Карап туруш кандай деп,
Жалтанар болсоң жан аяп
Жалгыз кирем талбай» деп.
Кой дегиче токтобой,
Колго кирди Байыш бек.
Алды жагы дарыя суу,
Туш-туш жагы ызы-чуу
Үстү жагы туюк зоо
Эки бети калың жоо.

Карап турсаң ошондо.
Душман качты жабыла.
Камбылдык кылып эр Байыш
Кайра тартты камына.
Кутулуп келер болгондо,
Бирөө жетти жанына.
Жетер замат кармады,
Же Байыштан мыкты балбанбы
Качкан жоонун баарысы,
Тегеректей калганы
Өлсөң кошо өлөм деп,
Сен көргөндү көрөм деп
Кармалган бектин артынан,
Качпастан өлүм дартынан,
Качырып жоону сайышка,
Калың колду таратып,
Кайрылып келдим Байышка.
Жарадар темир тор менен,
Жаткан экен жалгызым
Жанын кыйнап шор менен.
Аңтара салып торунан
Алдым эңип колунан
Жаралуу болгон былчырап,
Жан боорум Байыш бөбөгүм;
Жараткан кудай колдо деп,
Өңөрө качып жөнөдүм.
Жазайыл менен бир атып,
Оң колумду сый атып, .
Омурум окко быркырап,
Оодарылып Байышым,
Түшүп калды тырпырап.
Бир жакы колум жаралуу,
Бир боорумдан саналуу,
Кайгыга түштүм буркурап.
Аркама түшүп душманым
Кууп калды чуркурап.
Айдың көлдүн жолу деп,
Адаштым туюк өзөнгө,
Өзүм ошол күндөмүн,
Кайгырам Байыш көсөмгө.
Туюктандым жол таппай
Тегерете зоолорго
Кармала турган болгондо;
Камап турган жоолорго
Каралаган адам жок
Камчыдай кайрат болорго.
Аралап зоонун боорунан,
Үңкүрдү таап бекиндим.
Тирүү калбас жаным деп,
Чын өлүмдөн шекиндим.
Айбан да болсо кер жорго .
Оттоп келет бир убак,

Таш арасын аралап;
Талаага кете бербестен,
Жанымда турат каралап.
Жарадан жаным жай албай,
Жатканда каным чубуруп,
Жан жолдошум кырк жигит,
Кирип келди бурулуп.
Катарданып турушуп,
Кандын баарын жуушуп,
Жан аябай баарылап
Жараатымды дарылап,
Он алты күнү багышты.
Онтоомду калтырып,
Жарааттан жан тынып,
Айыктырып алышты.
Айыккан менен алы жок,
Абалкыдай чагы жок,
Аман көрдүм дебесең,
Аталаштан ажырап,
Арманда келген Жанышты.
Атакем Нуркан ылдамдат,
Коломолуу кол алып,
Жарак-жабдык мол алып,
Кечикпей эрте жол алып,
Кетирбеске намысты;
Баатыр Байыш берендин
Кегин кууп алышты.

Деп Жаныш сөзүн бүтүрдү. Нуркан калың элине кабар салып курбу-курдашын, акылдаш сырдашын, вазир, бектерин, кадыры жетерин чогултуп алып; — «менин бакты-таалайым, кадырым жана хандыгым силерсиңер. Өзүңөрдөн бата алып алыскы сапар жолуна кеткен баатырларыңардын бирөө душмандын колуна кетиптир. Бирөө болсо, жаралуу болуп жаңыдан келди. Элимден калың кол чакырып, катуу кайрат менен кан төгөр айбат менен; атышар мылтык, чабышар кылыч, сайышар найза жана чоюн башты чогултуп, жарагын жандап, окторун камдап, минер аттарын мыктылап аз болсо алты жыл күтүнүп, азык-түлүгүн, ар шайманын бүтүрүп, өзүңдүн көргөн жолуң, кармашкан кас душманың деп Жанышты кырк жигити менен кайта жөнөтөлүк»— деди. Эли Нуркандын сөзүн эп көрдү.

Калың колду жыйды. Оюндагысын кылып бүтүрүп жамдап, кемитпей камдап, Жанышты кайта кырк жигити менен кошуп, Нуркан алты миң кол жөнөттү. Кыргыз элинен жактырып туруп бир жол башчы көсөм киши кошуу керек деп акылдашышып турду да, көрүүгө көсөм, сүйлөөгө чечен, мылтыкка мерген, куш канат Куланчы деген карыяны кошту. Кол жөнөшүп Айдың көлгө барышты. Көпүрөнүн эки башына калың колду бөлүп жаткырып, тууну тиктирип, душмандын жолун тостуруп коюп, Жаныш Кырк жигити менен Куланчы мергенди алып Айдың көлгө карай өтүп, уруш болгон жерге барышты. Кагыраган баш, шагыраган сөөктөрдү көрүп Куланчы көзүнүн жашын төгүп Байыштын баралына жетпей басынгандыгы үчүн Жанышка, кырк жигитке карап айтып турган сөзү:

Бирөө менен бирөөнү
Кармаштырган дүйнөсүң,
Кээ бир элди кемитип
Жармач кылган дүйнөсүң,
Байышты шорго туш кылган
Билинди сенин күйбөсүң.
Он бештеги жаш бала
Оолугуп жоону каптаса,
Ою менен душмандын,
Уюгун бузса таптаза.
Азирет аалы балбанча,
Жалгыз өзү тартынбай
Алты миң колду качырса?
Жалгыз жүрүп жайнаган
Жоону көрүп кубанса
Жер казылып асманга
Чаң созулса туманча.
Эч болбосо агасы
Сен болбосоң жанында.
Аянбай кирсе качырып,
Жалыны көккө чачылып,
Күйгөн өрттөн качпаса.
Жүрөгү болот чоң сөөк,
Шер экен го таптаса.
Жыйырмага жашы толо элек,
Мындай улаан урушка
Аттанар кези боло элек.
Даңкы чыгып угулуп,
Баатыр атка коно элек.
Как ушундай балага,
Кайгырбай коюш не керек.
Же камынып келген колу жок
Качып кетер жолу жок
Ушундай баатыр болобу
Уруш кылар оңу жок.
Олдоксон баатыр болуптур,
Ойлонуп көрсөм обу жок.
Кыртышы кетип күл болгон
Аккүргүндүн талаасы,
Он бешинде Байыштын,
Кылган ишин карачы,
Байыштай болор эр болсо;
Баатырдын баатыр баласы.
Куланып жаткан миң-сан баш,
Куураган сөөгү аралаш.
Ушундай баатыр болобу,
Өлөмбү деп санабас.
Байыштан башка миң баатыр,
Мындай ишке жарабас.
Бул Байышка батынган,
Как өзүндөй баатырдан,

Кытай элдин четинде,
Ак мунар тоонун ар жагы,
Эки айчылык Бээжинден
Эл чекеси бер жагы,
Бэжиндин ханы Сяядат,
Угулган нечен арбагы,
Башканын алы жеталбайт,
Кармаса ошол кармады.
Угушума карасам,
Урууда жок алп деген.
Өмүрүмдө жыгылсам,
Өлөмүн ошол ант деген.
Кармашкан менен баатырды
Койгон эмес мант менен.
Чырагың Байыш баатырга
Сяядат чыгат бет келген
Чоң атаңдын тушунан,
Алышып жүргөн кек келген.
Азирет хандын барында
Душмандыгы чектелген,
Азирет хан Бежинди,
Эки барып чапканда,
Кытайдын каны жошулуп
Кызыл суудай акканда
Азирет хан атаңдын
Колдогону бир кудай,
Колдойгон кара чач менен,
Колуна түшкөн миң кытай.
Ошо күнү өзүмдүн,
Жыйырма беште убагым.
Атка минсем аргытып,
Күчкө толуп турамын
Тил үйрөткүн мага деп
Бир кытайдан сурадым,
Эки жыл багып кытайдын
Тилин толук үйрөндүм.
Кытайча сүйлөй берүүдөн,
Кыргыз элден иймендим.
Кытай тилин жашымдан,
Калтырбай толук билгемин.
Жооп берсең эр Жаныш
Кытайды карай барайын
Мата, самын артынып,
Соодагер болуп алайын.
Кыргыздыгым билдирбей,
Кытай тилге салайын.
Кырааның Байыш бар бекен,
Бир кабарын чалайын.
Эч дайынын таппасам,
Үстүмө күлө кийин.
Асадан таяк колго алып,
Көрүнгөн жерди чиейин.

Жок болсо өлүм, шордобу,
Же салса зындан ордобу,
Өлүүсү менен тирүүсүн
Ажыратып билейин.
Бар болсо Байыш саламат,
Куш канат Кукең таап алат,
Бар болсо да, өлсө да
Даңкы чыкчуу азамат,
Издебесек барбасак,
Өзүңө жаман ат калат.
Мыкты жигит кошуп бер,
Мени менен ким барат.

Деп Куланчы чечен, сөзүн бүтүрдү. Жаныш баатыр абыдан ыраазы болуп;

—«Атам өлсө өлсүн, атамды көргөн өлбөсүн» деген ушул, Куланчы аксакал Мен барар элем, бирок жараттын зарпы жакшылап оңоло албадым. Барганда сага жардамы тие турган киши барсын.

Жигиттер, мен барамын деп белдүү, жүрөктүү азаматыңар булкунуп чыкпайсыңарбы —деди.

—Мен барамын Куланчы аксакалдын кызматына, кандай болсо да жараймын деп, Тама тура калып эки колун бооруна алып, Жаныштан жооп сурап турду. Жаныш жарпы жазылып:

—Силердин кылчаңдабай суранып барамын дегениңерге караганда Байыш өлгөн жок, түрүүдөй көзүмө көрүнүп турат, мен силерден кабар болсо болбосо да өмүрүмдү ушу жерде өткөрөмүн. Кош, аман барып Байышты алып келгиле, деп кол кармашып коштошуп жөнөттү.

Эмки сөз Байыштан башталат. Байышты Саядат хан байлап алып жөнөгөн бойдон Бежин шаарына жетти. Саядат хандын эркек баласы жок, жети кызы бар. Жети кыздын кенжеси Желкайып деген кызы эң акылдуу, атасы Саядатка да нечен акыл кошуучу эле. Башка вазирлерине ишенбей ар жылда хандыгын төрт ай Желкайыпка берүүчү эле. Өзү урушка жөнөгөн убагында дагы хандыгын Желкайыпка берип кеткен. Бир жигит жиберди. «Сен барып Желкайып падышага кабар бергин, Азирет хандын балдарынын тукумун үзүп, бир баатырын түрүү алып келдик де. Жетерибиз менен дардаярдайбыз, падышанын жообу менен дарга тартылсын»—деп Саядат жигитти жөнөттү. Жигит барып Желкайып падышага уруштан көргөнүн, Саядат хандын сөзүн айтып турганы:

— Аманбы таксыр ханыбыз,
Алдыңда алтын тагыңыз
Атаңыз салам дуба айтты.
Абайлап кулак салыңыз,
Айдың көл барган аскерден,
Аман келдик жаныбыз.
Жолуңду жооң чалды деп,
Акмунар тоонун ар жагын
Кыргыздын колу алды деп
Жер жайнаган калын кол,
Жолуңду курчап калды деп,

Акмунар тоону бекитсе,
Элине бүлүк салды деп.
Кароолчу кабар бергенде
Жесекчи жете келгенде
Желкайып өзүң бар элең
Жети сан кошун жергеде.
Озунуп мылтык атпа деп,
Үгүт бердиң мергенге.
Атаң баштап жөнөрдө
Алты миң аскер курадың
Атаң баштап аскердин —
Амандыгын сурадың;
Көрүп келген ишимден
Кабар айтып турамын.
Калың аскер жөнөдүк,
Сурнай тартып бир жактан,
Сурнайга үн кошуп,
Жабылыша ырдашкан.
Хан сыядат баш болуп,
Катарланса жарашкан.
Түндөп-күндөп жол тартып,
Жол азабын мол тартып,
Араба жүрбөс туюк жол
Алты жүз атка кош артып
Аңтарылып калат деп,
Аркан-жибин бек тартып.
Таң атканда биз жеттик
Акмунар тоонун белине.
Дүрбү салып карадык,
Аккүргүндүн жээгине;
Көп токтолуп карадык
Көпүрөнүн жээгине.
Көп кошун келди деди эле,
Көрүнбөдү бир адам.
Көгүчкөн учуп өткөн жок
Көз жетпеген талаадан,
Ар күнү кечке жол чалып
Көрө албадык эч бир жан.
Күндүзү жүрсөк көрөт деп
Аңдып чыгып туш-туштан,
Аттандык жапырт күүгүмдө,
Жол жүрдүк ошол түнүндө,
Тан ата жеттик калың кол.
Баары шайдоот шартылдап,
Учкан куштай жүрүүдө.
Душман бар деп туш-туштан,
Аттын изин карады.
Чогулуп туруш жаман деп,
Колдун баары тарады,
Эт жүрөктөр солкулдап,
Не болом деп санады.
Чалгын чалдык миң сандап,

Көрүнбөйт жоонун карааны.
Күн жайылган мезгилде
Айдың көлдүн белинен
Ак таштын орто ченинен
Көрүнүп калды бир караан,
Көп кошун келе жатат деп
Күлүп калдык миң адам,
Качыргандай көрүнүп,
Чаң созулуп бөлүнүп,
Келатышы эң жаман.
Үч чакырым токтолду,
Октон качпас окшоду,
Эр чакырды жекеге
«Баатыр болсоң келгин деп
Балбан да, баатыр менмин деп.
Баатыр кыргыз элмин деп.
Жалгыз өзүм силерди,
Кыра турган эрмин деп,
Кытайды атам талаган
Кыргыздан чыккан шермин деп,
Калың колду душмандан,
Кайра тартпас бегим деп.
Кырылышар кылышчан,
Келгиле бирден урушсаң,
Сайышар болсоң найзачан
Жарагым жок камынган
Кылыч турмак карачы,
Канжар чыкпайт жанымдан.
Кайратымды мындан бил
Качпаймын өрт жалындан».
Деп кыйкырды үн салып
Биз турабыз жарданып
Келесообу, жиндиби
Деп ойлодук таң калып,
Хан Саядат ошондо;
Намыс кылды арданып.
Каарланып капалап
Тегерете карады
Кеңешин салып баарыга,
«Ким барат деп баалады,
Тирүүлөй кармап келгиле,
Тетиги турган баланы,
Ушунча элден уялбай
Чын эле уруш салабы.
Алты миң кытай бир кыргыз,
Алышалбай жүрөт деп,
Менин аркамдан ушак калабы»
Баатырың болсо сайып кел
Балбаның болсо алып кел,
Батынбасаң жакындап,
Ким экенин таанып кел,
Душмандыгы чын болсо

Тумандай каптайт ушул эл
Деп ошентип турганда;
Аяз балбан камынды
Калканын жонго жамынды,
«Мен барам» деп суранып
Жоо-жарагын тагынды
Кышкы кирген буурадай,
Көбүгүн чачып чамынды,
Жээрге чаар тулпарчан
Жөнөдү Аяз каарман.
Камчыланып аргытып.
Каскагын сунуп бараткан,
Каруулашса кокустан
Качырып кирип барууга
Камынып турдук миң адам,
Биз камынган миң киши
Ал душман турду бир киши,
Экөө болду көрүнөө
Эр Аяз жакын жеткенде,
Эл жанынан түңүлдү?
Экөөнүн бирөө качырып,
Найзасын сууруп кеткенде.
Качырып келип Аязды
Как жүрөккө бир сайып,
Аяз түштү куланып.
Экөө болуп кубулуп
Жарак-күчү курулуп,
Жалпы беттеп ат койсок,
Бизге кирди бурулуп.
Найза салып, кылыч чаап,
Кыргын салды жулунуп.
Кылчайбай качтык ошондо,
Заманабыз куурулуп.
Кылычтар сынып сабынан
Жүрөктөр чыгып кабынан
Үшү кетип калың кол,
Үмүтүн үзүп жанынан.
Кылчайып кирсек бел байлап,
Кырылабыз абыдан:
Тоголонгон көп өлүк,
Бирине бири жөлөнүп,
Тостуруп бара жатканда
Токтобой качып жөнөдүк.
Алты миң кошун барды эле,
Теңибиз келди, теңи өлүп.
Ит көрбөгөн кордукту
Бир кишиден биз көрүп.
Тар капчыгай кысыкка,
Камап алып ысыкка,
Түрүү койбой кырмакчы,
Тукум курут кылмакчы.
Салышкан жоосун түгөтүп,

Санаалары тынмакчы,
Астындагы качкан кол,
Камалды жандан түңүлүп.
Аркасында калган кол,
Каптан чыкты түрүлүп.
Кайта качып жөнөрдө,
Хан атакең Сыядат,
Качырып кирип барганы
Кыраандык кылып камынтпай
Мойнуна чынжыр салганда,
Азоо аттай мөңкүтүп,
Камынтпай кармап калганда.
Неткен баатыр элен деп,
Канжар, шамшар белендеп,
Жеткенибиз ошондо,
Туш-тушунан сайгылап,
Кайышпайт да, унчукпайт,
Кайрат менен бек чыдап.
Ошентип кыйнап жатканда
Дагы бирөө келди качырып,
Каарланып жапырып,
Кара буусу чачылып,
Күүсүнө чыдап тура албай
Көздөп келип чабат деп,
Көк жалдын өчүн алат деп,
Хан Сыядат бурулуп
Качып алып жөнөдү,
Көпчүлүккө жашынып.
Сыядат хандын артынан
Жабыла качып жөнөдүк,
Качса болбой каарланып,
Кайрагандай көгөрүп,
Жаралуу болгон жан боорун,
Ала качты өңөрүп.
Качып бара жатканда
Жазайылча атканда
Өңөрө качкан иниси,
Түшүп кетти шалк этип,
Бара жатып өзү да,
Кулады аттан салп этип.
Кууп барып артынан,
Кармамак болдук биз жетип.
Качып барып корголоп,
Кара каны чачылып
Куюлган бойдон шорголоп,
Мунардын туюк коосуна
Туш-тушунда жолу жок,
Камалды жалтаң зоосуна.
Качырса кармап алам деп,
Биз турабыз оозунда.
Жалгыздыгын билбестен
Жамандыкты көп кылган,

Калың аскер кырылып,
Катар-катар жыгылган. '
Айла кетип турганда
Ачыла кетип таш жутту,
Адам уулу көрбөгөн,
Эзилден мындай шумдукту,
Зоо жаңырып душманды,
«Жуттум» деген үн чыкты.
Көй кашкасын биз тутуп,
Көрүнөө бирин таш жутуп,
Алып келе жатабыз,
Өлтүрбөй тирүү асырап.
Багып келе жатабыз
Сүйүнчүлөп кызыма,
Баргын деди атаңыз.
Кубаныч кылар чагыбыз
Сүйүнчү таксыр ханыбыз.
Сиз барганча дап-даяр
Курулмак болду дарыңыз,
Жооп берип астырсаң,
Кубаналык баарыбыз.
Көргөнүмдүн баары чын,
Эч жеринде жалган жок.
Эрденсинген кыргыздын
Кылчаяры калган жок.
Кытайдын элин бийледин
Кыз да болсоң арман жок.

Деп кабарчы сөзүн бүтүрдү. Эмки сөз — Желкайып падышадан.

Желкайып өзү ойлонор эле:—«кыргыздын бир акылман айлакер баатырына качып барып туш болсом»— деп. Жана соодагер кербен сыяктуу жүргүнчүлөрдөн Жаныш, Байыштын кабарын уккан.

Кантип кабарлашарын билбей жүргөн.

«Ошол Жаныш, Байыш экен го. Алардан башка карапайым киши мындай иш кылмак эмес эле. Мунун Жаныш, Байыш экендигин билейин. Эгер ырас болсо аракет кылып, ажыратып билгизбей, багайын» деп ойлонуп, дарды карай жөнөдү. Өзү менен кошо чоңоюп, кошо өскөн бир вазир кыз бар Желкайыптын сыр-сыпатынын бардыгын билүүчү эле. Ошол вазир кызы менен хандык жалгасын салынып, дарды карай бара жатып Желкайыптын айткан сөзү:

—«Жалгасаң жалгар убагың,
Жараткан болсоң кудайым.
Жаныш Байыш келсе деп
Тилекти кудай берсе деп,
Ойлондум санаа убайым.
Чын бекен колго түшкөнү,
Менин оюмда жүргөн жубайым.
Кабыл болгон шекилди
Жаш экенден тилегим,
Акылдашкан сыяктуу;
Алып учат жүрөгүм.

Тилегиме жетүүгө
Өзүмчө качып кетүүгө
Жол табалбай жүрөмүн.
Жардамчы болсоң жараткан,
Мен карыптын муңуна,
Жетпесем жетпей калайын.
Хан менен бектин уулуна,
Ыраазымын кошулсам,
Баатыр кыргыз уулуна.
Атамды мындан жөнөтүп
Албарсын кынга бөлөтүп,
Аркасынан жибердим,
Кошунун далай көбөйтүп;
Урушка барып келишти
Далай ай, далай күн өтүп.
Кокойгон жалгыз кишиден.
Колунун –көбүн түгөтүп.
Кайта качар убакта
Кармап алган бир киши,
Качырганда кыйраса,
Катарынан миң киши,
Кабыл болсо тилегим,
Каалаганым мына ушу.
Эч кимге дайнын чыгарбай,
Ичиме чыдап батырдым.
Эстей калсам түнүндө,
Уйкусуз таңды атырдым.
Жети күн болду түш көрдүм
Түш ичинде ар түрдүү,
Түйшүктөрдү өткөрдүм.
Анык көргөн түшүмдө,
Ар шумдукту өткөрдүм
Болот текөөр алтын боо,
Асмандан эки куш көрдүм,
Кытайдын элин каптаган
Жайсыз суук кыш көрдүм,
Эне-атамдын ичинен
Эригисиз муз көрдүм.
Түшүмдө көргөн эки куш
Өңүмдө тирүү болду туш.
Ошо түш качан келет деп,
Эсимде жүргөн мен байкуш.
Көкөлөп учуп жоголгон
Күмүш боолуу көк шумкар,
Айланып торго чалынган,
Анык көргөн түшүмдө,—
Арылгыс шорго малынган,
Алтын боолуу ак шумкар,
Бармактайдан баш кошуп,
Бардык сырды кеңешкен
Барк билишип тең өстүк
Башканын кызы дебестен.

Сен вазир, мен ханмын,
Кадырлашып тең өскөн.
Уктум эле кабарын,
Ушу турган баланын,
Кыргыздын кыраан ханы деп.
Кыл баатырдын бири деп.
Адамдын артык алпы деп
Айыгышса душманды,
Аябай койбойт анты деп.
Жанын бирге курбусун
Өлсөң да дайның чыгарба
Душмандын алдоо тилине,
Кокустан кирип кубанба
Душманга сырды билдирсең,
Каласың биздин убалга.
Угар болсоң сырымды,
Ушул иш менин мудамда».
Жетип барып Желкайып
Адам асчуу дарына,
Атасына кол берип,
Амандашты баарына.
Таасым берип баш ийип,
Учурашты жабыла.
Дардын түбүн караса;
Эки колун чынжырлап
Бек байлаган санына.
Имерилип Желкайып, »
Тура калды жанына,
Баш аягын имерип,
Баарын сынап карады,
Жүрөгү сүйүп жактырды,
Байланып турган баланы,
Мындан башка эр болсо,
Эмгиче өлбөй калабы.
Бул мусапыр муңдуунун,
Кутулар жайын табалы.
Кабылан мүчө, казан баш
Он бештеги өзү жаш
Бетиндеги каарынан,
Как жарылар кара таш.
Азыркы адам уулунда,
Мындан балбан табылбас;
Алп мүчөлүү колдору,
Анык жолборс болжолу,
Алп кара куш сыяктуу,
Эки кулач далысы.
Айбат кылса бирөөгө,
Ажыдаардай арышы
Чын жалгасаң бир кудай
Менин көңүлүмдө мына ушу.
Сыртын болжоп сынадым,—
Деп ошондо Желкайып,

«Эми сырын сурайын,
Кайсы улуттан болду экен,
Түпкү уругун угайын.
Мусулман болсо түбүндө,
Болотко менин жубайым»,
Деп ошону ойлонуп,
Күлө батып жойлонуп.
Байланып турган балага
Баштады муңдуу үн менен,
Сыядат баштап кытайдын,
Бири да тилин билбеген.
— Калың кара кытай колуна,
Кармалып келген сен кимсиң?
Кандай урук болсоң да,
Кабарың айткын эл билсин.
Кармалганда канжар жеп,
Канга жуулуп келипсиң.
Кайсы жерден келгенсиң?
Кандай урук элденсиң?
Урууң ким, ата дайныңдын—
Учу түбүн сурайын.
Көңүлдөн кетер акылы,
Күнүмдүк тарткан убагым. .
Өлүмдөн аман кутулсаң '
Мен болормун жубайың.
Сырымды билсе Сыядат,
Тилегиме жеткирбейт,
Сүйлөй бергин тартынбай,
Кытайлар кыргыз тил билбейт.

Ошондо Байыш баатыр таза кишидей соолугуп, колго түшкөндөн кыргызча тил менен сүйлөгөн сөз укпаган неме, падыша кыз келип, кыргызча эритип айткан сөзүнө карай көңүлү ачылып, кызды карап Байыштын айткан сөзү:

— Муңдуунун алын сураган
Булбулдай болгон тилиңден
Мен садага болоюн,
Бузулуп турган диниңден.
Кабар алгын сыр сурап
Карып болгон күнүмдөн.
Кандуу дарга байланып,
Мен элем жандан түңүлгөн.
Толгонуп алым сураган,
Торгойдой болгон тилиңден.
Мен садага болоюн,
Толгонуп турган диниңден.
Туура келип сурадың
Тутулуп турган күнүмдөн,
Тирүү калбай дүйнөдөн,
Өлөр күнүм бүгүн мен.
Уругум кыргыз элинен

Кыргыздын кыраан бегинен.
Алышып жүрүп кармалдым
Аккүргүндүн жээгинен,
Арзыганым Айдың көл,
Аттандым Үсүр шаарынан.
Ак шумкар салып келем деп,
Бата алдым элдин баарынан.
Оюлган менин өмүрүм
Он бешке келди жаңыдан.
Кыргыздын түптүү төрөсү
Кытай менен калмакты
Кыра жүргөн бөрүсү,
Кылымдын жоосу батпаган
Кылчайып келип чаппаган
Кыргыздын бекем өрүшү.
Азирет хан чоң атам.
Падыша Нуркан өз атам.
Жаныш, Байыш бек элек,
Байыш баатыр өз атым.
Талаага кетти дайынсыз,
Жаралуу Жаныш бекзатым.
Эки мүрүм тең сынып,
Учуудан калды канатым.
Уладың келип көөнүмдү
Уктуң сурап жөнүмдү.
Жыйылган калың кытайдан,
Жылдызың ысык көрүндү.
Аз калды кыскан ажалым,
Асылып дардан өлөмбү.
Мойнумдан дарга байлатпай
Муунтуп шорду кайнатпай,
Эмки калган каныма,
Дардын түбүн майлатпай,
Бошотуп алар бекенсиң
Боздотуп мени зарлантпай.
Дар аркан менин мойнумда,
Дарга асылып өлбөсөм
Далай иш бар оюмда.
Чынжыр менен чырмаган,
Эки кол эки санымда.
Сенин да сырың сурайын,
Түп жайыңды угайын;
Өлө элек тирүү чагымда.
Айланайын кыз балай,
Арманымды айттым бир далай.
Жылдызың ачык көрүндү,
Сен ачтың муңдуу көңүлдү
Мен да угушка кумармын
Билдирчи кайта жөнүңдү;
Кабагың ачып келесиң
Мусулмандан болбогун,
Муңдуунун муңун билесиң.

Сурадым падыша сырыңды,
Жашырбай айтсаң чыныңды.
Алдоо менен сурасаң
Арылтпайсың муңумду.
Анык болсо тилегиң
Ачык болсо жүрөгүң,
Сен табасың ыгымды.
Муңдуу кандай, соо кандай,
Мусапыр жайын билиңиз.
Өмүрүңчө кут болсун,
Алтын таажы тагыңыз
Астырбай дардан куткарып
Ажыратып алыңыз,
Анык нээтиң ак болсо;
Айламды ойлоп табыңыз.
Аллам өзү жар берип
Ачылсын таалай — багыңыз.

Кылың кытай экөөнүн тең тилин биле албады да, Саядат вазир кызды чакырып алып; алтын-күмүш асыл Буюмдардан берип, алдап сурады, Вазир дүйнөгө алданды да Саядат ханга Желкайыптын мурунтан берки болгон окуясын, самаган максатын айтып турган жери:

— Сыр сурадың таксыр кан,
Айтпасаң, өлөм астыңдан,
Желкайыпты түшүрүп
Тагыңды алгын астынан.
Кармагын деп желдетке
Өлтүрбөсүн жаздымдан.
Теңтуш өскөн неме эле
Карап турса ийменем;
Бармактайдан бир өсүп
Жаман тили тийбеген.
Хандык сынын келтирип,
Чениңди алгын ийнинен.
Бул кызыңдын адаты,
Мына мындай башынан:
Сыр сурадың таксыр хан,
Айтпай кантип жашырам.
Мусулмандан бир молдо,
Чакыртып алып окуган.
Кол кайырды көп берип
Бата алган далай сопудан.
Бала болбой курусун,
Бачым кутул сен мындан!
Ушу кезде падыша,
Сыр сурачы бул кыздан.
Өзөгү н үзүп жатыңа,
Өзүңдөн чыкты чоң душман.
Мурунтан берки сырында,
Бул кызыңдын чынында,
Жол билсем качып кетсем деп

Максатыма жетсем деп
Ойдогуну сүйсөм деп
Оёнума тийсем деп,
Тилеп жүргөн кыргыздан.
Ишенер болсоң таксыр хан
Эртелеп кутул кызыңдан,
Өзүңдөн жоо болгон соң
Душманың чыгат туш-туштан
Башка жактан келеби
Ушундай болот иш бузган.
Өзүңдөн чыгат душманын
Ишиңди бузат тынч турбайт,
Тууганыңды кас көрүп
Душманына кол булгалайт,
Эч айласын таппаса,
Эл аралап сөз тыңшайт.
Таксыр Саядат каныбыз
Сөзүмө кулак салыңыз,
Падышалык белгиңди,
Ушу баштан алыңыз;
Түшүрбөсөң таксыр хан
Тирүү калбайт жаныңыз.
Ушундайда таксыр хан,
Күдөр үзгүн кызыңдан.
Тили менен жайпактап,
Дини катуу душмандан.
Асканы турган баланы
Ажыратып алам деп,
Ажалдан аман бошотуп
Айласын өзүм табам деп,
Айбалыдан кытайга
Алп урушун салам деп;
Мага сырын чыгарып
Акылдашкан сөзү бар.
Кыз Желкайып балаңдын,
Кытайга .жаман көзү бар.
Кызыктуу эрге жолукса,
Кылчайып келип кытайга,
Кыргын салар кези бар.
Вазир кыздан кеп угуп,
Уят болуп жеме угуп,
Хан Саядат ошондо,
Тура калды ойлонуп,
Желкайыпты Саядат
Акырая карады,
Мурунку айткан сөзүнөн
Ыраско деп санады;
Хан саядат каарданып
Вазир кыздан арданып
Башын алып салам деп;
Кылычын сууруп камданып,
Калың кытай тизилип,

Карап турат жардамып.
Кесепеттүү кызымдын —
Келмеге тили бузулду.
Кыргыздын бирин көргөндө
Кылар иши ушулбу.
Элге намыс талашар
Эркек балам болбоду,
Элиме кара санаган,
Эр издеп кызым оңбоду.
Сыядаттын көөнүнө,
Ошондо акыл, эс кирип,
Желдетине курчатып
Желкайыптын шол жерде
Ченин алды чечтирип.
Өлтүрсөм деген ою бар,
Кылычтап башын кестирип;
Тажысын алды башынан
Жаман көрдү Сыядат,—
Касташып жүргөн казынан.
Желкайыпты кекетип,
Желдети кетпей башынан.
Желкайыптын ошондо;
Сөөгү жездей жашыган.
— Желдеттерим ургула
Желке чачын жулгула,
Элиме кара санаган,
Өлүмгө мени баалаган.
Желкайып экен кулгуна.
Көөдөндөн жанын чыгарбай,
Көзүн ачып жумалбай
Көкөйдөн калгыс кылгыла!
Жабылып желдет ургула,
Жаак чачын жулгула,
Жанымдан чыккан турбайбы,
Жаман жара кулгуна.
Орундатып буйрукту,
Оюнан кеткис кылгыла.
Арабадан кулатып,
Жибектей чачын булатып,
Маңдайына каш койбой,
Башына жалгыз чач койбой,
Кызыл өңүн аздырып
Кыйнама шорго бастырып
Жылаңайлак, жылаң баш,
Кийими жок жылаңач,
Жылтыраган таз кылып,
Искек менен тергиле.
Азабын таштай бергиле,
Төрт санына төрт казык,
Төрт жакка кагып кергиле!
Падыша жооп берген соң,
Барбай желдет турабы,

Баса калып тепкилеп,
Жибектей чачын чубады.
Арабадан Желкайып,
Чыңырып түшкөн убагы.
Желдеттер сабап урушту;
Жибектей чачын жулушту;
Желкайыпты жек көрүп
Вазир кызды эп көрүп,
Убайымга өткөрүп,
Сыядат кылды бул ишти.
Жабыла желдет урушту
Жаак чачын жулушту
Арабадан сулатып,
Тал-тал чачын булатып,
Төрт жакка казык кактырып
Үстөмөндөп жаткырып
Кол-бутунан керишти.
Башына бир тал чач койбой,
Маңдайына каш койбой,
Искек менен теришти.
Падышанын буюрган,
Кызматын кылып беришти.
Чачынын баары жулунуп,
Заманасы куурулуп,
Кийминин баары жыртылып,
Тамчылап каны бүркүлүп;
Камчы тийген ууздай эт
Дал-дал болуп бөлүнүп.
Бөлүнгөн бойдон жарадан,
Кан куюлуп төгүлүп;
Эки колун чынжырлап,
Темир менен байлады.
Ортого алып он желдет,
Орду көздөй айдады.
Оолжуган сулуунун,
Ошентип шору кайнады.
Эки жакка жалдырап
Оттой көзү жайнады.

Желкайып желдеттердин айдоосунда бара жатып, өзүнчө мууну бошоп, Байышка коштошуп айтканы:

— Чын жараткан кудайым,
Не салдың башка убайым.
Мындан артык азапка,
Дагы салсаң чыдайын.
Асылып турган жалгыздын
Амандыгын сурайын,
Ажал жетип өлбөсө
Акыры менин жубайым.
Хандыгымда турбадым,
Кантейин арман эки күн.
Каарына калып атамдын;

Кан жуттум го мен бүгүн.
Жазыксыздан мен барып,
Жай кыламын ор түбүн,
Кабар билбей, угалбай,
Калдын го эки муңдуу үн.
Унутулар бекенсиң
Ушу кордук тарткан күн,
Эки колун чынжырлап
Байлануу эки саныңда,
Сөзүңдү канып укпадым —
Тилиңдин аман барында;
Эч болбосо эки күн
Болбодум сенин жаныңда.
Каркылдатып сүйрөтүп,
Кыраан куштай талпынтып,
Кара таандай кытайга,
Кайратыңды артылтып,
Катуу бороон чапкындай,
Душманыңды чарпылтып —
Турганыңды көрбөдүм.
Тирүү болуп аралап
Кырганыңды көрбөдүм.
Түбөлүккө баш кошуп,
Жыргалыңды көрбөдүм.
Орго салса алпарып
Ошол го оксуз өлгөнүм.
Аман туруп байлоодон,
Ажыратып албадым.
Өмүрлүккө баш кошуп,
Өз элиңе барбадым.
Өлүп кетсем өзөктөн,
Үзүлбөйт ушул арманым.
Армандуу кетет экенбиз
Айдалып барып мен өлүп,
Асылып дардан сен өлүп;
Азап айдап шор тартты,
Ажалдын күчүн көрөлүк.
Аласасы жан болсо,
Амалсыздан көнөлүк.
Жан кыйналып жүргөнчө
Жарык дүйнө курусун
Жаш өмүрдү төгөлүк.
Азаптын тузу чакырып
Ажалдын күчү кармады,
Таппайбыз го жалгызым
Өлүмдөн калар арганы,
Колдон келер иш эмес,
Кудайдын башка салганы.
Аманат жалган дүйнөгө,
Адам болуп келген мен.
Өлүү эмес, тирүү эмес,
Өлгөндөрдүн бири эмес,

Айланайын жалгызым
Орто жолдо калдың сен.
Экөөбүзгө кандай сын
Өзгө жалган өлүм чын,
Өлүп кетсең жалгызым,
Жолдош болсун ыйманың.
Казылуу орго дайынсыз
Айдалып бара жатамын
Иши илгери болбосун,
Хан Сыядат атамдын.
Каза жетип күн бүтсө
Караңгы ордо өлөрмүн,
Кабыл болсо тилегим;
Кайта айланып көрөрмүн.
Тирүү болсок көп жатат,
Ичер суу менен көрөр күн.
Тирүү көрсөм арман жок,
Кутултуп келип өзүңдү.
Кабаттанган жарадан
Айыктырсам өзүңдү.
Кадимкиңдей жетилип,
Душманга салсаң сезиңди,
Тагдырдын жазган ишине
Кайгырбай кайрат кылайын,
Атамдын кылган кордугу,
Амалым барбы чыдайын.
Өлмөйүнчө өзүмө —
Өзүм кайрат бербесем,
Бирөө кайрат береби,
Башынан залим Сыядат
Балам эле дебеди.
Башка түшкөн азапты,
Кайгы капа жеңеби.
Атамдын кылган иши бул,
Андан башка душманым
Алымды сурап келеби.

Желкайып кайта кайрат кылып, кабагын жазып, каткырып күлүп айдоодо бара жатат. Сыядат хан ойлонуп: «бул кызым акылыма акыл кошкон, душманымды туура тозгон, тагымды минген, ишимдин иретин билген кыз эле. Бул кызымдын барында ичкеним бал менен шекер эле. Желкайыпты эмне үчүн кыйнадым бекер эле, чын айтабы же көрө албастык менен бузуп айтабы; балким бир көрө албаган бузукунун тили менен мен кызымдын кадырын калтырып бөөдө жаман иш кылдым го» деп акыл кылды. «Акыры Желкайыпты алып кел мында, баатырды дарга асканын көрүп турсун» деп кызын кайта алдырды.

Калкынын баарын чогултуп туруп Байышты дарга тартты, Байыш балбан, каруу күч бар ошондуктан күчү көтөрдү да өлбөдү. Үч курдай тартты, эч кандай өлбөдү, ошондо Сыядат хан элине, эл ичинде бегине: «кантип өлтүрүү керек» деп кеңеш салып жана коркуп айткан сөзү:

«Калың кытай көп элим
Көргөнүң барбы мындайды?
Өмүрүнчө жанчса да
Өлбөс неме турбайбы!
Сен кимсиң деп ошонун
Өзүнөн бир ооз сурайлы,
Үч тарттырдым дарга асып
Же өлбөгөнү кудайбы,
Асып жатса өлбөскө,
Адам уулу чыдайбы.
Аккүргүнүн четинде,
Колго түшкөн кезинде,
Коломолуу калын кол
Кыйнап турган бетинде
Кошо жүргөн кошундар,
Бардыр сенин эсинде.
Колуна зоолу салдырып,
Зымырата байлаттым,
Көпчүлүккө сабатып,
Көзүнөн отун жайнаттым.
Керели кечке кыйнатып
Кетирем дедим кайратын
Түбүндө сендик болом деп,
Күчөтөт күлүп айбатын;
Көрүп турдук барыбыз
Күчү менен кайратын
Күлө багып жайдаңдайт,
Күчүнө чиреп аянбайт.
Канжарлап кабат сайганда,
Кара канын жайганда,
Шамшарлап санын тилгенде
Кыйноо салып кытайлар
Туш-тушунан киргенде;
Чыдабай турган кез эле —
Мындан башка эч бенде.
Ошондогу жаранын
Баарысы турат боюнда,
Дарга тартсам өлбөдү
Өлбөйт деймин оюмда!
Сууга салсам акпаса,
Камасам үйгө батпаса,
Өрткө салса күйбөсө,
Мылтыктын огу тийбесе;
Өзү кырчын жаш болсо
Өлбөскө мурун маш болсо,
Жараны жара дебеген
Бар мүчөсү алп болсо,
Түпкө жетет эмеспи,
Тирүү болуп күч толсо,
Өлтүрүүгө ушунун
Айласын кандай табабыз?
Же жерге тирүү көмүүгө,

Жетеби биздин чамабыз.
Өлтүрбөсөк эбин таап,
Бир кордукка калабыз,
Акылың толук көсөмдөр
Айтууга эптүү чечендер
Күнү-түнү кеңешип,
Өлтүрүүгө эртең кел.
Аман койбой ушунун
Айласын тапкын калың эл».
Деп Саядат турганда,
Эски вазир көсөмү,
Эбин тапчу чечени;
— Хан Саядат сөз байка
Жактырбасаң баш чайка,
Терең акыл ойлонуп,
Бул айтканың эң пайда,
Ат чабуучу коодой деп,
Кекиртектин чоңдугу,
Тегирмендин ноодой деп.
Алты айчылык жолдорго
Алты күндө келет дейт,
Алышсам деген дөөлөрдүн,
Азабын аштай берет дейт.
Жети сан кошун болсо да
Жеке жүрүп жеңет дейт.
Мурду тоонун сеңирдей
Чымыр эти катуу дейт —
Чыңап койгон темирдей.
Чын болсо Аргын балбаның,
Кайда жүрөт көрүнбөй.
Алдырып келгин бар болсо.
Алты шаар калаанын
Ар күндө бир маал тамагы,
Ичип, жесе тойбогон
Карагай кайың жыгачтай
Булкуп-жулкуп ойногон,
Алыша келген кезинде,
Алпты, дөөнү койбогон,
Ажал жетип өлбөсөм,
Жыгылбайм деп ойлогон.
Алпты көрсө алжыткан,
Алышкандар кан жуткан.
Угушумда неченди
Асманды карай ыргыткан;
Жыгылып өлсө убал жок
Жаралуу болгон балбандан
Дөө кармаса дөөрүткөн
Жинди эмедей жөөлүткөн,
Каарланып кармаса
Кара ташты талкалап,
Коргошундай эриткен.
Хан Саядат куп десең,

Карылык кылып айтам мен,
Баланы чечип кое бер,
Чынжыр менен кишенден
Баатыр чыгар будагы
Бактысына ишенген.
Калктын баары кубанып,
Катарланып туралык;
Кызыгына батышсын
Катын, бала куралып.
Бир тамаша көрөлү,
Кимиси мунун мыкты экен,
Кармашканда өнөрү
Кажышып көрсө бир кызык,
Кыргыз, кытай дөөлөрү.
Хан Саядат балбанын,
Чынжырын чечип коё бер,
Аргын менен баланын;
Кимиси баатыр, кими эр
Кимиси жолборс, кими шер
Кабылан шердин кайратын,
Кармашканда билишер,
Көрүп туруп чоң балбан
Көпөлөктөй баланы
Көбүктөнүп куюлган
Бүткөн бойдо жараны.
Бүрдүү чынар теректей
Деп уккамын карааны.
Бул экөөнү бет кылып,
Бир кумардан каналы.
Бир баладан жыгылып
Өлсө мейли арманы.
Ар күнүнө ичкени
Алты шаардын тамагы,
Ачыктырып түтүнгө,
Тийип жатат залалы.
Ханым өзүң менен бир барып,
Аяз баатыр анда өлгөн,
Айбан курсак алп мүчө,
Адамдын баарын түгөтүп;
Апырылып жүргөнчө,
Агасы Аргын мында өлсүн
Алышып өлсө баладан
Ошол айбаныңды ким көмсүн.

Деп вазир сөзүн бүтүрдү, Саядат, Аргын, балбанды унутуп калган экен. Вазир айтканда кийин эстеп; — ырас аптат, «карынын кебин капка сакта, өлүгүн апта. сакта» — дегендей Аязды анда өлтүрдү; нечен кабат жара менен дарга үч тартса да өлбөдү. Эми ошо чоң балбан болбосо андан башкадан өлбөсү көзгө көрүндү; мен өзүм кармашар элем, бирок майкап болуп каламынбы: же ушунчалык элинен бир кыргыздын чымчыктай баласын өлтүрүүгө бир киши табылбай Саядат өзү кармашып өлүптүр деп жаман атты боломбу. Ошол чоң балбан

өлтүрсүн, чоң балбан келгенче мунун тилин билген Желкайып багып турсун» деп Саядат хан жардык кылды да, чоң балбанга киши жиберди. Көпчүлүк эл тарады. Ошондо Желкайып Байыштын колунан кармап, мойнунан кучактап; көз жашы бурчактап өзүнүн жанынан артык көрүп, ашык болуп Байышты карай айткан сөзү:

— «Максатым бар башында
Бар тилегим бүгүндө,
Байыш баатыр сен үчүн,
Чын келсе Аргын чоң балбан,
Сенин жыгар бар күчүң.
Таалайыма туш келдиң
Айланайын жалгызым,
Баатыр кыргыз эли деп,
Өзүң өңдүү беги деп,
Менин да күчтүү намызым.
Вазирдин туруп атама,
Айтканынын баары чын.
Ал чоң балбан түгөткөн,
Алп менен дөөнүн чабытын.
Окшош эмес адамга
Турпаты туура каманга
Бир көргөмүн жашымда;
Кийгени түк чак келбейт,
Тебетейи жок башында.
Тегеректеп миң сан эл,
Таңыркап турган кашында,
Тулку боюн карасаң
Түптүү чынар теректей,
Мурдунун эки таноосу,
Бозо салчу челектей
Алты шаар калкынын,
Ар күндө бир маал тамагын,
Аралап ичсе тойбогон.
Айланайын жалгызым,
Ал адатын карагын.
Баарысынан башы чоң,
Кырк кулактуу казандай,
Көргөндө коркуп көп адам,
Жыгылып кетет басалбай.
Кулагы түндүк жаагындай,
Көзү кызыл жалындай.
Нечен дөөлөр, нечен алп
Калган эмес багынбай
Ал атактуу Аргын балбандын
Сөлөкөтү мамындай.
Өмүрүнчө келатат
Адам заттан жеңилбей.
«Саядат хандын балбаны
Жыгылып калды дедирбей»,
Өзү орой доңуздан
Өңү кара коңуздан,

Өзүң анда өлтүргөн,
Аяз менен бир тууган.
Басып кеткен жеринен,
Ат чапкандай чаң чыккан,
Черттип кеткен адамдан,
Ок тийгендей кан чыккан.
Адам менен жоолашса,
Аны арзан көрөт чымчыктан,
Аяз менен Аргынга
Адам болбойт унчуккан.
Кырылышаар жоо болсо
Кытайдын колун баштаган
Кылымда андай балбан жок,
Кыргынга күчүн маштаган;
Каршы келсе дөөлөрдү
Камандай чалып таштаган.
Катарланган тоолордо
Жалама бийик зоолордо
Бели жок басып ашпаган,
Чоң дария Куюаны,
Чоң кулак суу көрбөгөн.
Кармашкан алп дөөлөрдөн —
Калган эмес өлбөгөн;
Кургурум сендей неченди,
Кулаалыча көрбөгөн.
Кубанкердин дайрасын,
Кулач урбай кечүүчү,
Башка киймин түрүнүп,
Бутун араң чечүүчү,
Аргынды туурап кечкендер,
Аккан бойлон кетүүчү.
Карагай, кайың, теректи
Булкуп-жулкуп ойногон
Дүйнөдө ага эч адам,
Теңелбейт деп ойлогон.
Капчыгы чыга кампыйып,
Өмүрүнчө тойбогон,
Кытайдын Аргын балбаны,
Соо калбаган чалганы.
Айланайын жалгызым
Көргөндүн болбойт жалганы?
Башкасы болсо бир эсе
Түгөтөт ушул аргамы.
Караанын көрсөң жалтанбай,
Баатыр Байыш кайрат кыл,
Башы экөө дейсиңби
Бакты тилеп айбат кыл.
Айланайын жалгызым,
Менин айтар сөзүм мына бул,
Жаш балапан, жаш жүрөк
Жарадар болгон урушта.
Калмактар качса дүңгүрөп,

Жашы жетип карыган,
Ал өлөрүн ким билет
Атам падыша Саядат
Дагы өлөрүн ким билет
Жалынайын жалгызым
Аманыңды мен тилеп
Жаратыңдан аярлап,
Жаштык кылып жалтанба.
Жалтанчу болсоң чактырдың
Заар тилдүү жыланга
Менден башка жакшы айтар
Медериң барбы аркаңда,
Жигит кезде оолугуп,
Жүргөндүр күчкө мас болуп
Жетимиште Аргындын,
Тилеги каткан таш болуп.
Бир кудайдан тилейин,
Жалгызым сага ден соолук
Кудайдын күчү чын болсо
Жашка тилек бербейби?
Жаш ичинде жалгызга,
Башка тилек бербейби?
Бактылуунун тилеги,
Баары кабыл келбейби?.,
Андан көрө жалгызым
Алдадан тилек тилегин,
Алтымыш калмак беттесе,
Айбынбасын жүрөгүң
Алда кандай күн болот,
Айбынбай күчтү үрөгүн».
Тилегин тилеп Желкайып
Кайрат берип басылды,
Кабагын жазып Байыштын,
Капалуу көңүлү ачылды.
«Айланайын жалгызым,
Жан аманат өлүмдө,
Жанагы менин сөзүмдү
Жакшылап сакта көңүлгө,
Жанагы балбан келгенде;
Жалтанып жашык көрүнбө,
Душмандардын көзүнө,
Тоотпой көрүн чынданып;
Толуп жаткан колдуудай
Күлүп турмак кубанып.
Уй түгүндөй кытайда
Экөөбүз жалгыз экенбиз.
Тилектешип туралык
Түрүңдү бурсаң чыңданып
Жыгылсын балбан куланып».

Желкайып Байыш баатырга катуу кайрат берип, Аргын балбандын жайын түшүндүрүп турду. Аңгыча калың эл удургуп, уйгу-

туйгу болуп калды. Ашыгып, аркасы шашылып дүбүрөшүп калды. Ошондо Аргын балбандын келе жаткан убактысы экен. Байыш баатыр балбандын караанын көрүп кабагын жазып, кайрат кылып каткырып күлүп; жакшы тилек менен жагалданып, ошондо айткан сөзү: "

«Кайрат берип курчутуп,
Ак болоттой бүлөдүң.
Сенин айткан сөзүнө,
Курчуду болот жүрөгүм
Бала экенден бер жакка,
Кайткан эмес тилегим.
Тилегимди тилеген
Кайрат берип сүрөгөн
Айланайын Желкайып,
Билинди сенин зерегиң,
Туулгандан беркимден,
Туюнтуп айтып берейин.

Деп Байыш бардык көргөн-билгенин, балалык чагынан берки кылган баатырлыгын, ата-жөнүн, кантип бул кордукка туш болгонун баштан аяк айтып берди.

Ошондо Аргын баатыр менен күрөшө тургандыгын кайраттанып айтканы:

— Жети өлүп жерде калсам да,
Жетимиш жашка барсам да,
Жер таянбайм чалыңдан,
Жеткенде чалды өлтүрсөм,
Жергелүү кытай калың кол,
Үмүтүн узөр жанынан.
Он бешимен аттанып,
Он алтыга келген жаш,
Өмүрүнүн ичинде,
Нелерди көрбөйт алтын баш.
Он алтыда баламын,
Капалык жок жаркылдап;
Жазылат менин кабагым.
Ажал чиркин жетпесе —
Жеткен жерде чаламын,
Илинсе бутум чалыңды,
Чалкасынан чабамын.

Деп Байыш баатыр сөзүн бүтүрдү. Аярдай басып Аяздын кунун куумак үчүн Аргын келип Байыш менен күрөшкөн жери:

Орою суук адамдан
Опсуз балбан жаралган,
Оозунан чыккан тыноосу,
Жөө тумандай таралган;
Аярдап турат эр Байыш
Озунуп чеңгел салардан.
Буулугуп келди чоң балбан
Буту буура белиндей.
Колдорунун булчуңу,
Кара чоюн темирдей.

Бүткөн-бойдун сынбаты
Тоонун учку сеңирдей.
Келатышы чын экен,
Эч бир жоодон жеңилбей,
Ат көтөрбөй Аргынды,
Өмүрүнчө жөө болгон,
Калын кытай ичинде,
Каруусу толук дөө болгон.
Карыганча жөө жүрүп,
Каруусу кетип жоголгон,
Оозунда тиши түк калбай,
Билегинде күч калбай,
Карылыгы жетишкен,
Камгак түрдүү учкандай.
Чакырып алып Сыядат,
Чарчаганча сүйлөдү,
Курушуп жүргөн кумары,—
Тараганча сүйлөдү.
Сүйлөгөн сөзү мына эми:
«Эр элең Аргын кайраттуу,
Иниң Аяз баатырдын,
Бүгүндөн баштап кунун куу
Аязды баштап көп колдун,
Баарын кырган балбан бу;
Кыргыздан келген балада,
Аргындын алар куну бар,
Мен Сыядат ханыңдын
Кеткисиз ичте муңу бар,
Аязды ушул өлтүргөн
Аныгын менден угуп ал.
Карылыкка жеңдирбей,
Айтканыма кулак сал;
Эбин кетип качканда,
Жыгылып калба алсыз чал
Жыгып алсаң чунакты
Боорун жарып, өтүн ал.
Канжар кесип, ок тешкен
Тетиги тулку бойдо жараны.
Турушун көр баланы,
Он алтыга чыгыптыр,
Кем эмес сенден карааны,
Как ошондон жыгылба
Каңтары качкан арамы.
Кайратыңды чыңдагын,
Кармаганда сындагын,
Чыркырасын чыдабай
Чымындай жаны урунсун,
Чымырканып кармасаң,
Колу, буту суурулсун.
Бир көрсөткүн күчүңдү
Кызыл каны чуурулсун
Чыңырыгы таш жарып,

Кудайга үнү угулсун.
Аргыным сени кемитпей,
Айтканыңды бергемин
Жетимиш жашка чыкканча,
Ардактап багып келгемин.
Карылыктын алды деп,
Касташаар душман барбы деп,
Баатырлыктын кийини деп,
Байыш колго тийди деп.
Күч салышып күймөнбөй,
Өлүмдөн коркуп ийменбей,
Жармы жара, жармы соо
Жарым жандуу баланы,
Өлтүрүп берер убагың.
Өзүм кирип барыштан,
Томуктан торой чалыштан,
Калың кытай эл турса,
Ханы барат экен деп,
Чыдай албайм намыстан.
Тоону жердеп таш баскан,
Алышкан жоосун башка аткан,
Өз атаң Чечим баатырдын,
Сыя атып бутун аксаткан.
Экөөбүздөн мурдагы,
Кытайдын элин какшаткан.
Аккалпак кыргыз эл деген,
Чаап аламын деп барган.
Душманы кайтып келбеген,
Айбаттуу, сүрдүү деп угам,
Адамзат пендеден.
Ошол Азирет хандын уулу ушу,
Алаптабай тың күрөш
Баласы Байыш мына ушу»,
Хан Сыядат Аргынга
Кайрат берип бүлөдү.
Карылыгың курсун деп,
Калдайың Аргын жүдөдү.
Угуп алып дайынын,
Солкулдады жүрөгү.
Көргөндө көөнү кымылдап,
Шерденип турат эр Байыш,
Алгыр куштай жымылдап,
Аргын келди жай басып,
Алты сан элди аралап.
Акыл айтып Сыядат,
Жанында турат сагалап.
Тегерете караса
Тепши сындуу көзү бар,
Олурая караса,
Ороо сындуу көзү бар,
Орою суук адамдан,
Оозунда тиши жок,

Ошондон картаң киши жок.
Беттери быткыл бырышкан,
Бел байлап кытай турушкан.
Күчү качып картайып,
Чыдоосу жок шалкайып.
Чыгып калган жумуштан,
Жүдөп турат чоң балбан,
Жүрөгү калган уруштан.
«Ар түрдүү кылган амалым»,
Угуп жүргөн башынан.
Убагы кеткен Аргындын,—
Дарыядай ташыган,
Сөлөкөтү турса да,
Сөөгү жездей жашыган.
Мойнун созуп карады,
Көрө койду баланы,
Солк дей түшүп жүрөгү,
Соо болбойм деп санады.
Байыш турат күлүңдөп:
«Бак берсең, кудай бүгүн бер.
Оңума келсе Аргындын,
Омкорсом болду түбүн деп.
«Жанагы балбаныңар кайда» — деп,
Басып келди чоң балбан.
Кара таандай көп кытай
Жарданышып таң калган,
«Мына мен» деп шерденип,
Чыга калды жаш бала,,
Алп дөөнү дөөрүткөн,
Аңдыганды жөөлүткөн.
Ак жолборстой маш бала;
Көрө коюп баланы
Көмөлөтө кармарда,
Баатыр Байыш камданып,
Басып барды балбанга.
Ыргытып ийчү немедей,
Ыкшай түшүп кармады,
Кулатып ийчү немедей.
Кол учу менен кармады.
Кысынбай күчүн үрөдү,
Кытайдын Аргын балбаны.
Бала балбан эр Байыш,
Бар кайраты жыйылып,
Бакты бер деп сыйынып,
Ичине кире калды — эми
Он жамбашка салды —эми,
Оюлгурду камынтпай
Оңтойлото чалды — эми,
Оолжуган түгөттү,
Оңкосунан салды — эми.
Суу турбаган как жерге,
Кум жаткырган таш жерге,

Кайра тура калганча;
Оңолуп ченге салганча
Оңунда турган эр Байыш,
Көтөрүп жерге бир чапты.
Көмөлөнүп таш капты.
Баатырсыган Аргындын,
Башы сынды жанчылып,
Мээси жерге чачырап,
Сынып турат Сыядат —
Балбанынан ажырап;
Калың кытай чуркурап,
Кадырлашы буркурап
Сыядат баштап ыйласа
Кайгырбай коёт ким чындап?
«Алп кармашса алжытып,—
Алгандыгы бар эле,
Алдуулар туура келбеген,
Балбандыгы бар эле.
Душман келсе ким алат,
Ким Аргындай тил алат.
Жоом келсе ким алат
Жолун жезеп ким чалат.
Баатыр келсе, алп келсе,
Аргын өңдүү ким чыгат,
Алышса ала салдырып
Алпты, дөөнү ким жыгат».
Деп ошондо кытайдын
Күйүнгөнү көп болду.
«Ар күндө тамак-аш кылса,
Аңдып келип бөрүчө
Шыпырып ичсе тойбогон;
Томояк жарды-жакырга
Тоёрдук оокат койбогон.
Ошондо да кесептин,
Кампайып карды чыкпаган,
Казанын жалап жутунуп,
Жук калтырбай шыпкаган.
Ырас болду өлгөнү,
Бул өлгөнү чын болсо —
Кутулдуң деген төлгөбү».
Деп ошондо кытайдын,
Сүйүнгөнү көп болду.

Аргындан айрылып, айласы кетип, кан Сыядат кайгырып; эч айла таппай, өзү күрөшүүгө батпай, кандай кылып өлтүрөрүн биле албай жалынып, жалбарып, жанына барып зарланып, Желкайыпка акыл салып, Сыядат хандын айткан сөзү:

— «Кыз да болсо туягым,
Менин кыбылада чырагым,
Кыргыздан келген баладан,
Кутула албай турамын.
Канткенде өлөт бачагар,

Каралдым сенден сураймын.
Аракет кылып ар канча
Өлтүрө албай турамын;
Жаш да болсо туягым
Менин жаркыраган чырагым.
Кыргыздан түшкөн баладан,
Кобот кылып турамын.
Жанын билсең айтып бер,
Жаркыным сенден сурадым.
Алп мүчөлүү баладан,
Балбандын баарын өлтүрсө,
Кантип чыдай аламын.
Айбынбаса бачагар,
Бүткөн бойдо чириген,
Алтымыш жерде жарадан.
Кылыч, шамшар, канжардын,
Уусунун баары тараган.
Түгөнгүдөй болду эле
Жарааттан аккан кара кан,
Эзелден эркек бала жок
Сенден башка кара жок.
Айланайын ардагым,
Сен элең менин жардамым.
Айдың көлдө урушта,
Канын төктү канчанын
Кандай шумдук туш болду,
Каруум кетип чарчадым.
Адамзатпы, кудайбы,
Ким көрүптүр мындайды,
Айран калды акылым,
Адам уулу чыдайбы.
Аязды анда жайласа,
Алмадай болгон жаш бала
Алты миң колдон тайбаса.
Үч миң киши, үйдөй мен,
Чынжыр менен байласа.
Үч адамча көрбөсө,
Тулку боюн канжарлап,
Жарадар кылса өлбөсө.
Мылтыктын огу өтпөсө
Кылычтын мизи кеспесе,
Орго салса батпаса
Сууга салсам акпаса;
Аяз менен Аргынды,
Кабаты менен өлтүрсө,
Ыраазы элем ушуга
Жамандык кылбай жөн жүрсө.
Акылман элең жол тапкан
Кабар ал, балам, мен жактан.
Эс-акылга киргенден,
Эсебин таап эл баккан.
Башымдан кетти акылым

Хандыгым караан калдыбы,
Жок эле менин жакыным.
Ажалым жетсе аргасыз,
Ара жолдо турган мен.
Айланайын Желкайып,
Айланы табар балам сен.
Башыңды жеген бул чунак,
Балбандын баарын түгөттү.
Байланып жалгыз келсе да,
Бардык элди жүдөттү.
Бала дечү эме эмес,
Менин башымды жутчу түгөтпү
Ажалдан мурун өлтүрөр,
Айласын өзүн таап бер,
Адамзаат уулунан,
Көргөнүм жок мындан эр,
Аман койсом өлтүрбөй,
Ар душманым угушса
Алы жетпей калды дээр;
Бир балалык алы жок,
Кытайда эркек барбы дээр?
Ошенетип өзүңдү,
Жаман атка калтырбай
Душманга сырды алдырбай
Өлтүрөр жайын өзүн бил.
Айланайын каралдым,
Атаңдын айткан сөзүн бил.
Жолу катуу неме экен
Жоготоор жагын ойлогун
Тууганым жок, душман көп,
Уятына койбогун,
Өлтүрүп берсең эбин таап,
Так, таажымды берейин,
Миң жамандык кылсаң да,
Бул эмиңең дебейин.
Убада ушул, ант ушул,
Жалган айтсам бул сөздү,
Уруп кетчү дарт ушул.
Арбак урчу шерт ушул,
Алдап айтсам бул сөздү;
Анык тийчү мерт ушул.

Желкайып атасынын сөзүн угуп турду да, Байыш баатырга уурданып акыл салды. «Атамдын ак ор, кара ор деген эки ору бар. Эч бир адамга билдирбей, ошол ак орго сени салдырайын, бардык жараатың айыкканча багайын; жараатыңдын бардыгы айыккандан кийин атамдын Кара-ала, Көк-ала деген эки тулпары бар, ак орго жете турган алтымыш кулач ак танапты салып ордон тартып алып, тулпарлардын үстүнө бир чыга турган болсок, кытайга оңойчулук менен жеткирбейбиз»— деп Байыш баатыр менен абдан антташып, убадасын бекитип, Сыядат ханга Желкайыптын айтып турган сөзү:

— «Айланайын атаке,
Эми салдың акылды,
Өз балаңды душманча,
Көрбөгөнүң макулбу.
Өзөгү бөлөк душманга,
Көңүлүм качан сатылды.
Калыстык менен сурабай,
Тилине кирдиң бир кыздын;
Мен көңүлүмдү бергидей,
Бөлөсү белем кыргыздын.
Душман кызга ишенип,
Тал-тал чачым жулдурдуң,
Санаада кылып балаңды,
Чыркыратып сабатып;
Камчыдан ыргып кан атып,
Ак этимди бүлдүрдүң.
Душманымды күлдүрдүң,
Ошонун жакшы кеп беле,
Өзүмдөн бир ооз сурабай,
Урдурарың эп беле.
Ошондо бир ооз сырдашпай,
Акылың кайда кетти эле.
Абыдан айлаң кеткенде,
Ажалың жакын жеткенде,
Акыл салып турасын.
Менин айткан сөзүмдү,
Кабыл алсаң тынасың,
Кан кускан кыргыз баланы
Как ошондо жыгасың.
Кан топурак, кара орду,
Казып чыгып кетип чыкпасын
Буулугуп калган көрүнөт,
Буза-буза теппесин.
Санындагы чынжырдын,
Кулпусун ачып алыңыз,
Чыны менен баланын,
Өлтүрөр жайын табыңыз,
Туш-тушун кенен койдурган,
Түбү ыраак өтсүн деп,
Алтымыш кулач ойдурган
Түбү нымдуу болот деп,
Таш тиздирип чыңдаткан.
Тегерете ичике,
Бышык кыштан кынаткан.
Ак оруң бар атаке,
Кабарың жок бул жактан.
Ак оруңду айтайын
Алтымыш кулач ак танап,
Араңдан зорго жетүүчү,
Байлап туруп таштаса;
Кулаган бойдон кетүүчү.
Өлү-тирүү дайны жок,

Өмүрүнчө бекичү.
Мен ордуна хан болуп,
Тагыңызга мингенде,
Өзүмдү өзүм билгенде;
Ар күндө арыз үйүлүп,
Сурагыма киргенде,
Далайдын башын кескемин.
Дайындуу ишти издедим.
Көр кепинин алдырып,
Тирүүлөй орго салдырып,
Караңгы ордун ичинде,
Суусунун шорго кандырып.
Өзүм кошо баргамын,
Ак орго салган адамдын,
Өлөрүн билип калгамын.
Өлөрүн айтып бер десең
Алтымыш кулач танапка,
Белинен бекем байлатып
Оттой көзүн жайнатып;
Таштай шорун кайнатып,
Ак ордо өлсүн ачкадан.
«Азапты өзү баштаган».
Ор түбүнө куласын,
Оозунан түтүн буласын.
Ойронун антип чыгарып,
Ошондо ата тынасың.
Же өлүүсү билинбей,
Же тирүүсү билинбей,
Ордон кайта бурулбай
Амандыгы угулбай,
Ошол бойдон чирисин.
Ордо жатып ирисин.
Өзү жалгыз кыргыздан,
Кимиси келет алыстан,
Өзүңө зыян түбүндө,
Өлбөй калсаң шүгүр де.
Эбин таап өлтүргүн,
Кыргыздын балбан баласын.
Кырылышар жоо калбай,
Кымылдап териң тарасын».
Хан Саядат ошондо
«Ырас айттың муну — деп
Бул акылың туура»— деп,
Макул көрдү Саядат
Кубангандан көөнү шат.
Кабагын ачып күлүңдөп
Капалыгы билинбейт.
Кайраттуу Байыш азамат,
Чынжырлап кишен салдырган,
Чырматып эки далыдан
Ыраак басып кеткисиз
Абыдан бекем чарыган.

Орго салмак болгондо,
Ошондо Байыш ойнолуп,
Үмүт кылды жанынан.
Чырмаган темир зым менен,
Тулку бою жаралуу
Өлөр өлбөс сын менен,
Ак танаптын бир учун,
Белине бекем байлады
Орго таштар кезинде,
Оолжуган чунактын
Оттой көзү жайнады.
Алдынан чыгып жол тосуп
Амалсыздан Желкайып
Акырын сүйлөп коштошуп,
Көз ирмеп көзүн оңдошуп
Ажырашкан күн ошол,—
Айтышкан антты болжошуп.
Желкайып жакшы кылдың деп,
Душманымдан тындым деп,
Эмне кылсаң карагым,
Сага моюн сундум деп.
Ыраазылык кеп айтты,
Чогулган калың эл кайтты.

Байыш баатыр ордо калды, Желкайып ойдо калды. Саядат хандын санаасы тынып үйүнө барды.

Эмики сөз Куланчы чечен менен Тамадан башталат. Бул экөө Жаныш жиберген бойдон Байыштын кайда экенин, өлүүсүн, тирүүсүн биле алышпай жүрүшөт. Экөө тең кытайча тилди абдан билишти. Кытайча кийим кийинип, чачтарын коё берип кадимки Кытай болуп алышты. Экөө келе жатса бир топ кытай сүйлөшүп жатышканын угуп турса; Байыштын эрдигин жана балбандыгын, Аргынды өлтүргөнүн айтып жатышат жана орго салганын кеп кылып жатышат. Кытайча тил менен Тама сурады; сураса кытайлар айтышты: «Кыргыз экен, бир бала Айдыңкөл деген жерде уруш болуп биздин кытайдын көп колун кырган. Жалгыз өзү Аяз балбанды өлтүргөн. Саядат хан өзү чоң балбан экен, темир тор тосуп кармап келиптир. Дарга тартса өлбөйт, ок өтпөйт, кылыч кеспейт, Аргын балбанды өлтүрдү, ошону орго салдырды», деп Тама угуп келди. Куланчыга айтты да; «эми табат экенбиз»— дешип кубанышта болуп калышты. Эмки сөз Желкайыптан. Желкайып Байыш баатырды багып жаткан жери:

Хандын кызы Желкайып,
Караңгы түнгө кунт алып,
Муңдуунун күнүн ойлонуп;
Уктап жатып эстесе
Ыргып турат ойгонуп.
Караңгы түнү күндүздөй,
Кабарын жанга билгизбей,
Алтын дарча ордодон,
Жылып чыгып илбирстей.
Камынып алат күндүздө,
Караңгы ордон Байышка,

Кабарлашат түнүндө.
Айыктырып жарадан
Жетем го деп түбүндө.
Байлоодо турган кезинде,
Бардык сырын антташып,
Байыш менен кеңешкен.
Багып жатат Желкайып,
Андай мындай дебестен.
Алды жумшак болсун деп,
Олпок таштап кебезден —
Эки кабат, үч кабат,
Кийим камдап жаңыдан
Жаны, дили берилген
Жалтылдаган Желкайып,
Жакшылап багып абыдан;
Жарааты бачым бүтсүн деп
Алып келип таштады,—
Кырма кызыл дарыдан.
Барбай калса бир түнү,
Басылбай чыгат муңдуу үнү,
Атасына сүйлөшүп,
Асти дайнын билгизбей,
Жайкап жүрөт ар күнү.
Кытайларга билинбей
(Уруулардын бириндей)
Ак орду карай жол тартып,
Ар күнү барат түн катып.
Жаза албады көңүлүн,
Жайлуу жерге бир жатып
Ар бир түндө Желкайып,
Кетпеди ордун жанынан.
Кытайга дайнын билдирбейт
Кыз бечара сагынан.
Кыяматтык болсом деп,
Кызмат кылды абыдан.
Жараатын жууп турсун деп,
Жамгырдын суусун тостуруп,
Арасына чылатып,
Ак данакер коштуруп
Көк жал Байыш баатырга,
Көңүлүн берген дос кылып.
Көзү катып уйкудан,
Көңүлү жок тынчыган,
«Күйөөм кандай болот деп,
Көңүлүм кимге толот» деп,
Бал ачтырып көп сурайт
Балчы менен сынчыдан.
«Тилегине жеттиң деп
Баардык сөзүн балчы айтат,
Кээ бирөөлөр бет келсе,
Кошоматка калп айтат.
Сынчылар сынап сынды айтат,

Сынына келсе чынды айтат.
Желкайыптын алдына,
Бир кемпир келди бүжүрөп.
Сүйлөй албай шүүдүрөп.
Арча менен аластап,
Ар балаадан калдастап
Адырашман түтөтүп
Алдына келди камданып.
Сырын айтар бекен деп,
Алдап-соолоп шам жагып;
Ал кемпирди Сыядат,
«Желкайыпка бар деген,
Мусулман болду деди эле,
Калпы, чынын бил деген.
Көп кечикпей кел деген
Чынын билип бер» деген.
Желмогуз кемпир сынады.
Жик билгизбей сурады,
Жымырайып Желкайып,
Эч кабарын чыгарбай,
Кемпирдин кылган ишине,
Токтоо кылып тура албай,
Бал ачуучу балчыны,
Сын түшүргөн сынчыны,
Сынамыш болгон тыңчыны,
Сыр билгизбей жыпылдап,
Сыртынан кордук кылчуну,
Аластап кеткен кемпирди,
Арам санаа кесирди,
Чакырып алып Желкайып,
Караңгы тамга камады.
Сырымды айтат экен деп
Акылга болжоп санады.
Тирүү койсом буларды,
Турмушумду айтат деп,
Атам укса ишенбей,
Ыкыласы кайтат деп.
Желдеттин бирин чакырып
Жеткенде сой деп тапшырып.
Сынчы менен балчыны,
Төлгөчү менен бакшыны,
Аласчы менен шамчыны,
Атама айтып коёт деп
Өзүмө зыян болот деп
Баарынын башын алдырды.
Байыш үчүн Желкайып,
Өзгөрүп көөнүн жам кылды,
...Куланчы менен эр Тама
Издегени бир бала,
Сурасак бирөө билет деп
Шаардын ичин иреттеп
Билинип калса шекшийт деп,

Биз таппаган эр Байыш,
Зымырата бекийт деп.
Бээжин шаар калаадан,
Туш-тушунда көчөсү.
Күнчүлүктөн тараган.
Баатыр Тама, Куланчы,
Арытып бүтүн караган.
Эч бир кабар таппады,
Ак ор менен баладан.
Түн уктаса түшүндө,
Күндүзү чыкпайт санаадан.
Шаар ичинен табылбай,
Издеп чыкты талаадан;
Талаадан издеп келе атса,
Бир адырмак жөлөнкө,
Адырмактын үстүндө
Аркайган бийик дөбөчө;
Дөбөгө чыгып карады,
Мелмилдеген талааны,
Куланчы чечен чыгарды,—
Дөбөгө баатыр Таманы.
Тама көзүн талытып,
Туш-туш жакты карады.
Дүрбү салып караса
Мелмилдеген талаада;
Тоо бурагы тоо болуп
Тегерете чекеси,
Түбү терең коо болуп.
Көрө коюп эр Тама,
Зоо эмес деп ойлонуп.
Куланчыны чакырды,
«Кубанды менин көңүлүм,
Кудай берет шекилдүү
Дег деди менин жүрөгүм.
Теңирим берет шекилдүү,
Улуу карып Куланчы,
Укчу менин сөзүмдү.
Мен көргөндү сен көрүп,
Бир кубантчы көзүңдү,
Тээ мунарыктуу талаада,
Топурак турат үйүлгөн,
Көптү көргөн кары элең,
Көзүңдү салып тааны сен.
Көкүрөгүм ачылып
Көп сүйүнүп турам мен».
Куланчы келип карады,
Мунарыктуу талааны,
Болсо ушул болот деп,
Пикиринде санады.
Ээрчитип алып жөнөдү,
Жолдошу баатыр Таманы
Чаалыкканы билинбей,

Чатырай басып барышты.
Ак ор деп жазган кытайча,
Жазуусун көрө калышты,
Шыдырата тизилтип,
Жазып койгон каты бар.
Сыядаттын наамында,
Ак ор деген аты бар.
Баатыр Тама, Куланчы
Кытайдан чындык кеп уккан,
Кыргыздан келген баланы,
Ак орго салды деп уккан,
Баатыр Тама, Куланчы,
Келишти ордун башына,
Көргөндөр чыдап тургусуз
Көзүнөн аккан жашына.
Жүрөктөрү жалындап,
Жүгүргөн бойдон келишкен,
Тирүү болсо уксун деп,
Туралбай салам беришкен.
— Айланайын эр Байыш,
Аман-эсен барсыңбы,
Тирүү болсоң түңүлбөй,
Байкагын айткан арзымды.
Ак ордо жаткан жалгызым,
Же ачылар күнгө зарсыңбы?
Кагылайын эр Байыш,
Казылган ордо барсыңбы?
Карып жаның бар болсо,
Кабыл кыл айткан арзымды.
Жаш жайдары бар болсо,
Жарыктыкка зарсыңбы
Душманың эмес тууганбыз,
Изиңди өлчөп кууганбыз.
Үч жылдан бери табалбай,
Бүгүн келип турганбыз.
Кубат кылып издеген,
Куланчы менен Тамабыз.
Байышыма бар деген,
Баатыр Жаныш агаңыз.
Кытайдан уктук дайныңды,
Ак оруна салды деп,
Алтымыш кулач зындандын,
Эң түбүндө калды деп.
Суроого көңүл чыдабайт,
Дагы эле тирүү барбы деп,
Кыргыздык жайды билдирбей
Же кытайча окуп тил билбей.
Кыйналып жүрдүк эки жыл,
Кымбаты эрте түн кирбей.
Кысынып жүрдүк акыры,
Тирүү болсоң үнүңдү,
Бир чыгарчы баатырым.

Жарадар болсоң багалык,
Айыктырып алалык.
Абалкыдай оолукпай,
Арылгандыр балалык.
Кытайга дайның чыгарбай,
Кутулар айла табалык.
«Өлүүсү менен тирүүсүн,
Билгенче тентип жүр» деген;
Тирүү болсо колуңа,
Тийгенче тентип жүр деген.
Тапмайынча келбе деп,
Таалайымдан айрылып,
Кантип барам элге деп.
Агаң Жаныш бул кезде,
Аккүргүндүн жээгинде,
Айдың көлдүн белинде.
Туш-туш жагын корготуп,
Көпүрөнүн чегинде.
Кытайдан душман көрүнсө,
Кыргын салар эбинде;
Азык, оокат жарагын,
Ою менен бүтүргөн
Урушууга чынданып,
Он беш жылдык күтүнгөн,
Опурулса агаңдын,
Он миң колго күчү тең.
Тирүү болсо кытайдан,
Ажыратып алам деп,
Жан бооруң Жаныш ишенген.
— Айланайын Куланчы,
Кыргызмын деген үнүңдөн.
Үн жетпес ордун түбүнөн,
Укканда көңүл ачылды,
Өлүмдөн аман тирүү мен.
Ак ордо жатам дайынсыз
Алымдан кабар уксаң сен.
Жарыгы жок караңгы,
Жер алдында жатамын,
Жаркыраган күн үчүн
Көзүмдүн курчун сатамын.
Өлүү менен тирүүнүн
Ортосунда жатамын.
Тирүүлүктөн түңүлүп,
Өлүмгө ооган убагым,
Жолдошум Тама, Куланчы,
Абалымды сурадың;
Чын болсо кудай тааланың,
Салганына чыдадым.
Калың кытай көп элден,
Сыядат хандан туулган;
Мурунтан бери тилеги —
Муңдашым болсо деп жүргөн,

Кыргызча окуп тил билген
Мен Бээжинге келгенден,
Кыргыздын дайнын билдирген;
Муңдашым болду Желкайып.
Мен ушуга дилгирмин,
Сыядат хандын бир кызы,
Дүйнөнүн жарык жылдызы.
Байлалуу күндөн таанышып,
Байыштын ошол ырысы.
Акыл айтып эс берген,
Таалайыма кез келген.
Ажалым жакын келгенде
Айламды тапкан мына ушул
Аргын деген балбандын,
Адатын мурун угузду.
Өз жанымдан ардактуу,
Көргүм келет бул кызды.
Өлүмдөн кудай сактаса,
Болотко түбү ырыскы;
Алдым кебез төшөктөн,
Үстүмдө жабуум жибектен.
Желкайыптын жардамы,
Тирүүмдөн кетпейт жүрөктөн,
Экөөбүздүн антыбыз,
Өмүрдү бирге тилешкен.
Атасын алкап Желкайып
Ак орго мени салдырды,
Имерилип сүйлөшүп,
Ич пикирди жам кылды.
Шекер менен бал ташып,
Суусунумду кандырды.
Ордо эле жатат дебесең,
Оюмда кылча капа жок.
Ойгоном, уктайм, кардым ток,
Жараатымдын баарысын
Дары коюп таңуулап,
Айыктырып келатат,
Үч жылдан бери дарылап.
Кез-кезинде келип тур
Кеч кире эле күндүздө.
Желкайыпка Куланчы,
Келгениңди билгизбе;
Мусапырбыз бу кезде
Муң-кайгынын баары ичте.
Таза болсом ак ордо,
Жатат белем эмгиче.
Кырк бөлүнөт шум санаа,
Кыз Желкайып келгенче.
Он жыл да болсо чыдаймын
Ордо жатып сынаймын,
Оюңда барбы элиң деп,
Оңолдуңбу бегим деп,

Желкайып жооп бергенче.
Кара таандай кытайга,
Кыргызча сүйлөп көрүнбө.
Менин ушул сөзүмдү,
Бек сактагын көңүлгө.
Дайыныңар билинсе
Каласыңар өлүмгө;
Кыялданып жүргүдөй,
Кыргыздын жоксуң төрүндө.
Жайлуу жерге жаткыла,
Жата турган жайыңды,
Жайкаштырып тапкыла.
Баатыр Тама, Куланчым,
Анттуу, шерттүү Желкайып
Асырап баккан кубанчым.
Ар түнүндө Желкайып
Аракет кылып тынбады
Азыркысын Байыштын,
Жетелеп кетер кырдалы.
Бүгүлгөн эки канатым_
Бүткөн бойдо жаратым,
Жаңырып кайта ырбады.
Көрүп калса Желкайып,
Арам ойлоп шекшинип;
Алыма келип жаратым
Айыксын күчүм жетилип,
Билинбей жаткын бекинип.

Деп Байыш сөзүн бүтүрдү. Куланчы, Тама коштошуп кайтышты. Өз жандарын жайлап багып жата беришти. Эмки сөз Желкайыптан болсун.

Байыштын жатканына жети жыл болду. Сегиз жылга айлана баштады. Ошого чейин Байыш Желкайыпты карай эч сүйлөгөн эмес, Желкайыптын ачуусу келди; «мен сегиз жылдан бери — жанымды кыйнап, күнү-түнү багып жүрсөм, адамча чыгарган үнү жок, сүйлөгөн тили жок, сүйлөсө сөзүн угайын, эгер сүйлөбөсө үстүнө таш таштатып жиберейин»— деп, караңгы түндө ордун башына барып, Байыш баатырды карай Желкайыптын айтып турган сөзү:

«Өмүрүнчө талыбай
Жатасың ордун түбүндө,
Керели кечке билдирбей,
Камынып алам күүгүмдө;
Түйшүк тартып жалгызым,
Тынбай келем түнүндө.
Жетилип колго тиерде,
Жети жыл болду бакканым
Сегиз жылга айланды
Жер алдында жатканың.
Жети жылдан бер жакка;
Сүйлөтөр айла таппадым.
Кытайда жалгыз жүргөндө,
Таалайыма табылдың.

Амандыгың тиледим,—
Бир чымындай жаныңдын;
Жер алдында жети жыл
Ардакталып багылдың.
Танаага таты сөзүңдүн,
Ар убакта өзүңдүн
Анты-шертин сагындым.
Өлүмдөн тирүү бар болсоң,
Анттуу-шерттүү жар болсоң,
Сүйлөтчү булбул тилиңди.
Чыгарчы күкүк үнүңдү.
Күтүп жүрөм зарланып
Калкыңа кетер күнүңдү.
Дарга асылган күнүңдө,
Бир кармайм деп колуңду,
Мен тарттым далай шоруңду,
Ачар бекен деп тилеп,
Жүрөмүн сенин жолуңду.
Жараатына ташыдым
Кытайдан Шоша табыптын,—
Кырма кызыл дарысын.
Адам кылар иш эмес,
Ак ордо жатып алышың;
Байкасам сенин эр Байыш,
Башында жокпу намысың,
Эбин таап качалык
Эрдигиңди таанысын.
Талыбаймын багамын,
Дартыңа дары табамын.
Керегиңдин баарысын
Жер алдына саламын,
Жети жылдан бер жакка,
Билинбейт тирүү кабарың.
Кызыгып жатып алдыңбы
Ташып берген шекерге,
Көзүңдү ачып сөзүмдү ук,
Көңүлүң болсо кетерге.
Эл-журтуңду эстебей,
Жата бербекерге.
Канатыңды күүлөгүн,
Кайрылып учуп жетерге.
Кагылайын ойлонгун
Уктасаң угуп ойгонгун
Качсак качар камыңды,
Эчак камдап койгонмун.
Каруу жарак калканын
Орго салчу арканын
Ойноктогон аттарын
Такыр алып Саядаттын,
Чыгаралы ойронун.
Кыжылдаган кытайлар,
Кырылгандай уктады,

Кыйкырык салып сынасам,
Кылчайып бирөө чыкпады,
Качсак качар күн бүгүн
Кетсек кетер түн-бүгүн,
Чыдай албай сурадым,
Чыгара турган үн бүгүн.
Арылсын бизден жалгызым,
Ачылбаган муңдуу үн.
Түгөнбөгөн көп шорду,
Түпсүз орго чачалы.
Тулпарды минип тирүүдө,
Эки тилек кошулуп,
Узак жолго созулуп,
Сапар жолун ачалы».
Ошондо Байыш ашыгып,
Капалуу көөнү жазылып
Желкайыпты карады,
Жети жылы зынданда,
Жаткан чери тарады.
Желкайыптын сөзүнөн,
Кетем го деп санады.
— «Айланайын Желкайып
Караңгы ордун ичинде,
Батамды берем кол жайып,
Жайы-кышы жети жыл,
Таба албадым эч айып.
Кылчайып кетер күн барбы,
Карасы тарар түн барбы.
Менин мүнөзүм сизге ишенген
Желкайыпсың бактыма,
Өмүрүнчө туш келген.
Куткарат деп ойлодум,
Чырмаган чынжыр кишенден.
Элден мурда бошоттуң,
Чырмалуу чынжыр торунан.
Чечтирдиң темир зоолуну
Чырматкан эки колумдан.
Акылын табар убагың,
Атаңдын алтын орунан.
Айламды өзү табат деп
Асырап жакшы багат деп
Алты жыл чыдап бек жаттым,
Аман болсо Желкайып.
Айламды табар деп жаттым,
Жер алдында көп жаттым
Жети жыл чыдап бек жаттым.
Желкайып тирүү бар болсо,
Анттуу, шерттүү жар болсо,
Жете келер деп жаттым.
Алтымыш кулач ак ордон
Учуп чыгар канат жок,
Ар тарабы бышык кыш,

Бузуп чыгар жарак жок.
Жараксыз бузуп чыгууга,
Келет эле дарманым;
Ордон чыксам чын чыгып
Боло турган арманым.
Ошон үчүн Желкайып,
Унчукпай жатып калгамын.
Убарамды көп тартып,
Сага түштү салмагым.
Жаратым бүттү эки жыл,
Жадабай бактың жети жыл.
Сенден бир сөз болбосо,
Не сүйлөймүн бекерге;
Кыйноодо жаткан мусапыр
Кызыгат белем шекерге...
Эки көзүм төрт болом
Ичим күйүп өрт болом,
Эл журтума кетерге.
Карала менен көкала,
Атаңдын эки тулпарын,
Ак орго салсаң ченелүү,
Алтымыш кулач аркаңдын
Ала келип сүйүнткүн —
Ак болоттон калканын.
Аркамдан барып урушса,
Чыгарайын талканын.
Ак танапты ала келиңиз,
Учун мага бериңиз,
Алты жыл жаткан Байышты,
Ак ордон тартып алыңыз.
Айламды бүгүн табыңыз.
Алты жыл жаткан Байышты,
Аргытып тартып алыңыз.
Азап тартпай өмүрү,
Жыргасын сиздин жаныңыз..
Кайра тартып Желкайып.
Ордосун карай жөнөдү.
Алтымыш кулач танапты,
Оңтойлоп койду жолуна.
Качырып жоого кирчүдөй,
Калканды такты жонуна;
Карала менен көкала
Тулпарларын токуду.
Таң атып кетет экен деп,
Желкайып ойлоп чочуду,
Тулпарлардын куйругун,
Туура байлап түйдү эми.
Көкүрөгүн дагдайтып
Көңүлүн көккө шүйдү эми.
Берсең кудай бергин деп,
Билинер бекен белгиң деп,
Бир тилегим бар эле,

Берер күнгө келдиң деп.
Тузун татар бекенмин,
Баатыр кыргыз элдин деп.
Тулпарларын Желкайып —
Бирин минип чуу коюп,
Бирин коштоп дуу коюп
Таңга жакын болгондо
Тараза жылдыз толгондо
Жете келип карады.
Алтымыш кулач кыр аркан
Салайын деп санады.
Эстесе эстен таныптыр,
Эсинен чыгып калыптыр,
Ойлоно калып Желкайып,
Байышты карай зыркырап,
Көзүнүн жашы дыркырап.
Айтып турат арманын,
Алтымыш кулач кыл аркан,
Акылдан чыгып калганын.
— Айланайын жалгызым,
Акылым кудай алыптыр,
Алтымыш кулач кыл аркан,
Акылдан чыгып калыптыр.
Эсимди кудай алыптыр,
Иреттеп койгон кыл аркан
Эсимден чыгып калыптыр.
Арканды кайдан табайын,
Таң атты кайда барайын.
Аркан таап келгин деп,
Кимдин көзүн карайын.
Айла жок кайда барайын,
Айланайын жалгызым,
Ак ордон сага жеткидей,
Арканды кайдан табайын.
Аркан таап бергин деп,
Кимдин көзүн карайын.
Ойлонбогун жалгызым,
Бу мүнөзү кандай деп,
Алтымыш кулач ак ордон,
Бүгүн тартып албай деп,
Алым ушул жалгыз кыз,
Бүгүн болдум шашылыш.
Жооп берсең кайта барайын,
Албарсын кынга салайын.
Жоо жарагын билгизбей,
Орду ордуна жайлайын.
Тулпарларды кайтара,
Жайларына байлайын.
Сыр алдырбай эч кимге,
Үйгө барып калайын.
Керээли кечке тымызын,
Бек камынып алайын.

Өксүгөн бойдон жалгызым,
Өспөптүр сенин таалайың.
Али кечинде келейин,
Бүгүнчө чыдап жатыңыз,
Айланайын жалгызым,
Арылар бекен саатыңыз.
Алаптап жүрүп унуткам,
Айласы барбы жалгызым;
Ачылбаптыр жолуңуз
Арылбаптыр шоруңуз.
Алтымыш кулач танап жок,
Сунсак жетпейт колубуз.
Али түндө келебиз,
Бүгүнчө аман болуңуз.
Оолукмалуу эр Байыш,
Жаратынан оңолгон,
Жети жыл жатып бук болгон
Ичине кайра жык толгон.
Желкайыпты карата,
Жыйылган күүсүн тарата,
Ойлонуп көөнү зилдеди
Оозун тартпай эр Байыш,
Желкайыпты тилдеди.
Кыйкырык салып ак ордон
Кызый-кызый жиндеди:
— Атаң динге кирбеген,
Алыстыгың билинди,
Жаныңда болсом сүйлөтпөй,
Кесет элем тилиңди,
Мурда келдиң сүйүнтүп,
Эми келдиң күйүнтүп,
Караңгыда чөккөн көңүлдү,
Кайгылуу өскөн өмүрдү,
Кайтара муңга түйүлтүп,
Кежирлигиң кармаса,
Ойлонорсуң каргаша,
Өлтүрөрсүң өзүмдү
Өрттөтөрсүң сөөгүмдү.
Эрте эле башта бир өлүм,
Өрттөнөт кайнап жүрөгүм,
Акыры бир күн дүйнөдөн,
Өлөрүмдү билемин.
Айтышкан анттын ичинде,
Бар беле ушул тилегим.
Жети жылдан бер жакка,
Жер алдында жатамын
Көңүлүң кыйбайт экенсиң,
Хан Саядат атаңдын.
Жер сүздүрүп турасың,
Желкайып сага капамын;
Өлүк эмес, тирүүмүн,
Өлгөндөрдүн биримин

Өлбөй тирүү кетпеске,
Өз элине жетпеске,
Үмүтүм үзүп жүрүмүн...
Кайта келип Желкайып
Тулпарларды байлады,
Жарак-жабдык калканды,
Орду-ордуна жайлады
Жаман айтып койдум деп,
Жаңымдан неге тойдум деп,
Байыштын кетти шайманы.
«Капырсың деп жемелеп,
Каарына калдымбы,
Айбынбаган курч жаным,
Ачууланып алдымбы.
Өктөм сүйлөп жүргүдөй,
Өз элимде бармынбы.
Оңунан айтып билдирбей,
Оңолгуча тим жүрбөй,
Оройлукка чалдымбы.
Таарынып калып бир жолу,
Келбей койсо не болом,
Учуп чыгар канат жок,
Кармап чыгар танап жок,
Ордо жатып жоголом,
Орой сөз жаман тилимден,
Качан жүрүп оңолом»
Деп кайгырып турганда,
Таң агарды сөгүлүп,
Тарады жылдыз бөлүнүп.
Күн чачырап жарыгы,
Жер жүзүнө төгүлүп.
Ор түбүнөн эр Байыш,
Асманды тиктеп караса;
Аяктай жери көрүнүп,
Чабалактап эр Байыш,
Эч айласын таппады,
Жети жыл жаткан зынданга,
Бир күнү кечке батпады.
Кайта келсе Желкайып,
Бир жалынып көрсөм деп,
Көңүлүнө сактады.

Байыш өзүнөн кеткен айыпка аябай капа болду, ошол убакта Куланчы менен Тама келип калды да, Байышка кабар салды. Экөө сөзүнөн Байышка таанылды. «Мен бүгүн түндө кетемин. Эгер кете албай калсам, эртең дагы кабар алгыла. Акылдашабыз. эгерде мен кетип калган болсом, экөөңөр эки ат таап минип биздин аркабыздан Айдың көлдү карай жөнөгүлө» — деп Байыш баатыр Куланчы менен Таманы жөнөттү. Өзү ордо жатып калды.

Келчи кечке Желкайып,
Кем кетигин камынган,

Жыл он эки ай түгөнгүс,
Күл азыгын камдаган.
Күмүш жагоо тунжурдай,
Канатын күүлөп жамдаган,
Жоого кирчү немедей,
Айбалта бар колунда;
Атышка кирчү мергендей
Калканы бар жонунда.
Кырылышка кирчүдөй,
Кылычы бар колунда.
Канжар, шамшар, болоттор
Кан төгүчү табында,
Качырып кирип барчудай
Өрттөнүп жаткан жалынга.,
Эрте эмес, кеч эмес
Түн ортосу болгондо,
Ай караңгы жыбырап
Бардык жылдыз толгондо,
Калың кытай бут серппей,
Тегиз уктап калганда
Суук көрүнүп калдым деп,
Ордо жаткан балбанга,—
Жараткан деп жалынып.
Жалгай көр деп табынып
Үзөнгүгө бут салып;
Аттанып чыкты камынып.
Бир тулпарды жетелеп,
Бир тулпарды мингени.
Арыта карап туш-тушту,
Ак орду карай жүрдү эми.
Кокусунан бир адам,
Дүбүртүнөн туят деп,
Билинип калсам Кокустан,
Атамдан келер уят деп,
Угулуп калса кытайды,
Тун боюнча жыят деп.
Шаар ичинде Желкайып,
Акырындап бастырды.
Аттарынын жүрүшүн,
Бир заматта маш кылды.
Талаага чыга чуу коюп,
Дүбүрөтүп дуу коюп;
Барды ордун башына.
Байыштын турду кашына.
Көз көргүс кара түн менен
Көөдөндө муңдуу үн менен
Көп кубаныч сөз чыкты,—
Булбул сындуу тил менен.
Аттанып барган дүбүртүн,
Душмандын бири билбеген.
Акылы даана Желкайып,
Ак орду карай үн салды,

— Амансыңбы баатыр деп, ,
Ат үстүнөн муңкады.
Караңгы ордун түбүндө,
Кара көзүң тунарган,
Кылчайып жарык күн көрбөй,
Кызыл жүзүң кубарган.
Акылыңды тапканга,
Жети жылы бакканга,
Ойлонбогун эч арман.
Айланайын жалгызым,
Убада шертти танбадым.
Учкан куштай сызарга,
Тулпарларды камдадым.
Өмүрүмдү дос көрүп,
Ак никемди арнадым.
Угуп турчу жалгызым
Убада шерттен танбадым;
Ак танаптын бир учун,
Белиңе бекем байлагын.
Жалдырап ордо көп жаттың,
Жарыкты көрүп жайнагын.
Таң жаркырап дык салып,
Ата турган убакта,
Тараза жылдыз кубулуп
Бата турган убакта,
Ак танаптын бир учун,
Ак орго таштап жиберди.
Тулпарлардын тизгинин,
Оң жагына имерди.
Камчы басып теминип
Тулпарларга күч берди,
Аттардын күчү койбоду,
Ак ордо жаткан бир эрди,
Көрүп турат эр Байыш,
Көк ала тулпар минерди,
Жулуп чыкты тулпарлар,
Ордо жаткан Байышты,
Баатыр Байыш мингенде
Көк ала бели майышты.
Он бешинде камданган,
Он алты жашка барганда,
Сыядат хандан кармалган.
Жети жылы зынданда,
Жарыкты көрбөй зарланган
Алп катары болуптур.
Абыдан сөөгү толуптур.
Таманы жазы жарым кез,
Каарланып караса;
Жан чыгарчуу жалын көз,
Далысы жазы эки кез
Баатыр мүчө алп мүнөз.
Жыйырма үч жашка толуптур

Кыргын салып кылымды,
Бузуп кетер болуптур.
Тулпарга камчы салыптыр,
Шаардан чыкты жарышып
Түз талаага аргытып,
Тизгиндер колго карышып,
Айдың көл жолу далай деп,
Ооздугун чыгарып
Суулуу жерден сугарып.
Чөптүү жерден чалдырып,
Кутулдук деп кубанып.
Адыр дебей түз дебей,
Аңыз жолду издебей,
Алдындагы тулпарлар,
Секириши бүргөдөй,
Жалаңдашып жүгүрсө,
Жараганы сүмбөдөй.
От ордундай таштарды,
Омура басып жүгүрөт,
Кара ала менен көк ала,
Жаткан уйдаы таштарды,
Жара басып жүгүрөт.
Жамгыр, мөндүр, шамалга
Аралашып жүгүрөт,
Дүбүртүнө жер бети,
Зорго чыдайт дүңгүрөп.
Күндүз дебей, түн дебей
Тынчыйлык бүгүн кун дебей.
Жайланышып сүйлөшүп,
Бирине бири үндөбөй
Сыр алдырбай келатат.
Зыңгыраган дилдедей.
Канчалык катар тоо ашып,
Камынышып эң шашып,
Дария кечип, таш басып
Ат үстүнөн азык жеп,
Аман-эсен кетсек деп,
Желкайып менен жарышып,
Кетип барат Байыш бек.
Тулпар жүрүш, куш учуш
Жер ортосу тушма-туш,
Он эки күнгө толгондо.
Сыр тоонун оюна
Аккүргүндүн боюна,
Тура калды каралап.
Чытырмалуу токойго,
Кирип барды аралап.
Туш-тушунун баарысы
Каман азуу тикенек
Чымчык учуп келбесе,
Андан башка ким келет.
Аттарын аса байлоого,

Катарланган чоң терек,
Аса байлап аттарын.
Ээр-токумун алышты.
Кутулдук деп кубанып,
Ээр-токум, көрпөчө
Тегиздеп төшөк салышты.
Жоо келет деп аркадан,
Жол тартышып чарчаган,
Жайланып жатып калышты.

Желкайып Байыш экөө үч күнү уктап калышты. Желкайып ойгонуп карап отурду. Байыш баатыр дагы үч күн уктады. Желкайып аттарын откоруп кайтадан келсе — Байыш уктаган бойдон жатат эле; токойдон күрүлдөп бир жолборс чыгып келе жатат. Желкайып көрө коюп, Байыш баатырды тарткылап ойготуп айткан сөзү:

— Баш көтөрүп көзүңдү ач
Баатырым Байыш өзүн, жаш,
Караңгы калың токойдон,
Качырып чыкты да бир кас.
Кутуруп чыккан жолборстон,
Кутулар айла табылбас.
Араандай оозу ачылып,
Тишинен заары чачылып,
Түсү бузук арамы,
Тим эле чыкты качырып,
Кутурган жолборс келатат,
Кулагын баштан жапырып,
Көзүңдү ачып карагын
Көрдүңбү жоонун караанын,
Келип калды Байыш деп,
Же угулганбы кабарың.
Эч айламды табалбай,
Өрттөй күйүп барамын;
Жолборсту көрүп жан калбай
Чочуду менин жүрөгүм.
Баса калып жүрбөсүн,
Баш көтөр Байыш зерегим.
Кандай шумдук туш болду
Бул эмес эле тилегим;
Бирде салат сол колун,
Бирде салат оң колун;
Алдырып коюп жолборско
Армандуу күндө болбогун.
Сен бир адам, ал айбан,
Озунуп жолун торгогун.
Кайрат кылбай Байыш жолборско
Чалдырып койсоң болбоско.
Бул жолборсту өлтүрсөң,
Экөөбүзгө жол бошко,
Адам туруп айбанга,
Арстаным Байыш чайналба

Акыл айтып турамын,
Алсыз да болсом мен сага;
Ак жолборсту өлтүрүп
Аман кетер күн кана.
Баш көтөрүп карагын,
Баатырлыкка жарагын,
Олуялар жар болуп,
Орундасын талабын.
Келе жатат душманың,
Кечикпей тапкын амалын.
Ошо кезде эр Байыш
Көзүн ачпай үлдүрөйт,
Как жолборс десе ойгонбой,
Көңүлгө алып ойлонбой
Асти башын көтөрбөйт.
Акылын алып койгондой,
Алды-кийнин карабай,
Акыл ойлоп санабай,
Тура калды эр Байыш,
Уйкунун уусу тарабай,
Эки жагын карабай,
Эчтемени санабай.
Келесоо болгон эмедей,
Карап турат эр Байыш,
Жолборско күчүн теңебей.
Кара чаар кабылан
Качырып келип абыдан:
Кайраттанып Байышка
Чеңгелин салды жаңыдан.
Чеңгелин салып Байышты,
Ала албады каруусу
Баатыр Байыш жолборсту,
Качырата кармады.
Кара чаар жолборстун,
Кеткен кези дарманы,
Желкайыптын ошондо
Арылып турат арманы.
Кайрат менен эр Байыш
— Жолборсту көрбөйм чымынча.
Өзүн көрүп турасың,
Баатыр болбойт кыргызча;
Ыргытып ийсем жолборстун,
Териси калды колумда.
Шимшип жүргөн бир күчүк
Бул жерде менин жогумда.
Качырып келди чоң жолборс
Карасам иши оң болбос.
Ажалын билбей ушунтип,
Алышып көрдү бир жолборс.
Аркасынан чубуруп,
Асылсынчы миң жолборс.
Ошо миңинин күчү жетеби,

Мага келген душмандар,
Өлбөй тирүү кетеби;
Калың кыргыз ичинде
Мен бир хандын баласы,
Жолборс ушу болгон соң,
Жоонун келбейт чамасы.
Жолборсуңдун териси,
Колумда калды карачы.
Желкайып айтты Байышты,
Тобосуз айткан сөзүнө,
Кабыргасы кайышты.
— Айланайын жалгызым,
Акыл айтам уга тур,
Аярлык менен тура тур;
Кулжа көөдөн, жоон өпкө
Теңелбеген бөлөккө,
Дардаң баатыр экенсиң.
Кармасаң канды чыгарган,
Балбан баатыр экенсиң.
Бир сүйлөгөн жок элең,
Жети жыл ордо жатканда;
Элиң кайда эр Байыш,
Этиеттеп чакчаңда!
Эс алганда дардаңдап,
Эбегейсиз мактанба.
Эсиңди жыйбай энтеңдеп
Дагы бир балаага капталба.
Бак-таалайың болбосо,
Албайт беле чоң жолборс.
Бактысыз ишиң оң болбос.
Кыйноо тартсаң бир тарткан
Кыяматты ойлонуп,
Кыйышпас антты бир айткан,
Кыз да болсом мен жолдош.
Апырылып мактанбай,
Анткурсунуп сактанбай
Ачык жүргөн кем болбос.
Сыр тоосунан аша элек,
Сырттаным Байыш экөөбүз,
Сыр билбеген жаш элек
Сапар тартып жол жүрүп,
Мынчалык алыс мол жүрүп,
Качан жолго маш элек.
Жолборс да сырттан — сен сырттан,
Жолуккан экөөң тең сырттан.
Туткун болдуң он беш жыл,
Тукуму башка кыргыздан.
Териси калды колуңда,
Карт жолборсту ыргытсаң.
Бак-таалайың эмеспи,
Жүргүн баатыр кетели,
Бир тилекке жетели.

Күнү-түнү жол тартып
Тынчылыктан кечели.
Ат токунуп аттанып,
Азаптуу шордон сактанып;
Азык-түлүк артынып
Айдың көл карай шаттанып
Сапар жолун басалы.
Санаанын кирин чачалы;
Жолборсу чыгып күрүлдөп,
Токойдун өттү азабы.
Өлбөй жетсек элиңе,
Өмүрдүн гүлүн ачалы
Адыры суусуз сыр тоонун,
Айбаны жаман токойдун.
Адам уулу келбеген,
Арасында көп экен,
Ажыдаар менен шер деген.
Жаралгандан бер жакка,
Айбандын чоңу жер деген,
Аман калбайт жолукса,
Сенден башка пендеден.
Тамактанып олтуруп
Жол кеңешин бүтүрүп,
Тулпарларын токунуп
Үзөңгүгө бут салды;
Экөө бирдей аттанды.
Өөдө-өөдө жер келсе,
Экөө бирдей жарышып,
Үзөңгү бутта кагышып,
Тик ылдыйга келгенде,
Тизгин колдо карышып.
Түзгө түшсө тулпардын,
Жоргосуна салышып.
Жоо бөрүсү эр Байыш
Ак мунар тоонун бели деп,
Алты миң кытай кырылган,
Аккүргүндүн жээги деп,
Кыргыз менен кытайдын,
Аккүргүн суусу чеги деп,
Желкайыпка баяндап,
Айтып келет Байыш бек.
Үч айлык алыс жол тартып,
Күүгүм кирди күн батып.
Токойдон чыгып экөө тең
Токтоосуз барды дуулдатып,
Жатар мезгил болгондо,
Түндө жүрбөй дүбүрөп,
Жол табалбай күбүрөп.
Караңгыда жүргөнчө,
Бурулуп жатып алалы,
Таң атканда жаркырап,
Таамай жолго салалы.

Деп Байыш менен Желкайып талаага конуп калды. Байыш түшүндө түш көрүп Желкайыпты ойготуп алып, көргөн түшүн айтып турган жери:

— «Менин таалайыма табылган,
Жер алдында жети жыл,
Жарадар жаным багылган.
Жаманчылык көргөндө,
Кеткениң жок жанымдан
Айланайын Желкайып,
Ошол күндөн бер жакка,
Артык көрөм жанымдан.
Өлгөн жанды тиргизген,
Жөөгө тулпар мингизген,
Кагылайын Желкайып,
Кантип жаман көрөм мен,
Өлүмдөн аман куткарган,
Өмүрлүккө жарым сен.
Аман келе жатамын,
Акылман сага жолугуп,
Акмактык өттү бир нече,
Айтканындай оолугуп.
Түйшөлүп башың көтөрүп,
Түндөгү көргөн түшүмдү ук.
Куш эргибес зоокага,
Кулаалы учуп конуптур,
Аккүргүндүн жээгине
Алты сан кытай толуптур.
Алдыңдан чыккан жоо менен,
Алышар күнүм болуптур.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Карчыга учпас зоокага,
Карга айланып конуптур.
Көпүрөнүн башына
Калдайып кытай толуптур;
Калың кытай жоо менен,
Кармашар күнүм болуптур.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Түздөгү душман түрүлгөн
Таршый түшүп турушту,
Таңдын алды. бүгүндөн..
Жол муунаган жоо болсо,
Соо калбаймын бүгүн мен,
Айланайын Желкайып
Жооруп көрчү түштү сен;
Көпүрө жолу бекиген
Көп кол тоскон бетимден,
Сап-сап болуп турушкан,
Салышып жылдыз урушсам.
Сандап жаткан көп кошун,
Салышып жүргөн мен турмак,

Сага да зыян болбосун.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Түштөгү көргөн ишимде,
Калган көңүл калтаарып
Жаралуу болгон эт жүрөк
Жамандыктан жалтанып.
Качырып кирип бара албай
Карап турдум тамшанып,
Качсам дагы өлдүм деп
Тагдырдын жазуун көрдүм деп.
Куусам дагы өлдүм деп,
Кудайдын жазуун көрдүм деп,
Оюма түштү ошондо,
Абалкыдан калган кеп; '
Сүзө качып кетүүгө
Тосуп алган жалгыз жолун бек.
Качырып чыктым .камынып
Кайрат менен чамынып
Качып берди көп кытай,
Туш-туш жакка жабылып.
Кыра чыктым четинен,
Кылычымды тагынып.
Жүзү .качып жыгылса
Миң менден кырылат.
Үйүлүшүп өлүктүн,
Үстү-үстүнө тыгылат.
Жалгызга жардам бол деген,
Жанаша дабыш угулат.
Акыл ойноп санасам,
Ал дабышты карасам,
Куланчы менен Тама экен.
Кууп барып аркамдан,
Кытайда калган ага экен,
Өзү .көргөн жол .менен,
Бизди кууган кол менен,
Кошо келген чагы экен.
Биз качканды билбей калса да,
Ошол Куланчы көсөл сак экен.
Адырма-адыр куушуп,
Кызыл кан менен жуушуп,
Кырылышып урушуп;
Кылкылдаган кол менен
Кырчылдашып турушуп.
Калын колдон камалып,
Канжыгадан кан агып
Алдымда тулпар көк ала,
Күндө кызыйт чарчабай.
Колго түшүп бук болгон,
Курушум жүрдү таркабай.
Түндөгү көргөн түшүмдө,
Теңи качат дуулдап
Тегерене чуулдап.

Алты күн, алты түн жүрүп
Колдун баарын –бүлдүрүп,
Качкыны качып кутулуп;
Кутулганы бир тынып.
Кара суудай кара кан
Кар ордуна бүркүлүп.
Ички зоот, тышкы олпок
Ок найзага жыртылып.
Ойрону чыкты душмандын,
Ойноктотуп тулпарды,
Октон качпай мен бардым.
Качкыны качып жоголду,
Калп айткан менен оңомбу;
Карааны анын калдайган
Колу-буту тарбайган.
Тоотпой туура бастырып,
Тосуп чыкты бир балбан.
Калп аралаш айтканда,
Карааны тоодой шаңданган.
Түндөгү менин түшүмдө,
Ал — ал жактан качырып
Атын күүлөп камчы уруп
Мен бул жактан чуу коюп
Көргөндө көзүм бир тоюп,
Түпөктүү, найза өңөрүп
Эрдик менен көгөрүп
Бир беттешип өткөндө,
Экөөбүздүн найзабыз
Беш-алтыдан бөлүндү.
Ат үстүнөн ал балбан
Алдырбай турган көрүндү.
Кайта-кайта сайышып,
Каскактын баарын түгөтүп,
Каруусун анын кетирип
Качырып чыгам жүдөтүп.
Капилет көргөн түшүмдө
Арадан нечен күн өтүп;
Сайгандан таамай келиштик
Алты күнү эңиштик.
Алмак-салмак ыкшалып,
Эки колду бериштик.
Алты күндө дем албай,
Алым жетип жеңе албай,
Ары менен намыздан
Аттан түшүп эс албай.
Алдымда аттан күч кетип
Өзүмдүн алым бүт кетип,
Көк аладан күч кетип,
Көзүмдөн кубат бүт кетип,
Көмөлөнөр күнүмдө
Күрөшсөм дедим тирүүмдө.
Аттан түшүп күрөшүп

Алты күн жүрдүм сүрүшүп.
Алым кетип баратат,
Колу-бутум бүрүшүп.
Багелектен алышып
Балтыр эттен чалышып,
Бак-таалайга салышып
Муунумдун баары калтырап,
Мусапыр көзүм жалтырап.
Бүткөн бойдон аккан тер,
Мончок-мончок тамчылап.
Жыгылар кезим болгондо
Жыйналып шорум толгондо,
Ак ала зоонун боорунан
Айдың көлдүн жолунан,
Ак шумкар учуп келиптир.
Мени алсыраткан балбанды,
Ай далыга тээптир.
Ал эмине болуучу?
Айланайын Желкайып,
Акыл менен жоручу.
Көк ала зоонун боорунан,
Көк ирим көлдүн жолунан,
Көк шумкар учуп келиптир,
Көргөн түшүм Желкайып,
Бул эмине болучу?
Көңүлүң менен жоручу.
Жоо жарагын шайланып,
Колго болот найза алып,
Мен барайын алдына,
Мен чыгайын чалгынга.
Айланайын Желкайып,
Оомийин деп кол жайып,
Тирүү болсоң бата бер!»

Байыш баатыр түшүн айтып, сөзүн бүтүрдү. Эмки сөз Желкайыптан. Желкайып Байышты карап, самайын тарап; аманын тилеп, кайратын бүлөп, баатырлыгын сынап айтканы:

— Айланайын жалгызым,
Түндөгү көргөн түшүңдү.
Ондоптур кудай ишиңди.
Оңдоосунан салыпсың.
Оюңда кектүү кишиңди.
Түндөгү көргөн түшүңдү
Түздөптүр кудай ишиңди,
Түшүрө саят экенсиң
Түбөлүк кектүү кишиңди.
Көргөн түшүн туш болсун,
Түш эмес туура иш болсун.
Душманыңдын жүрөгү,
Түпөйүл оору муз болсун,
Тилегиңди тилеген,

Өмүрүңдү сураган,
Текөөрү темирден,
Тээп кетти дедирген,
Кагылайын жалгызым,
Капшытыңа куш консун.
Түндөгү көргөн түшүңдө,
Калың кол чыкса жолуңдан
Катары менен жыгылып,
Кыйрайт экен колуңдан.
Алдадан парман бар болуп,
Арылыпсың шоруңдан.
Алты миң кытай келсе да,
Кутулбаптыр торуңдан:
Качып чыгып кеткенде
Караткан го орунан.
Ойлончу душман куугандыр,
Ошол орунда сенин жогуңан.
Карала менен көк ала,
Тулпары жок акырда,
Канжар, шамшаар, болоттон
Калганы жок чатырда,
Касташып жүргөн Сыядат,
Кадиктүү сендей баатырга.
Алтымыш кулач зынданга,
Ак танапты салгандыр,
Өлдү десе сөөгү жок,
Тирүү болуп өзүн жок.
Ак ордон таппай калгандыр.
Байыш турмак кызы жок,
Аттарынын изи жок.
Түшүңдү туура жоорусам
Атам Сыядатка армандыр.
Калың кытай элге айтып,
Качыптыр менин кызым деп,
Кубалайлы белгилүү
Тулпарлардын изин деп;
Калкына кабар салгандыр.
Кошунун жыйып алгандыр.
Акмунар менен Сыр тоодон,
Аттардын изин чалгандыр.
Биз токойго бурулуп
Он эки күнү жатканда,
Тоотпой чыгып жулунуп,
Жолуңду жолборс капканда,
Кара чаар жолборско,
Каптырбай жерге чапканда,
Күндөп-түндөп өткөндүр,
Күнгүрөнүп көп колдун,
Күүсү менен кеткендир.
Көпүрөгө жеткендир;
Калың кытай эл туруп
Бир кыргыз кетсе кутулуп;

Мага келер намыз деп,—
Жалгыз жүргөн балага,
Жакшы эмес жетпей калыш деп.
Кече токойдон келе жатканда,
Айттың эле бир сөздү.
Өзүң билбей калбасаң,
Жалганы болсо көрсөтчү,
Куланчы менен Тамам деп,
Экөө тең жакын агам деп,
Ата-эне, эл, журтум
Жаткан экен аман деп.
Айтпай калып кокустан,
Кийин уккан жаман деп
Угуп калсаң бир күнү
Уят болуп калам деп.
Куланчы менен Таманын
Айткансың мага кабарын;
Агам Жаныш жиберген —
Куланчы, Тама келди деп
Айткансың мага белгилеп.
Билдиргенсиң — билемин,
Менин ошол тилегим
Кабагым карыш жазылып,
Жалындаган жүрөгүм.
Куланчы, Тама баатырың,
Куба келе тургандыр.
Түш жоруган тилегим
Туура келе тургандыр.
Тосуп келген душманды
Тобу менен кырыпсың,
Тоодой ханын сайганда,
Тоголотуп жыгыпсың;
Адырлап качса башка эли,
Болот үч найза көтөрүп,
Болжолсуз баатыр кездешсе;
Жалгыз калып сенчилеп
Жан аябай кектешсе:
Менин атам Сыядат
Ойлонгону кыянат.
Анын сырын ойлонсом,
Колдору ада болгон соң,
Каскагын кабат өңөрүп,
Катуу кайрат сүр менен;
Каарланып көгөрүп
Беттегендир өзүңдү.
Береним укчу сөзүмдү.
Чамасы келсе кулатып,
Бир оймокко көзүңдү.
Каарынан качпапсың
Каскак-каскак аштапсың,
Касташкан жоого күчүңдү,
Каар менен маштапсың.

Атам падыша Саядат
Кытайлары барында,
Намыз кылып туруучу.
Өзү жалгыз калганда:
Найзасын жоого сунуучу.
Хан Саядат калчанын
Кылар иши мына ушу
Алты күн атчан сайышсаң,
Алың кетип ошондо,
Кабыргаң жашып майышсаң
Атам да баатыр эр болчу,
Аянбаган шер болчу
Билек түрүп эңишсең,
Күүлөнүп күчкө келишсең,
Эңе албаса алты күн
Колдоптур сенин бериштең.
Алың келип эңе албай,
Алты күн жүрсөң дем албай,
Араң жүрсөң, жалгызым,
Аттан түшүп бере албай,
Ыкчыл болчу ар кандай,
Сенден башка жолукса,
Ыргытып ийчү балбандай.
Өзүңөрдөн күч кетип
Аттын алы бүт кетип
Аркаңдан өлчөп кууп жетип;
Алты күнү дем албай
Ат үстүнөн эңе албай,
Асыла берсе жүдөтүп,
Ага чыдап тура албай.
Аттан түшүп күрөшүп,
Багалектен алышсаң,
Балтыр эттен чалышсаң,
Баса калам дегенде,
Бак-таалайга салышсаң.
Коюн колтук алышып
Колдун күчү карышып
Жыгылар күндө калтырап,
Зорго турсаң жан чыдап
Бүткөн бойдон жан териң
Куюлуп турса тамчылап.
Ак ала зоонун боорунан,
Ак шумкар учуп келгени;
Ал эмеспи жалгызым,
Тилегиңди бергени.
Ак шумкардай чамынып,
Агаң келе тургандыр.
Аманыңа кубанып,
Салам бере тургандыр.
Алачык үйдөй калчага
Чамаң келе тургандыр.
Айткан түштү жоорусам,

Агаңды көрүп бел байлап,
Алып учуп шер байлап.
Акырекке минипсиң.
Ак болот кылыч колуңда,
Алкымынан тилипсиң.,
Атаң менен энеңе,
Аман барып жүрүпсүң,
Күчүң кетип турганда
Көк шумкар учуп келгени;
Көрүнөө тилек бергени.
Көк шумкардай чамынып
Агаң келе тургандыр,
Күйүшөр бооруң эр Жаныш
Салам бере тургандыр.
Күйөрүңдү көргөндө,
Көңүл ачып шер байлап,
Көтөрүп уруп белбайлап
Көкүрөккө минипсиң.
Көк болот кылыч колуңда
Көөдөнүнөн тийипсиң
Эл-журт, эне-атаңа
Эсен барып жүрүпсүң.

Деп — Желкайып Байыштын түшүн жорун болду. Аттанып жөнөдү. Акмунар тоосун ашып келди. Аккүргөндүн жээги, көпүрөнүн башы көрүнгөндө Байыш баатыр дүрбү салып карады; караса түшүндөгү көргөн окуялардын бардыгы чын болду. Жолдон буруу жерге түшүп жоо киймин кийип жарагын алып, атын токунуп минип туруп; Желкайыпты карап коштошуп, Байыш баатырдын айтып турган жери:

— Айланайын Желкайып,
Таалайыма багың тең,
Жети жылдан бер жакка
Оокатым сен, жаным сен,
Түндө көргөн түш,
Орду келди ишенсең,
Ишенбесең карачы
Жайнап жатат тээтиги,
Аккүргүндүн талаасы.
Түндөгү түшүм түш экен,
Туура келген иш экен.
Топурагы казылган,
Душманымдын изи экен.
Түнөрүп жаткан көп караан
Туу жайылткан киши экен,
Карарып жаткан көп кошун
Калын кытай эл экен;
Бекитип бекер жатканча,
Качырышым эп экен...
Тилеген менен келеби
Эр жигитке мындай күн.

Эригип калдым жети жыл
Кууп келген душманды,
Эрмек кылам мен бүгүн,
Айланайын Желкайып
Чын тилекте бар болсоң,
Көп душмандын бирине,
Көрүнбө да, билинбе
Жоо кыйраса кубанып,
Жолго чыгып көрүнбө.
Мени сактагын көңүлгө.
Жамандык түшүп башыма
Жаралуу болуп бурулсам,
Жалгыздык кылып кокустан,
Арасына жыгылсам:
Кейитпегин жаныңды,
Кетирбегин алыңды.
Беттешкенин найзалап,
Бетпактын башын найзалап
Ажалдуусун найзалап,
Алмадай башын майдалап.
Алдынан тосуп саяйын,
Колумдан келсе душмандын,
Эминесин аяйын.
Жалаң кылыч колго алып,
Кылыч менен чабайын.
Кыргынды жоого салайын,
Кырылышкан кегимди,
Кытайдан бүгүн алайын,
Кырып, жоюп четинен
Кылычтын мизин жалайын
Кыйытса кудай ишимди
Кыйналбай өлүп калайын.
Тике барып душманга
Тийиштик кылып көрөйүн.
Түндөгү түшүм туш келсе,
Алды алдынан бөлөйүн;
Качып берсе чыдабай,
Айдап алып жөнөйүн.
Ажал чиркин кыстаса,
Азыр эле өлөйүн.
Жардам болсо арбактан
Жабыла качса ар жактан
Абийир таап келейин
Ажал жетсе арга жок
Акыры өлүм башымда,
Күнөөсү жок жашымда,
Аманатын берейин.
Кош Желкайып аман бол,
Меники күнөм сапар жол,
Көрөмбү мен көрбөймбү,
Коштошолук келе кол...
Деп ошентип турганда,

Колунан кармап Желкайып,
Күлүп турат жылмайып.
— Айланайын береним,
Аялдык кылдың дебегин,
Сен бул жерден кеткен соң,
Кантип чыдап жатамын?
Кандай жерге батамын?
Мени таштап сен жалгыз,
Барганыңа капамын.
Жыгылганын көрөйүн,
Хан Саядат атамдын,
Жалгыз койбой жаныңа
Кошо жүрсө мен каран.
Өлсөм мейли урушта,
Өзүң менен бир барам.
Өлүмдөн коркуп качкандай,
Мен эмес сага ичи арам.
Мени көрүп бел байлап,
Сени көрүп шер байлап,
Бөлүнүп чыксын кытайдан.
Куланчы, Тама эки агаң.
Жаш күнүмдөн маш болгон,
Мылтыкка адис мергенмин!
Түбүм кытай элденмин.
Мылтык менен кирейин,
Тилегиңди тилейин.
Сени жалгыз жиберип,
Кантип чыдап жатайын.
Бир жагынан жапырып,
Мылтык менен атайын,
Кара таандай кытайдын,
Канын кошо чачайын.
Сен бараткан өлүмдөн,
Өзүм кантип качайын...
Ыразы болду эр Байыш,
Желкайыптын кебине.
Жер майышкан колдуудай,
Кирди кубат демине.
Жакын калды буйгалап,
Качырып чыгар жерине...
Көк ала тулпар ат минип,
Кыл куйругун шарт түйүп;
Ок өтпөскө сактанып.
Эки катар зоот кийип.
Качырды Байыш душманды,
Калың кытай уюгун —
Каарданып бузганы.
Байыш менен барабар,
Кошо кирди кыз дагы.
Алдындагы көк ала ат
Ала качып жалманат,
Жалтылдаган Желкайып

Жанаша чаап бир барат.
Жан аябай качырып,
Бул өзү кандай жинди деп,
Душмандар баары таң калат
Болоттон найза өңөрүп,
Кайраттанып көгөрүп,
Качырып чыкты бетинен,
Калың колдун четинен.
Качып берди бет албай,
Кабарын угуп шекинип.
Кан жайылтып кыргынды,
Сала чыкты секиден...
Кызып алды эр Байыш
Кырып-жоюп кылычтап;
Кылкылдаган калың кол,
Качып барат жылыштап.
Кыйкырыгы жер жарып,
Кара таандай кытайга,
Каарланып чуу салып.
Качканы аман кутулуп,
Кылчайып карайт кылгандын,
Каны жерге жутулуп.
Канча баатыр, канча эрдин,
Сооттору тытылып.
Сооттуу менен согушуп,
Калкандуу менен кагышып,
Кылычтууну кыйратып,
Сайып жүргөн убакта —
Душмандардын четинен,
Туура кирип бетинен.
Куланчы менен Тамасы,
Кубанып эки агасы,
Бу да кирди жапырып.
Кыргыздап ураан чакырып.
«Аккүргүндүн бетинен:
Ачылат экен чоң жол» деп
Кымылдап ичи сүйүнүп,
Кынама зоот кийинип:
Желкайып кирди бир жактан.
Коломолуу кеп колго
Бир жагынан жоо сайган,
Куланчы менен Тама бар.
Бир жагында кыйраткан,
Баатыр Байыш бала бар,
Өлүү эмес, тирүү эмес
Толуп жатат жыгылып
Жан талашып жарадар.
Мылтык атат Желкайып,
Байыш баатыр жоо сайып.
Баатыр Тама, Куланчы
Душманга кандуу туу жайып,
Тирүүсү жандан шекинип,

Тоо-тоого чыкты бекинип.
«Өлбөй аман калдык» деп
Кутулгандар сүйүнүп...
Жарадардын баарысы,
Жай ала албай күйүнүп.
Канча бири кырылган,
Катарланып жыгылган,
Өлүктөр жатат үйүлүп...
Колунун көбү кырылган,
Койкойгон жалгыз бир адам.-
Карылыктуу найзасын,
Карысына салыптыр.
Кара болот кылычын,
Оң жагына тагыптыр,
Ок өтпөс колоо калканып
Ай далыга таныптыр;
Оолжуган Саядат,
Өзү эле жалгыз калыптыр.
Калың колу барында,
Намыз кылып туруучу,
Жанына кыстоо келбесе,
Суурулган эмес кылычы.
Адамдан башка көрүнүп,
Алп катары турушу.
Качсам дагы өлдүм деп,
Куусам дагы өлдүм деп.
Талаада калдым элим жок,
Таалайга жазса көрдүм деп
Саядат кирди качырып.
Көк жал Байыш жөнөдү,
Көк алага камчы уруп
Бет алышып баратат,
Экөө тең найза сундуруп,
Карс коюшуп өтүштү,...
Найзаларын сындырып,
Кайра баштан найза алып,
Качырышып тең барып.
Найзанын баары бычырап,
Хан Саядат эр Байыш,
Бирине бири учурап
Качырышар найза жок,
Эңише кетип турган чак,
Чиренишип экөө тең
Үзөнгүсүн тебишип
Шымаланып түрүнүп
Түндөп-күндөп эңишип,
Алы жетип эңе албай
Алты күн жүрдү дем албай.
Ары менен намыздан
Аттан түшүп бере албай,
Аттарынан күч кетип,
Өзүнүн алы бүт кетип.

Күрөшүүгө экөө тең,
Түшө калды лып этип.
Билектешип булкушуп
Күч сынашып жулкушуп,
Багелектен алышты;
Балтырдан таамай салышты.
Каруу, күчүн сынашып
Тирелишип калышты.
Токтоосу жок күрөшүп,
Тогонок салып сүрүшүп,
Караңгы ордо көп жаткан,
Муунун сары сыз баскан.
Бүткөн бою саргарып,
Анардай кызыл өңү азган.
Алы кетип баратат
Алтымыш кулач ор менен,
Сегиз жыл жаткан шор менен.
Аралаш жаткан Байыштан.
Кайратынан ажырап,
Кара көзү чачырап
Зорго турат эр Байыш,
Намызынан жан чылап.
Булкушаар алы калбады,
Муундары калтырап.
Бүткөн бойдон сызылып,
Кара тери тамчылап...
Тирешип туруп эр Байыш
Көзүн ачып карады.
Жардам берсе боло деп,
Куланчы менен Таманы.
Жакын жерде көрүнбөйт,
Ал экөөнүн карааны.
Айласы кетип Желкайып
Эр Байышка болушуп,
Атасын чыдап ата албайт,
Же атасына болушуп,
Эр Байышка бата албайт,
Жамандыкка бет буруп,
Экөөнүн бирин сата албайт..
Эмдиги сөз башталсын,
Куланчы менен Тамадан,
Эр Жанышты чыгарбай
Жүргөн экен санаадан.
Куланчы, Тама кеңешти:
«Бир кишиге бир киши,
Алдыра койбойт эмеспи,
Күрөшө турган эр Байыш,
Убадасы чын болсо,
Күттү бекен эр Жаныш»,
Дешип экөө сүйлөшүп,
Күл азыкты бир жешип.
Күүгүмдөн кийин түн дешип,

Убада кылган эр Жаныш.
Он беш жылы күтөм деп,
Жалгыз да болсом жүрөм деп
Тирүү болсо Байышым
Тилегиме жетем деп,
Айтпады беле бир кепти.
Аман таап Байышты,
Аткардыкко милдетти.
Эми өзүнөн кабар алалы,
Күтүп жатса эр Жаныш,
Ээрчитип келип калалы.
Куланчы, Тама жарышып
Өздөрү көргөн үңкүргө
Ат оозун жыйбай барышып,
Алып келген башында,
Калың аскер колу жок,
Хан баласы Жаныштын,
Кадимкидей өңү жок.
Колунун чети жырылып,
Ачкасынан кырылып,
Тирүүсүнөн өлүк көп,
Тең жарымдап бөлүнүп,
Жооп берип эр Жаныш,
Эли-журтун тараткан.
Инисинин айынан,
Бир туугандын жайынан,
Келесоо болуп бараткан.
Силер менен барбайм деп,
Убалыңа калбайм деп,
Кырк жигитин кетирген.
Кырааным Байыш келер деп,
Он беш жыл болжоп бекинген.
Салам берсе уккан жок,
Кулагы катуу чалыптыр,
Арман менен кайгырып,
Акылынан таныптыр.
Кебетеси бузулуп,
Келесоо болуп калыптыр.
Куланчы менен Тама айтты:
Кыйкырып салам дагы айтты:
—Ассалоому алейким,
Амансыңбы эр Жаныш.
Башыңда барбы бир намыз,
Салам айтып көрүнгөн,
Чыгарбасаң көңүлдөн,
Биз Куланчы, Тамабыз.
Аман келди сүйүнчү,
Аталашың эр Байыш.
Көзүн ачып жалдырап,
Таанын коюп дабдырап.
Жаныш айтты оңдонуп

—Куланчы менен Тамамбы?
Куш салышса бир салган,
Курбуларым аманбы.
Жан боорум тирүү бар болсо,
Көрүнгөн болсо силерге,
Кучакташар заманбы?
Өлүү бекен, тирүү бекен,
Айткыла эрте кабарды.
Аман болсо жубайым,
Алдынан тосуп чыгайын...
—Баатыр Байыш, Саядат
Кармашып жатат тээрде,
Калжаңдашып сүйлөшүп
Кечикпейлик бул жерде.
Түшө калып эр Тама,
Алып чыкты жолборсун.
Караңгы көөнү жап-жарык
Кадимкидей шаңданып,
Куланчы, Тама, эр Жаныш
Кошулушуп чу коюп.
Токтоосу жок дуу коюп.
Жакын кирип барганда
Алы кетип бүгүлүп
Өлөм го деп түңүлүп
Жер таянып тизелеп,
Дагы эле жатат кармашып,
Сыр алдырбай чапчылап
Жүргөн экен эр Байыш
Тулку боюн тер басып.
Жайышты көрүп бел байлап,
Жагалданып шер байлап.
Көкүрөккө минди эми,
Көк болот канжар колунда,
Көкүрөктөн тилди эми.
Агасын көрүп бел байлап
Араң турган эр Байыш,
Алып урду шер байлап.
Акырекке минди эми,
Ак албарс канжар колунда,
Алкымынан тилди эми.
Каны чыкпай Саядат,
Мөңкүп жатат коркурап.
Жалап коюп канынан,
Эр Байыш жанда олтурат.
Буулуккан муңдуу үн менен,
Муңканган зардуу тил менен,
Эр Жаныш келди коңгурап,
Көзүнөн аккан кара жаш,
Коюнуна төгүлүп,
Алтымыш тоом кабырга,
Жик-жигинен сөгүлүп.
Он эки мүчө омуртка,

Муунунан бөлүнүп.
Жан боорум деп зыркырап,
Жайылып жашы дыркырап,
Жалгызым деп буркурап,
Жаныштын түрүн көргөндө,
Жашыбай калсын ким чыдап,
Кол кармашып көрүштү,
Кучакташа калышып,
Кубанчы менен таанышып.
Өчкөн оту тамгандай,
Өрттөнүп ичи күйүшүп.

Жаныш менен Байыш баатыр аман-эсен көрүштү. Баатыр Жаныш, Байышты көргөндөн кийин бардык санаа, кайгыдан арылып, ал-абал сурап, көңүлүн улар, ошондогу айткан сөзү:

«Жатындан бирге туулуп
Жашынан өсүп торолгон.
Жатындашым жан боорум
Жашы жетип чоңойгон.
Эмчектин сүтүн бир эмген.
Эстеймин да жүрөм мен,
Жалгызым сенин айыңдан,
Эс-акылым түгөнгөн.
Ак шумкар салсам бир салган,
Душманыма бир барган,
Айта берсем башымда,
Толуп жатат чоң арман.
Өлүү эмес, тирүү эмес
Сен үчүн болдум бей дарман.
Экөөбүз бирдей аттанып,
Алдырта өзүң жол чалып
Кыргыздан тандап жашынан,
Кырк жигитти кошчу алып;
Айдың көлгө баргандан
Эки кыраан шумкарды
Аркы-терки салгандан
Оюма түштү айтайын,
Ошондон берки армандан,
Түнүндө жаман түш көрүп,
Тура калдың үшкүрүп,
Түшүңдү айттың ойгонуп.
Сенин көргөн түшүңдү
Жакшылыкка мен жоруп.
Ошондон бери ортодон,
Өтүп кетти көп жорук.
Мына бүгүнгө чейин өзүмө
Эч болгон жок ден соолук.
Урушуп жүрүп кармалып
Калдың кайгы шор менен.
Качырып кирип мен барсам,
Жатыпсың темир тор менен.

Өөдө-төмөн карабай,
Өлөмбү деп санабай.
Өңөрө качып жөнөдүм,
Омууроону ок бузуп,
Түшүп калдың бөбөгүм.
Тируу кеттим амалсыз,
Ойлодум жандын бөлөгүн.
Ошондон кийин жалгызым,
Не болгонду билбедим.
Жан тынчыбайт жаралуу
Жамандык менен зилдедим,
Элге барсам эс албай
Эмгиче кайгы күндөмүн.
Эки киши жиберип,
Эсениң тилеп жүргөмүн;
Жарааттан жарым айыгып,
Эл, журтума мен барып,
Эки жылы камданып,
Жер жайнаган кол алып
Жети жылы болор деп,
Азык-түлүк мол алып.
Кайта келдим камынып
Айдың көлдүн бетине.
Коломолуу кол жатты,
Аккүргүндүн жээгинде.
Ошончолук каргаша,
Туш болду калың элиңе,
Аркаңдан издеп барышка,
Келбеди менин эбиме,
Колуман кубат ал кетип,
Ат арыктап жал кетип,
Арадан үч-төрт жыл өтүп,
Азыктын баарын түгөгүп,
Колдун баарын талаада,
Ачкалыктан жүдөтүп
Жооп бердим кайткын деп
Жоголуштун жай жайын
Эне-атама айткын деп
Өлгөнүнөн калганы,
Ошону менен тарады.
Андан мурда жибердим,
Куланчы, чечен, Таманы.
Ушу болгон агаңдын
Башынан өткөн заманы.
Тамадан кийин кырк жигит,
Жумшасам тилим албады.
Кызматыма барбады,
Бөлөк боор бачагар
Душмандыгы кармады.
Карды ачып, кийими тозгондо,
Кача баштап козголду.
Акыл берсем тил албай,

Мени менен жүрө албай,
Үч-төрт күндө бир барып,
Карга, кузгун атамын,
Сен кеткенден бер жакка,
Бир үңкүрдө жатамын.
Өзүңдөн берки өмүрдүн,
Өткөнүнө капамын.
Өлүүсү менен тирүүсүн
Билбедим эне-атанын.
Өзүңдөн абал сурайын,
Өлүмдөн келдиң жубайым,
Көргөнүңдүн баарысын,
Бир башынан сурайын.
Көргөнүмө жан боорум,
Көп шүгүрдүк кылайын.
Көңүлүңө салып көр,
Көк жалдыгың сынайын...
От жүрөгү жалындап,
Агасы Жаныш чыркырап
Кошулушуп ошондо,
Куланчы, Тама буркурап
Акылын жыйып отурду
Агасы Жаныш сыр сурап.
Андан кийин эр Байыш
Көргөнү менен билгенин,
Жер алдына киргенин,
Желкайып колго тийгенин
Баштап айтты эр Байыш:
«Жылдызы ысык жаралган,
Акылы артык адамдан,
Желкайыптын кызматын,
Чыгаргым келбейт санаамдан.
Акыры чыгып зындандан
Орундалды тилегим,
Ордо жатып сегиз жыл,
Аманыңды тиледим»...
Желкайып турат билдирбей,
Көзүнүн жашы сызылып
Куланчы, Тама кошо ыйлап
Көңүлдөрү бузулуп,
Ажырашкан эчен жыл,
Ар кайсы жакка тозулуп.
Амандыгын сурашты,
Адашкандар кошулуп.

Жаныш-Байыш, Куланчы, Тама, Желкайып чогулуп кеңешип, олжодон түшкөн жарактарды, аттарды алышып жөнөштү. Көпүрөдөн өтүп эли-журтун, ата-энесин, Үзүр шаарын карай жөнөп жаткандагы агасы Жанышка жана баардык жолдошторуна Байыштын айткан сөзү:

— Айланайын агаке,
Арыганым көзгө көрүнөт,

Айдың көлгө куш салып
Барганым көзгө көрүнөт,
Көп ойлосом шумдукту,
Көңүлүм эки бөлүнөт.
Сен түшүп элдин алдына.
Мен чыгып жалгыз чалгынга,
Ат ойноткон жер ушу.
Ажыдаар, жолборсту
Аламын деп жулунуп,
Апырылган мен ушу.
Андай эмес мындай деп,
Акыл берген сен ушу.
Жарпымды жазып жаңыртып
Кыргыздын чети көрүндү...
Жалганбы, чынбы келгеним
Жарайын боорум көңүлдү,
Жатындашым билесиң
Жашымдан менин жөнүмдү,
Айланайын эр Жаныш,
Жети жыл кеттик кабарсыз
Эли журтка барарбыз,
Ага ини, эне-ата
Баарынан кабар аларбыз.
Оболу мурун билгизбей,
Кайра шаарга кирели
Калк аманын билели.
Эл аманын билгенче
Экөөбүз жалгыз жүрөлү.
Аман бекен атабыз,
Жатат бекен апабыз.
Оп беш жылы түңүлүп
Өлүмдөн жаны тирилип,
Эсен бара жатабыз.
Элге жакын барганда
Куланчы менен Тамага,
Аттардын баарын бактырып,
Таштайлык мейкин талаага,
Баштагыдай атамды,
Падыша деп санаба,
Падыша Нуркан атабыз,
Баштагыдай хан бекен,
Аман болсо атабыз
Тактысында бар бекен?
Экөөбүздөн ажырап,
Кандай күндө калды экен...
Же баштагыдай эл сурап
Баракатта жатабы,
Же балдарынан айынан,
Бакыр болуп капабы.
Убайымды көп санап,
Узун жолду көп карап,
Көзүн жолго сатабы.

Жоону, жатты билгенче,
Жоругуңду чыгарба.
Элге-журтка келдим деп,
Сыр билдирип кубанба;
Таанышалык куулуп,
Тууган менен душманга.
Кимиси бар, кими жок,
Кимиси ачка, кими ток
Кимиси момун, кими шок,
Ким жылаңач, кими жок.
Кимиси хан, кими бек
Ушулардын баарысын,
Биз тааныйлы белгилеп,
Экөөбүз тең куу кийип,
Өңдү буруп теминип
Кууга селде чалалы
Куржунду атка салалы.
Дубана болуп ак уруп
Кубулган бойдон баралы,
Шалдыркандуу аса алып,
Дубанадай жасанып,
Асаларды асынып,
Баатырдыкты жашырып
Элден мурда эр Жаныш,
Кайра шаарга кирели.
Тилемчи болуп тиленип
Калың кыргыз көп элдин,
Аманын минтип билелик.
Кайры шаардын беги эле,
Тирүү болсо билгизбей,
Сарбаңга салам берелик.
Жооп берсем, жооп алсам
Мен айтайын бардыгын,
Айланайын эр Жаныш,
Болбос бекен тардыгың».
Узун жолду кыскартып,
Ушунчалык кеп кылды.
Жаныш-Байыш баатырлар,
Убадасын бек кылды.

Жаныш-Байыш элинин четине келди. Куланчы менен Таманы «Силер бул аттарды бага бергиле, семизинен союп жеп, элге да берип, бизди билдирбей соодагербиз деп жата бергиле; биз Кайры шаарынан барып кабар алалы» — дешип жөнөп кетишти. Нечен күн, нечен түн жол жүрүп Кайры шаарына барышты. Желкайып үчөө барса Кайры шаары баштагыдан аламандап кайырсыз болуп калган. Ошондо Жаныш-Байыш экөө эки куу кийип, кууларынын сыртынан селде чалынып, куржун салынып, шалдыркандуу аса таяк, көл боор асынышып; Желкайыпка чүмбөт жаап ээрчитип алып, шаарды аралап жүрүшсө; Кайры шаардын беги Сарбан картайып алдан тайып, жаман күлө кийип көчөдө жүрөт, алакан жайып кайыр сурап калган. Байыш аны адам

көрбөй турган жерге ээрчитип барып, дубана болуп өзүн билгизбей
Сарбандан эли-журтун, эне-атасын сурап айтканы:

— «Ассалоомалейкум,
Салам бердим сиз жакка,
Алик алгын биз жакка.
Кайры шаардын беги элең,
Кайдан түштү бул капа — Алдо үй!
Өтө жаман карыпсың,
Өлөр жерге барыпсың,
Карып болуп карганда,
Кайыр сурап калыпсың.
Алың кетип бул күндө,
Акылыңдан таныпсың — Алдо үй!
Мен сурайын сырыңды,
Жашырбай айткын чыныңды
Кишиликтен кетирип,
Ким тапты сенин ыгыңды.
Ким кетирди сыныңды —
Алдо үй, алдо үй!
Кимге кетти сурагың?
Кимден өчтү чырагың?
Сарбансыңбы сен кимсиң?
Тааный албай турамын.
Баштан өткөн кайгыңдын,
Баарын айтар убагың —
Алдо үй, алдо үй!
Ким ээледі калааңды?
Дүнүйөң кимге таланды?
Карыганда кор болгон,
Карып Сарбан аманбы?
Айтчы бирден угайын,
Башыңдан өткөн заманды.—■
Алдо үй, алдо үй!
Калк башкарган каның ким
Карын болгон чагын ким
Муунуңду бошотуп,
Мусаапыр кылган залым ким?
Журт сураган ханың ким —
Алдо үй, алдо үй!
Кырк күндүк жерге салдырган
Кытайдан уста алдырган,
Көргөндүн көзүн талдырган,
Алтын ооз ак коргон
Кимден калган санжыргаң —
Алдо үй, алдо үй!
Ак коргон кимдин калаасы,
Кайда кетип жоголгон,
Ханыңдын эки баласы?
Кашыңдагы ак урган,—
Думананы карачы.
Алдо үй, алдо үй

Он күндүк жерге салдырган,
Орустан уста алдырган,
Оймосун түздөп сырдаткан,
Ошол кимден калган санжыргаң?,
Он миң киши бир келсе,
Он адамдай болбогон,
Ону үйүнө толбогон —
Алдо үй, алдо үй!
Ак коргон кимдин калаасы,
Кайда кетип жоголгон,
Ханыңдын эки баласы?
Кудай амыр кылбаса,
Адамдын ушул чамасы —
Алдо үй, алдо үй!
Ак болот така кактырган,
Алтын үртүк жаптырган.
Арыктатпай, семиртпей
Ак күрүч менен бактырган,
Ак жорго кимдин жоргосу?
Алтын тутка дарбаза,
Ак сарай кимдин ордосу?
Аламандайт элибиз,
Адашты беле жолборсу —
Алдо үй, алдо үй!
Көк болот така кактырган
Күмүштөн үртүк жаптырган
Күндө суутун кандырып,
Күрүч менен бактырган;
Көк жорго кимдин жоргосу?
Күмүш тутка дарбаза;
Көк сарай кимдин ордосу?
Көрүнбөдү Нуркандын
Жаныш-Байыш жолборсу —
Алдо үй, алдо үй!
Кайда кеткен бетиңиз,
Кабарын айтып бериңиз.
Кадырыңа жетпептир,
Калың кыргыз элиңиз.
Адашты беле бегиңиз,
Аныгын айтып бериңиз —
Алдо үй, алдо үй!

Ошол Кайры шаарда Жаныш он бир жашынан хан болгон. Атасы Нуркан машыксын, хандыктын жолун таанысын деп такты, таажысын берип Жанышты он бир жашында хан көтөргөн. Алты жыл хан болуп сурак кылган, ошол алты жылдын ичинде Кайры шаарды Жаныш салдырган. Ошол Кайры шаарын Жаныш салдырганда ач калган, кеч келген соодагер кербен атасыз жетим, алсыз жесир, бутсуз чолок, сокурлардын сообуна каламын деп салдырган. Сарбанды ошол шаарга бек койгон. Жаныш-Байыш кетип калың элден кол алып, дайынсыз болгондон кийин Акжол, Дарбаз деген мурунку бир колго түшкөн кытай кулдары бар эле; алар хандын казынасын тешип калкка уурдап

берип, Нурканды түшүрүп; Акжол,— Дарбаз хан болгон. Сарбан чал ошондуктан мусапыр болгон. Жаныш-Байыштан башка эч адамдан жакшы сөз укпаган. Байыштын сөзүн угуп, башын калтылдатып, оозунда тиши жок, ошондон картаң киши жок, эртегиси эсине тушүп баштагысы башына түшүп, дубаналарды карай Сарбан чалдын зарланып айткан сөзү!

— «Айланайын дубанам
Айтканыңа кубанам,
Кайдан келген балдарсың,
Карыптын көөнүн улаган.
Кайрыкер калктан экенсиң,
Кадырымды сураган.
«Үй» деп келген үнүңдөн,
Үргүлөйүн дениңден
Учурап кабар алдыңар.
Убайымдуу күнүмдөн.
Жүрөгүм ойноп сүйүнөт,
Эмне болгом бүгүн мен. »
«Ак» деп келген үнүңдөн
Айланайын диниңден,
Эт жүрөгүм ойноктоп,
Эргип турум бүгүн мен.
Айланайын дубанам,
Мен элем элден түңүлгөн.
Мен садага кубанам,
Колундагы асаңдан.
Жолуктум эки дубана,
Жонуңа келбоор асынган.
Куржунуң бар салынган
Кууңа селде чалынган,
Мен мусапыр Сарбанмын,
Албарстыдай жалынган.
Азирет хандын баласы,
Нуркан менен курбу элем,
Бир убакта бул жерде
Солкулдаган мырза элем,
Кадырлап Нуркан падыша
Адалды жесем бир жеген,
Кайры шаарга бек болуп,
Калкынын баарын бил деген.
Кайры шаардын беги элем.
Бек эмес ханы мен элем.
Жаныш-Байыш барында
Кемибеймин дээр элем.
Убагында мен дагы,
Өз жеримде эр элем.
Ханымдын Кайры шаарына —
Кадаган болот чеге эле.
Кайран бектин барында,
Калкымды душман жебеген.
Байбичем туубас башынан

Мен өзүм куубаш жашымдан,
Жасалгандай Жанышым
Баламдан артык Байышым,
Жоголгон менин кашыман,
Ак нээттүү силерден,
Сырымды кантип жашырам.
Кара чабуул кыргында,
Калмактан түшкөн кыргызга,
Аты Четен кул эле,
Отун алып, от жагып,
Күл чыгарып турчу эле.
Акжол, Дарбаз экөө тең,
Четен кулдун уулу эле.
Хан Нурканды түшүргөн,
Астында алтын тагынан,
Акжол, Дарбаз эки кул,
Кордук кылган абыдан.
Абышка, кемпир түңүлүп
Үмүтүн үзгөн жанынан.
Бала күндөн хан болуп
Жаныш салган Кайры шаар .
Ата-энеси мен болуп,
Тартканыбыз кайгы, зар.
Жаныш-Байыш бар болсо
Келер күнү кайда бар.
Кырк күндүк жерге салдырган
Кытайдан уста алдырган,
Кырк тыйын чака чыгарбай.
Карыптын көөнүн жам кылган,
Жарды-жакыр түнөгөн,
Амандыгын тилеген.
Жаныштан калган санжыргам.
Кырк миң киши түнөсө,
Кырк адамдай болбогон;
Азим шаар Кайырдын
Кырк үйүнө толбогон.
Жаныш бектин калаасы,
Жашында кеткен эки бек,
Падыша, Нуркан баласы.
Алдадан амыр болбосо,
Адамдын ушул чамасы.
Мен дагы ошол балдарга,
Бел байлаган агасы.
Менин көргөн күнүмдү,
Дубаналар карачы.
Он күндүк жерге салдырган,
Орустан уста алдырган,
Он тыйын чака чыгарбай,
Оокатсыз көөнүн жам кылган,
Берекелүү Кайыр шаар,
Бектерден калган санжыргам,
Он миң киши түнөсө

Он адамдай болбогон.
Ойрон болгон шаарымдын -
Он үйүнө толбогон,
Он тыйын чака чыгарбай,
Оюму менен кийинген,
Сообубуз тийсин деп,
Сокур, чолок сүйүнгөн —
Эр Жаныштын калаасы.
Ээрчишип кеткен эки бек
Хан Нуркандын баласы,
Бактысы тайса дубанам,
Бенденин ушу чамасы.
Жаныш-Байыш барында,
Жаман Сарбан жанында!
Акылдашкан агасы,
Карып болгон кезимде,
Календерлер карачы.
Алтын така кактырган,
Абайы үртүк жаптырган;
Арыбайт деп сынчылар
Ак күрүч менен бактырган,
Эр Жаныштын жоргосу,
Алтын тутка дарбаза
Эр Жаныштын ордосу.
Ээрчип кеткен жанында,
Иниси Байыш жолборсу.
Мен дагы бектер барында,
Акылдашчу жолдошу.
Көк болот така кактырган,
Күмүш үртүк жаптырган,
Күүсүнөн тайбайт минсе деп,
Күрүч менен бактырган,
Көк жалымдын жоргосу.
Кошо кеткен болучу,—
Күйөөрү Байыш жолборсу,
Эки бектин барында,
Эртели кеч жанында,
Күйүтүн тарткан мен карып
Көздөшүп жүргөн жолдошу
Айланайын дубанам,—
(Ал-абалым сураган),
Азыркы сенин сөзүнө,
Алданам да, кубанам.
Ак жолтой болуп багыма,
Келдиби нээтиң туурадан.
Кейиш тартып зарланып,
Кемпир-чалбыз куураган.
Балың болсо бал ачкын
Бар жогума карашкын
Табирексиң дубана,
Таалайына жараштың.
Карыптык энчи бергидей,

Казан асчуу кулдардын,
Кайсынысын талаштым.
Бачым ачкын балыңды,
Бал акысын берейин,
Байбичемди ээрчитип,
Бачымыраак келейин.
Төп сүйлөсө төлгө тарт,
Төлгө түшсө көргөндү айт,
Төлгө акысын берейин.
Эч болбосо дубанам
Төрт чака таап келейин,
Тирүү болсо келди де,
Тилегиңди берди де.
Өлгөн болсо түңүл де
Угузайын бүгүн де.
Кайрылып келер алы жок,
Калды де жердин түбүндө»

Ошондо Байыш аттан түшө калып, кырк бир ташты санап алып төлгө салды да кайта атына минип, Сарбанды сүйүнчүлөп Байыштын айткан сөзү:

«Чынын айтат бал төлгө
Сүйүнчү бер Сарбаным
Нечен жылдан бер жакка,
Кайыр тилеп зарладың,
Аман келип эки бек
Арылыптыр арманың.
Санааң кайта жашарып,
Кириптир кубат дарманың,
Алдо үй, алдо үй!
Армандуу Сарбан сүйүнчү
Алек тонуң кийинчи
Күйүттүү Сарбан сүйүнчү,
Көлөңдү оңдоп кийинчи.
Төлгө тарткын дедиңиз,
Тирүү экен бегиңиз.
Түрү бузук кулдардан,
Тийди колго кегиңиз.
Алдо үй, алдо үй!
Байгамбардын балы айтат,
Балчыларың даана айтат,
Бал ачып бер дедиңиз,
Аман эсен келиптир,
Байыш, Жаныш бегиңиз.
Баштагыдай бектикке,
Келиптир Сарбан эбиңиз.
Байыш келип кулдардан,
Колуңа тийди кегиңиз.
Алдо үй, алдо үй!
Жаныш, Байыш эки бек
Кими дос, кими душман деп,

Баштарына куу кийип,
Ичтерине кек түйүп,
Думана болуп турушат,
Жүрөгүнөн от күйүп,—
Алдо уй, алдо үй!
Кууларынын тышынан,
Селделерин чалынып,
Арыктаган атына,
Куржундарын салынып,
Кубулушуп келиптир;
Кулдарына камынып.
Алдо үй, алдо үй!
Жүрөгүңдөн чер кетип,
Маңдайыңдан тер кетип,
Келет экен эки бек,
Көңүлүңдү дегдетип.
Душманыңды басыпсың,
Тилегине сен жетип;
Байбичең эркек туугандай
Жаңыдан бешик терметип,
Алдо үй, алдо үй!
Жаныш Байыш баатырлар
Көл боорлорун асынып,
Көргөндө тааныйт душман деп,
Баатырлык көркүн жашырып,
Кадиксиз баатыр экөө тең
Кайратын тоодон ашырып;
Дубана болуп туруптур,
Түбү жайын биле албай,
Кулдарды кудай уруптур,
Алдо үй, алдо үй!...»
Ошондо Сарбан сүйүнүп
Үйүн карай жүгүрүп,
Шашканынан шордуу чал
Үч жыгылып бүгүлүп.
Көзүнөн кара жаш агып
Көңүлү кайта жашарып,—
Ыраактан кабар салды эми
Үйүнө жакын барды эми.
— Кудай кошкон курдашым,
Курбулаш өскөн мукдашым,
Үйдөсүңбү, кайдасың?
Үшкүрүгүң арылып,
Көңүлүң мендей жайнасын,
Кулагың угуп кубансын
Көңүлүң мендей жубансың,
Күйүтүң ичтен жоголуп,
Бул кордуктан оңолуп,
Кайгыны жазар күн келип,
Тилекти кудай чоң берип.
Оңоло турган кез келди;
Дубаналар учурап,

Төлгө тартып сыр берди.
«Жаныш, Байыш келет дейт,
Жардамды кудай берет дейт,
Жолборсторуң келгенде,
Жоголот сенден мээнет» дейт.
Тед карыдык, тең арып,
Төлгөсүн көрдүм мен барып,
Нечен жылдан бер жакка
Өтпөдү оокат сандалып.
Алты чака, беш чака
Барбы сенин жаныңда.
Берер чака жок болсо,
Алып кел тапкан наныңды,
Келет деди дубана,
Жаныш, Байыш, ханыңды.
Бал акысын берелик.
Батасын алып келелик,
Төлгө акысын берелик,
Дубасын алып келелик.
Бүгүн тапкан наныңды,
Ачка өлсөк да жебейлик...
Баарын угуп кемпири,
Чыга калды — чалым — деп,
— Чынбы сөзүң жалганбы,
Калбады меңин жаным — деп.
Жаныш, Байыш бек келип,
Ачылабы багым — деп.
Олуя болсо дубана,
Оң эмес белги — экен
Ошолор мурда жок эле,
Кайсы жактан келди — экен.
Же дөөдүрөгөн дубана,
Өзүбүздүн эл — бекен.
Бүгүнкү күндө мен шордуу,
Ашпозго бардым аш сурап,
Ачкалыктан ал кетип,
Көзүмө кара жаш курап.
Наабайга бардым нан сурап,
Наабайдан жаман сөз угуп,
Кайтара бастым алсырап.
Айланайын чалым ай,
Кетирдин кубат алымды-ай.
Алты чака, беш чака
Ким салат менин жаныма-ай.
Элден журттан суранып,
Жокчулук чиркин уланып,
Төгүлдү менин арым ай.
Бүгүн кечке суранып,
Бар тапканым жарты нан,
Айланайын абышкам,
Ээрчийин сенин артыңан,
Элдин баары жек көрөт,

Ошондуктан тартынам...
Деп кеңешип алдында —
Кемпири келет кедендеп,
Жаны калбай жүгүрүп,
Жарты нанын белендеп.
Жегенине ыраазы,
Дубанага берем деп.
Дубанасын алып келем деп.
Жан аябай жүгүрүп,
Колу-буту бүгүлүп;
Чал а - бул жыгылып.
Чалы келет тарбаңдап.
Сүйүнгөндөн дардаңдап.
Кошулушуп кемпири,
Колу-буту барбаңдап.
Кемпир барды буркурап,
Көзүнүн жашы дыркырап.
Эки колу боорунда
Дубанадан сыр сурап
Кемпирдин сөзүн макул деп,
Кенешип келген акыл ден.
Абышкасы тынч турат.
Эки колу боорунда,
Жарты наны колунда.
Дубанага жалынып,
Көзү жашка карыгып,
Бечара кемпир бир баштан,
Сөз баштады зарылып:
— Айланайын дубанам,
Айтканыңа кубанам,
Алданын сүйгөн бендеси,
Алсыздын жайын сураган.
Кол куушуруп алдыңа,
Зыярат кылып турамын
Бал ачып көргөн сырыңдын,
Бардыгын айтар убагын
Алдыңа келип арыз антып
Айлансын кемпир-чалыңыз,
Айланайын дубана,
Аз экен тапкан наныбыз.
А да болсо алыңыз.
Жаныш-Байыш бек келип
Ачылар бекен багыбыз.
Жаныңа келип буркурап,
Жалынып кемпир-чалыңыз.
Жарты экен тапкан наныбыз.
Жалынабыз сыр сурап,
Жаман кемпир, жаман чал
Жашык болгон зыркырап.
Жалыны өчкөн көздөрдүн,
Жамгырдай жашы дыркырап;
Жалынып турат алдында

Жайсыз кемпир, жайсыз чал:
Жармачтарга көзүң сал,
Жарты да болсо нанын ал
Жарты экен биздин наныбыз.
Жакын бекен келери,
Жаныш, Байыш ханыбыз.
Аз экен биздин наныбыз,
Аз деле болсо алыңыз.
Анык бекен келери,
Адашкан эки ханыбыз.
Аман келсе эки бек
Айланайын дубанам
Биздин жанды алыңыз.
Карын болдук, хан элек,
Бир адамча бар элек.
Мусапыр болдук, бек элек,
Муңайтты кулдар тебелеп.
Муунду сары суу алып,
Көздүн жашы себелеп,
Жаныш, Байыш дегенге
Кубанып келе жатабыз
Жакшы сөз угуп дубанам,
Жазылды биздин капабыз.
Кабыл болсун дубанам,
Карыпка берген батаңыз.

Кемпир-чал зарылып, дубанага жалынып, муундары шалдырап, баса албай далбырап, баштары каңгырап турушту. Байыш кемпирдин жарты нанын алып, көлбоорго салып анан муну айтты. «Жаныш, Байыш да биздей дубана болуп калган, аман-эсен беш күндө келишет; алар келгенче сиздерди мына бул кыз эч нерседен кемитпей багып турат»...

Желкайыпты кемпир-чалдын колуна ташташып, Жаныш, Байыш өздөрүнүн ата-энеси турган Үзүр шаары карай жөнөп кетишти. Барса атасы Нуркандын ордосу талкаланып калган. Хандын ордосун жана мунараны башка жакка салдырган. Керней, сурнай тарттырып, көкбөрү тарттырып, ат кунан чаптырып, эр эңиштирип, балбан күрөштүрүп, эр сайыштырып сонун той болуп жатат. Жаныш, Байыш ордосунун ордун карап, не болду деп терең санап келе жатышса; жардын түбүндө жаман там турат. Тамдып түбүндө жаман кемпир, жаман чал олтурат. Көзүнүн жашы кыр эткен, көп кайгырып күн өткөн, көөдөндөн көк түтүн бурк эткен, кулагы укпай, кумары чыкпай, көздөрү көрбөй, же ажалы жетип өлбөй жаткан кези эле. Атасы менен энеси экенин таанып Жаныш, Байыш маңдайына барып тура калып, Байыштын дубана болуп айткан сөзү:

— Ассалоома алейким
Салам бердим көргөндө.
Сап болорбуз өлгөндө.
Баш көтөрөр бекенсиң,
Санаадарың келгенде.
Карып болуп калыпсың,
Калың кыргыз эл кимде?
Тирүү болсо балдарың,

Бар бекен келер белгиңде.
Амандаштык көргөндө,
Адашабыз өлгөндө.
Алыңды айтар бекенсиң,
Асылдашың келгенде.
Алсыз болгон экенсиң,
Алтын так кимде, эл кимде?
Аман-эсен балдарың,
Бар бекен сенин белгиңде.
Жашың жетип карыпсың, '
Жаман болуп калыпсың,
Ажырап эки бегинден,
Акылыңдан таныпсың.
Эч бир адам кайрылбай,
Өлөр күнгө барыпсың.
Көргөн-билген сырыңды
Бир башынан сурайын,
Көңүлдөгү дартыңдын,
Баарын айтчы угайын.
Жаныш, Байыш баатырдан.
Билдиң бекен бир дайын?
Ооматың кетип баарыңдан,
Ордоң кимден бузулган?
Оокатың өтпөй бул күндө,
Карып жаның кысылган.
Ажырапсың талаалап,
Ак калпак кыргыз журтуңдан,
Мусапырлык күн берип,
Бу кордукту ким кылган.
Хандыгыңды талашып,
Кандай душман асылды?
Кайдан келген касчылык,
Карып кылды башыңды?
Бечаралык, карыптык,
Бешенеңе жазылды.
Кандай душман кас болуп,
Карып кылды башыңды?
Ким алды алтын таажыңды?
Ким сурады элиңди?
Ким кести сенин демиңди?
Хандыгыңан түшүрүп,
Карыптын суусун ичирип,
Ким тапты сенин эбиңди?
Ким минди алтын тагынды?
Ким байлады багынды.
Ким кетирди алынды,
Биз угалык кемпир-чал
Кайгы капа, зарыңды.
Хандыгыңды колго алып,
Ким билди Үзүр шаарыңды?
Ким бузду сенин ордоңду,
Кимдер сендей кор болду.

Ким алды алтын тууруңду?
Ким кетирди муунуңду.
Ким алды күмүш тууруңду?
Ким кетирди муунуңду?
Күйүт тартып ыйлаган,
Күнөсү барбы кыйнаган,
Күңгүрөнүп муң менен,
Күкүктөй тили туйлаган,
Күйөрүң кимдин баласы?
Жакын калган көрүнөт,
Жеткен ажал чараасы.
Алтының жыйган казына,
Ачкычы кимдин колунда?
Арманың сурайм азыраак,
Азап тартып жатыпсың,
Арылбас шорго батыпсың,
Армандын тузун татыпсың,
Ак жолборстон ажырап.
Күмүш жыйган казынаң,
Килити кимдин колунда?
Күйүтүн сурайм азыраак.
Күнөкөр болгон экенсиң,
Көзүңдүн жашы чачырап
Күйүттө жаткан экенсиң
Көк жолборстон ажырап.
Кырк күнгө болжоп той кылып,
Алтын көкүл баланы,
Астырууга ой кылып,
Дайындатып желдетке,
Дар курдуруп, койдуруп.
Белеске жыйын курган ким.
Бегиңдин уулун урган ким?
Маңдайда алтын көкүлүң,
Бармакка ороп жулган ким?
Балапан кезде жалдырап,
Байлоодо ыйлап турган ким?
Кырк күндүк тоюн аткарып,
Кырк күндүк оюн башкарып,
Калын жыйын курган ким?
Хандык кылып турган ким?
Ханыңдын жалгыз баласын,
Камчыга бөлөп урган ким?
Желдеттердин колунда,
Карып болуп турган ким,
Маңдайда алтын көкүлүң
Каңтара тартып жулган ким?
Ким билди калың элиңди,
Ким тапты сенин эбиңди.
Кандай душман болсо да,
Карып болсун дедиби?
Б ара чачы жайылган,
Кайгылуу кимдин келини?

Жаныш, Байыш баатырдын,
Салганы алгыр куш эле,
Санаасы бузук душмандын,
Санаганы ушу эле.
Саамай чачын жулдурган,
Сабатып желдеттерге урдурган,
Саналуу кимдин кызы эле.
Жаныш, Байыш бектерге,
Жаш убакта кеткенге,
Нече жыл болду арасы?
Ак шумкар салып кеткени.
Айдың көлдүн талаасы,
Асылмак болду жалгызың,
Баатыр Жаныш, Байыштын —
Кимисинин баласы?
Балаңдын алын байкуш чал,
Баш көтөрүп карачы.

Жаныш жарадар болуп, Байыш байланып кеткенден кийин, хандын казынасын уурдап, калың элди колуна алып, Нурканды түшүрүп Акжол-Дарбаз хан болгон Жаныштын төрөлгөн кызы бар жана өзү кеткенде зайыбынын боюнда калган эле. Эркек төрөгөн, баланын атын Баяман койгон. Баяман 15 жашка чыккан кези. Кызы Айсалкын 17 жашка чыккан кези. Акжол-Дарбаз акылдашып, баласы Баяманды өлтүрүп, Күмүшайды, Айсалкын кызын экөө алмак болгондо; Күмүшай: — «Таксыр ханым, биз дагы өзүңдөй хандын катын-баласыбыз. Мындай кордук-зордук менен албагын, өзүңүзгө ийгиликсиз болот. Биз үчүн кырк күнү той бер жапа кырк күнү оюн кылгын. Үзүр шаары кыргыз эли таң калып, тамшангандай болсун. Кызым экөөбүз сиздерге тийип, мен баламды өзү аман калууга көндүрөмүн. Эгер балам тил албаса өз убалы өзүнө» — деди... Акжол-Дарбаз макул алып кырк күндүк тою өтүп, кырк күндүк оюну ошо күнү бүтүп, баланы дарга асмакчы болуп жаткан күнү эле. Күмүшайдын тилин Баяман албады,— «мен кытайга энем менен эжемди берип, тирүү жүргөнчө өлгөнүм жакшы» деп. Ошондуктан Акжол-Дарбаз баланы өлтүрмөк болушкан. Ошол окуялардын баарын Нуркан чалдын дубанага айткан сөзү:

— Алейкиме ассалам
Алымды сурап келипсиң
Айланайын жан балам,
Айласын таппай өлгөнү,
Арманда жатат мен бабаң.
Акжол-Дарбаз кулдарым,
Хандыгымды кармаган.
Айланайын дубанам,
Айтканыңа кубанам.
Алдыма адам келчү эмес,
Келгениң кайсы туурадан?
Элимде киши жок эле,
Силердей алды сураган;
Кайгы менен муң басып,
Кемпир-чал элек куураган.

«Үй» деп келген үнүңдөн,
Үргүлөйүн диниңден.
Жаныш, Байыш баатыр деп,
Жакшы айткан булбул тилиңден.;
Аргымак элем бир кезде,
Айлык жолго жүгүргөн.
Арышым кетип дубанам,
Бул кезде алым кетип бүгүлгөн.
Жаныш, Байыш бек турган
Мындагы жалгызымдан түңүлгөм,
«Ак» деп келген үнүңдөн,
Айланайын диниңден.
Кабар алып келипсиң,
Карып болгон күнүмдөн.
Казанат элем бир кезде,
Караңгы, күндүз жүгүргөн.
Канаты сынып бүгүлгөн.
Качанкы кеткен бек турган,
Мындагы каралдымдан түңүлгөм.
Калкылдайт өпкөт жүрөгүм
Кандай болом бүгүн мен.
Жаныш Байыш баатырым,
Жашында кетти куш алып
Жамандыкты көп көрүп,
Жатабыз мында биз карып.
Күнү-түнү жол карап
Жоругун ойлоп көп санап.
Курчу кетип көз талып,
Ачыккан кулдар журт сурап,
Алсыратып эл жеди,
Ач арыктан алганым
Ырайым кылып бербеди.
Байланган менин багымбы,
Балдарым кайта келбеди,
Жаш экенде балдарды,
Же бара кой деген менденби?
Кайыр шаарды кар кылды.
Кеңири жаткан эл элем,
Заманымды тар кылды.
Ушу болду дубанам,
Кулдардын кылган кордугу,
Өтүп кетти сөөгүмө,
Өлмөйүнчө зордугу.
Ушу көргөн убарам,
Же өзүмдөн кесир болдубу.
Хандарым келер бекен деп.
Түңүлбөй карайм жолдорду.
Келсе келер кези эле,
Кечиктирди болжолду.
Керээзим жалгыз Баяман,
Же кетер күнү болгонбу?
Казынананы талатып,

Өзүн ханга каалатып
Элимдин көөнүн кирчитип.,
Ишимдин баарын чиритип;
Хандыктан мени түшүрүп
Карыптык шорду
Кул алды алтын туурумду,
Кул кетирди муунумду.
Кубаты кетип ыйлаган
Кулдары жанын кыйнаган
Жүрөгү аттай туйлаган
Жаныштын жалгыз кулуну;
Жалынсам да эки кул,
Укпады менин муңумду.
Кул алды күмүш туурумду,
Кул кетирди муунумду.
Күйүт тартып ыйлаган,
Күнөөсүз кулдар кыйнаган,
Камчы менен сабаткан
Бүткөн бойдон сызылып,
Жамгырдай кара кан аккан
Ошо мен карыптын кулуну.
Акжол-Дарбаз эки кул,
Асты эле билбейт муңумду,
Жаныш, Байыш кеткенде,
Карында калган карагым,
Каруусуна толгондо
Кармарга болот жарагым,
Кайгысында турамын
Кармалып турган баланын,
Бегимден калган медегим,
Алымды сурап келерим.
Ажал жетип өлгөнчө,
Бел бекитер кемерим.
Баатырдан калган байрагым,
Жазгы чыккан булбулдай,
Жан эритип сайраган,—
Акыры минтип кулдардан,
Өлгөнү турат жайдарым.
Алтыным, жыйган казынак,
Ачкычы кулдун колунда.
Арманым айтам азыраак,
Азапта жаткан дубанам.
Ак жолборстон ажырап,
Ак жолборсум Жанышым,
Акжол-Дарбаз кулдарга,
Өтпөдү менин наалышым.
Күмүшүм жыйган казынак,
Килити кулдун колунда,
Күйүтүм айтам азыраак,
Тирүү эмес, өлүүмүн
Көк жолборстон ажырап;
Көк жолборсум Байышым —

Көп кытайга бет кылып,
Көрбөдүм эрдин сайышын.
Белеске жыйын курган кул,
Бек койгонсуп турган кул.
Баатырдын жалгыз баласын,
Байлатып алып урган кул.
Маңдайда алтын көкүлүн,
Бармакка ченеп жулган кул.
Калың элге той берип,
Карартып жыйын курган кул,
Хан болгонсуп турган кул.
Ханымдын жалгыз баласын,
Камчылатып урган кул.
Маңдайда алтын көкүлүн,
Каңтара тартып жулган кул,
Хандык тийсе колуна,
Казанчынын иши бул.
Кул билди калың элимди,
Кул кести менин демимди.
Хандыгыман айырып,
Кытай кул тапкан эбимди.
Казанчы кулга кор болуп,
Кайгы тарткан бейбак-ай,
Мен шордуунун келини;
Жанында турат жалдырап,
Баласы менен кызы бар»
Байкуштардын ичинде —
Эригис кайгы музу бар.
Казанчы калмак кулдардан,
Карып болду ушулар,
Кара ниет кулдардын
Уясы биздей бузулар.
Айланайын дубанам,
Байланып турган баланы;
Имерип алып карагын.
Мусапыр менен муңдууну,
Жетим-жесир. тулдууну,
Карыпко деп санагын.
Эч айламды таба албай,
Өрттөнүп күйүп барамын.
Жаныма жакын келе кет,
Жан сактайын өлгүнчө.
Жан кебиң болсо бере кет.
Тетиги жалгызымды көрө кет,
Жалынсам да кулдарым
Мени жакын жеткирбейт;
Жалгызымдын бетинен
Маңдайын сылап өбө кет.
Кагылайын дубанам,
Кайрылып жакын келе кет.
Карып болгон Нурканга
Кайырың болсо бере кет.

Карыштырды карганда,
Казанчы кулдар кара ниет.
Кармалып турган жалгызды,
Кадырын сурап көрө кет;
Дубана сага тапшырдым
Кайрылып барып өбө кет...
Жаныш менен Байыштын,
Тирүүлүгүн билерге,
Бербеди кудай керемет.
Жакын барсам эки кул,
Ыргыта түртүп тепкилейт;
Жакындасам кеткин дейт,
Жалынсам да жеткирбейт,
Жалгызымдан айрылсам,
Таң атпайт да, кеч кирбейт.
Ошондо кемпирдин айтканын
«Бул ак урун келген ким
Бүгүнкү күн кандай күн,
Мусапырдан муң сурап,
Муңун жазган кандай күн?
Башымдан кетет шекилдүү,
Баскан туман кара түн.
Көкүрөк чирип дарт баскан,
Көмүлгөн көзүм ачылып,
Көрүнө калды жер, асман.
Биз бир муңдуу мусапыр
Акыл-эстен адашкан.
Мээнет тартып жатабыз,
Эч адам жок карашкан;
Жайында тоңгон жүрөгүм,
Жалындап ысып күйөсүң.
Каны кеткен эмчегим.
Жаш чагымдай иесиң.
Жаныш, Байыш келгенсип,
Жаным кургур сүйөсүң.
Жанышым менен Байышым,
Дайынсыз кетти билинбей.
Тирүү болсо келер деп,
Тилегим эле түңүлбөй,
Жалындайсың жүрөгүм
Жаңыдан тууган күнүмдөй
Баш көтөрдү бүжүрөп,
Ачылдың деп көкүрөк;
Кабыл болот шекилдүү
Катып калган бир тилек.
Какшып калган эмчектен
Сүт агабы диркиреп.
Дубана турмак бурулуп —
Дудук келип койбогон.
Тууганыбыз кас болуп,
Душмандыгын ойлогон.
Булар кандай дубана

Жүрөгүм турат кубана.
Жаныш, Байыш баламдын,
Жамалы жакын келгенби,
Жалооруган муңдуунун,
Тилегин кудай бергенби.
Келбесе да ошонун
Дайнын билген элденби,
— Ой дубана балдарым,
Ким экенин айта кет.
Кирди кубат дарманым,
Азыраак тура кеткиле,
Арылсын менин арманым.
Айланайын балдарым,
Бир азыраак тура кал,
Биздин муңду сурап ал.
Мына бул күндө жатабыз.
Мусапыр кемпир муңдуу чал
Карыганда мүдүрөп,
Карып болдук көзүң сал,
Боз ордодон ажырап,
Боз турпакта жатабыз.
Он беш жылдан бер жакка,
Кайгы менен капабыз.
Күнү-түнү жол карап,
Күйүттүү көздү сатабы
Силерди көрүп дубана
Акыл менен эс кирди.
Алжыган кемпир, чал элек,
Ачылып эки көз кирди.
Куу булут кетип башымдан,
Кубаныч күнгө жеткирди.
Менин кубанчыма карасаң,
Жаныш, Байыш келеби,
Алтымыш эки тамырым,
Зыркырап ийип демеди.
Көзүм тартат дембе -дем,
Мындай белги келбеген.
Балдарымды көрөмбү,
Өлүп кетсем «энем» деп,
Ак кепиндеп көмөбү.
Баштан кетер капалык
Дагы тилеп жаталык».

Жаныш ата, энесин көрүп, чыдап тура албай «кулдарды өлтүрөмүн» — деп жулунду. Байыш агасы Жанышка кайрат берди. «Азыр шашпа, кимиси кас, кимиси дос экендигин билелик, азыр балага барып сынап көрөлү. Бала өлүп бара жатса да кулдардан тартынбай, кайрат менен турар бекен же жаштык кылып жалтанып жалынып турар бекен» — деп Баямандын маңдайына барып, Байыш дубана болуп балага айткан сөзү:

Ассалоома алейким,
Амандаштык бүгүн күн,
Асыламын дарга деп,
Аманат жандан түңүлдүң,
Акыл ойлоп карачы,
Ак жолборстун баласы.
Ажалдан алып калышка,
Акжолго барбы арачы.
Айрылсаң бакты-таалайдан,
Адамды ушул чамасы
Баатыр Жаныш беренден,
Балапан калган сен жетим,
Ажал жетип өлбөсөм,
Жок эле сенин милдетиң;
Энеңди кулга бербесең
Өлө турган күндөсүң.
Атаң Жаныш — эр Байыш,
Айбыкпай кирчи сан колго.
Баатырлыгын билемин
Кошо жүрүп ошондо,
Ажалдан тирүү каласың,
Апаңды берсең Акжолго.
Нары жалгыз, нары жаш,
Хандар менен кармашпа.
Акыл ойло чырагым
Ажалсыз өлүп калбаска;
Алды кийнин өзүң бил
Ар кимдин ою ар башка;
Эби келсе ойлонуп
Эжеңди бер Дарбазга.
Карында калып төрөлгөн,
Каргадай жалгыз баласың,
Апаңды берсең Акжолду,
Ага кылып аласың
Апаңды кулга бербесең,
Алдына түндө келбесең,
Ажалсыз өлүп каласың.
Эркелигиң эл билбейт,
Эси жок кандай баласың.
Эжеңди бергин Дарбазга,
Жезде кылып аласың;
Эжеңди кулга бербесең
Эркелеп күндө келбесең
Ажалсыз өлүп каласың.
Эки бектен тайбаган,
Өлүмгө башын байлаган,
Өрттөнгөн кандай баласың.
Ата де Акжол кулунду,
' Апаңды кулга бербесең
Ата деп күндө келбесең;
Акжол кул билбейт муңуңду.
Акылдан шашпа алактап,

Асыл эрдин кулуну.
Айтканыма көнбөсөң,
Анык шоруң куруду.
Эл жактырбайт муңуңду.
Эжеңди берип тартууга,
Жезде де Дарбаз кулуңду,
Эжеңди тартуу кылбасаң
Эки кул билбейт муңунду,
Эс-акылдан айрылба;
Эссиз бектин кулуну.
Эжең менен экенсиз,
Эрсинсен шорун куруду.
Эл жактырбайт муңуңду.
Акыл айтам бил — балам,
Айтканыма кир — балам.
Ар-намысты ойлонсоң.
Аман койбойт бул заман.
Хандар менен жайлашып,
Калганың жакшы тынч-аман.
Өлбөй тирүү калууга,
Өчүңдү кийин алууга,
Эмне десе макул де,
Бул айтканың акыл де.
Убагыңа барууга,
Азыр балам өзүң жаш.
Кире элексиң карууга.
Өтө кайрат баш жарат
Өксүп учат жаш канат.
Өзүң өлсөң өлөсүң,
Кошо өлөм деп ким барат?
Акыл ойлоп сабыр кыл,
Ата-энеңди ким багат.
— Алдо үй, алдо үй!..»

Бала дубаналардын сөзүн угуп, башын көтөрүп жооп берейин деди эле, желдеттер желкеге коюп, баланы сүйлөтпөй жер тиктетип турушту. Ошондо бала дубанага жооп берүү үчүн желдеттерге сүйлөгөн сөзү:

— «Кече атам Жаныш барында,
Эр Байышы, жанында
Кылычын чапкан кыраандар,
Жамандыгын эч көрбөй,
Жакшылык көргөн туугандар,
Жамандашып жоо келсе,
Жан аябай куугандар.
Айланайын желдеттер,
Ойлосоң карар убал бар.
Көп кыйнаба жанымды,
Атамдан калган желдеттер,
Мен муштумдай баланы.
Колуңдан келсе коё бер.

Боздотуп кайта урганча,
Болбойсуңбу соопкер.
Ата көргөн алымды,
Силер билбей ким билер.
Кантип мени соо койсун,
Тетиги казан азчу жиндилер,
Жалынамын буркурап
Жаным кейип зыркырап;
Жамгырдай жашым дыркырап,
Боздотуп кулдар урдуруп,
Болбоду менде тынчымак.
Силерден мага жазык жок,
Менден сага жазык жок.
Айланайын желдетим,
Айла кетип колунда,
Кармалып турам мен жетим,
Жакшылыкты талашпай,
Жашмын го деп адашпай,
Жашынып элдин чегинде,
Жан сактап жүргөн кезимде,
Асылды кулдар жетимге.
Акыры тирүү калбаймын,
Амандык жок ниетимде.
Сөзүнө жооп берейин,
Дубана турат бетимде.
Айланайын желдеттер,
Сүйлөтүп алчы тилимди,
Чыдай албай барамын,
Менин көргөн күнүмдү
Береги эки дубана,
Уга кетсин муңумду.
Бекеринен кыйнаба,
Бектин жалгыз мен уулу
Көңүлүмдү оорутуп,
Көл боорлорун асынып
Дубана келди кашыма.
Ырайым кылгын желдеттер
Көзүмдөн аккан жашыма,
Койгулаба желкеге,
Кор кылбагын желдеттер
Мен дагы кандын тентеги,
Жаныш, Байыш бек келсе;
Жаш тилегим эп келсе,
Башыңа тиер келтеги.
Мен мусаапыр баланын,
Муңдуулугуң карагын.
Акжол-Дарбаз кулдардын,
Билбединер арамын.
Тирүү жүрөт дебесе,
Жок эле менин залалым.
Жооп кылсаң желдеттер,
Дубанага карайын.

Баш көтөртүп койсоңор,
Арманымды айтып алайын.
Туулгандан болдум тумшуксуз,
Менин жок экен го таалайым..»
Жооп берди желдеттер:
—«Сүйлөсөң балам сүйлө» деп,
Бу муңдуулук ар кимдин
Башына келер дүйнө деп,
Дубананы бет алып
Сөз баштады ошондо:
— Аса таяк асынып,
«Ак» деп жүргөн дубана,
Андан бетер кыдырып,
Азапка түшкөн убара.
Түбү бузук калмакка,
Апасын бербейт бу бала.
Апамды кулга бергенче,
Аталап кулга келгенче,
Менин аманат жаным убара.
Андан көрө дубана
Асаңдын жолун туурала,
Ала кандай кез келип
Акыл айтып, эс берип
Менин азабым тартып куураба,
Көлбооруң түшпөй жонуңдан,
Көп кыдырган дубана.
Көрүнгөнгө калп айтып,
Күпүлдөгөн убара.
Сен эмессиң мен билем,
Көптү көргөн улама.
Көрүнгөнгө шам жагып,
Көлбооруңду туурала.
Күйүшөр жалгыз эжесин,
Кулга бербейт бу бала.
Эжемди кулга бергенче,
Эркелеп кулга келгенче;
Менин эссиз жаным убара.
Күнөөсүз туруп кез келип
Көңүл айтып эс берип
Күйүтүң тартып куураба,—
Айланайын дубана,
Эми айтайын арманды.
Амал барбы көрбөскө
Акжол, Дарбаз салганды,
Мен бир жетим баламын.
Өлбөй калар ал барбы,
Аксакалдуу карыдан
Атамды көргөн баарыдан;
Акылдашса кеп угам,
Атамды Жаныш деп угам.
Алардын жайын, мен угам,
Каада билген карыдан

Кадырымды тааныган
Калайыктан кеп угам.
Агам Байыш деп угам.
Кандардын жөнүн мен угам⁴
Кытайга барып жоголгон,
Атанын жөнүн мен угам.
Жаныш, Байыш — ата, агам,
Келе турган болсочу,
Жалгызга кудай бир тилек—
Бере турган болсочу.
Жаза кесип кулдарды,
Жалгыз өлөр күнүндө,
Көрө турган болсочу.
Жаш куюлган бетимден
Өбө турган болсочу,
Жалбырагым куурабай
Жаш элем гүлүм толсочу,
Байыш баатыр багыма
Келе турган болсочу.
Балапан жаштын тилегин —
Бере турган болсочу,
Байлап алып кулдарды —
Кере турган болсочу.
Баласы өлөр чагында —
Көрө турган болсочу,
Байлоодон колум чечилип,
Бар болсо күнөөм кечилип,
Балапан күлүм толсочу
Айласыз күндө турганда,
Атакем келип калсачы,
Акжол, Дарбаз кулдарды
Алдыртан торой чалсачы.
Алсыз башты өлүмдөн,
Ажыратып алсачы.
Асмандап учкан тунжурум,
Айланып туурга консочу.
Атакем Жаныш өлсө да —
Байышым келер болсочу-
Агамды көрүп кубанып —
Ач калган көөнүм тойсочу.
Жалгыз кылып арытпай,
Жаш өмүрдү карытпай,
Жаратпай эле койсочу...
Атакем Жаныш кеткенде
Жети жыл өмүр өткөрдүм,
Жетимдин кайнап шорунда,
Сегиз жылдан бер жакка,
Куурадым кулдун колунда.
Асмандап учкан зар бекен
Алтын, күмүш сал бекен
Атанын жүзүн көрбөгөн
Ажалынан өлбөгөн,

Адамда мендей бар бекен.
Атам Жаныш, эр Байыш,
Акжол, Дарбаз кулдардын
Эминесин алды экен.
Мага кандай кулдардын,
Артык баш доосу калды экен.,,
Көкөлөп учкан зар бекен
Күмүш, жамбы сал бекен,
Күйүшөрүн көрбөгөн —
Күнөкөр болуп өлбөгөн;
Күйүттүү мендей бар бекен.
Күйөөрүм Байыш, эр Жаныш,
Күнү менен кулунун —
Эминесин алды экен.
Күйүттүү менин багыма
Кандай күчтүү доосу калды экен,
Же менин жаным кулдардын,
Колунан өлчү жан бекен

Деп бала басылды. Эмдики сөз энеси Күмүшайдан. Күмүшай кулга тиейин десе баласы Баяман болбойт,—тийбейин десе баласын өлтүрүп зордук менен нике кыйып алмак болуп жатат. Ошондо Күмүшай баласын карап айткан сөзү:

«Айланайын жалгызым
Асманда жарык жылдызым.
Айлаң кантип табылат
Арыстандан калган ырысым,
Жалгызды жалгыз дебеген
Жетимди жекке теңеген —
Ошо кулдардын иши курусун,
Айланайын жалгызым
Айлаңды таппай зарладым;
Эки көзүм ортосу
Эт жүрөгүм толтосу.
Кара көзүм ортосу,
Как жүрөгүм толтосу.
Сен ушинтип турганда,
Атаң Жаныш алкынып,
Кирип келер болсочу.
Айтайын арман угуп ал,
Акылыма кулаксал,
Билбесең жөнүн билип ал,
Мен бейбактын тилин ал.
Кайрат кылып карышпай,
Хандар менен салышпай,
Кагылайын тирүү кал.
Балапан жүнүң бата элек
Балтыр этиң ката элек,
Чырымтал жүнүң бата элек
Чымыр этиң ката элек
Атанын жөнүн биле элек;

Акылың толук кире элек,
Кайрат кылыш не керек.
Куп десең айткан сөзүмдү,
Кул дале болсо тиейин,
Кудайдан сенин жаныңдын —
Тирүүлүгүн тилейин.
Кулунум сенден ажырап.
Кантип тирүү жүрөйүн.
Куу тырмак кытай кулдардан,
Кечилбейт сенин күнөйүң.
Кулунум тирүү бар болсоң,
Жаман да болсо кулдарга,
Жалынып барып тиейин.
Жалгызым сенин жаныңды,
Жараткандан тилейин
Жалынсам да кулдардан
Кечилбес болду күнөйүң,
Жалгызым,; сенден айрылып,
Жатсам, турсам кайгырып
Канткенде тирүү жүрөйүн.
Айланайын кулунум,
Айла таппай курудум.
Мындан башка акыл жок,
Же муңуңду сурар жакын жок.
Жалгыз эркек, жалгыз кыз,
Жетим-жесир байкушпуз.
Акжол, Дарбаз калмактын,
Заманына болдум туш.
Мен тийбей сени агытпайт,
Чалынган торго сен бир куш».

Күмүшайдын сөзү бүттү. Баяман бала энесинин сөзүн угуп турду да, баардыгын байкап, энеси менен эжесин карай бир айткан сөзү:

— «Айланайын апаке,
Сүйлөтпөгүн тилиңди,
Акжолго тийип алам деп,
Улуксат бергин балам деп,
Келтирбе менин жинимди.
Кулга тиём дегиче
Ойлогун түпкү зилиңди.
Акжол, Дарбаз кулдарың
Аман койсун кимиңди.
Курсакта калып төрөлүп,
Куурадымбы чырпыктай,
Кулдардан өлөт экемин,
Кулаалы алган чымчыктай.
Куу топурак алдында,
Апаке, кулунуң калар тумчукпай.
Жатында калып төрөлүп,
Жаш куурадым чырпыктай,
Жазыксыз өлүп баратам;

Жагалмай алган чымчыктай.
Жабыктай жердин алдында,
Апаке жаш ботоң калар тумчукпай,
Кара дарга асылып,
Казанчы кулдан мен өлүп:
Кайгыма чыдап тура албай,
Канаты сынган улардай.
Апакем менен эжекем
Катарың менен тең өлүп
Акыры башта бир өлүм,-»
Бел байлашып көрөлүк.
Айланайын апаке,
Акырет кетем сен үчүн.
Акжол кулга тийгенче,
Азабың тартып күйгөнчө;
Ардагыңдан ажырап,
Арман менен жүргөнчө;
Кагылайын эжеке,
Ажалсыз өлгүн мен үчүн.
Кыямат кетем сен үчүн.
Кызматкер кулга тийгенче
Кыялым санап күйгөнчө
Күйөрүмдөн ажырап,
Күндө үч убак кайгырып,
Кыйналып жүрбөй эжеке;
Кылчайбай өлгүн мен үчүн.
Эжекем менен апакем,
Өлүп кеттим сен үчүн.
Өрттөнгөн кулга тийгенче
Өзөгүн оттой күйгөнчө
Өлүп кетти жалгыз деп;
Өзүмдү санап күйгүчө,—
Өлө көргүн мен үчүн.
Мен өлгөн соң экөөңөр,
Өлбөйсүңөр неге үчүн.
Айланайын апаке,
Ак кендир жипке муунуп өл,
Ардактуу эжем Айсалкын,
Арбагымды унутпай,
Ак болот канжар уруп өл.
Армандуу эки шордуулар,
Менин арманымды угуп ал.
Бир тууганым Айсалкын,
Буурчактык жипке муунуп өл
Күйүттүү апам Күмүшай
Көк болот канжар уруп өл.
Курулуу дарга кул асып
Муунуп өлөт жалгызың;
Муңдуу сөзүн угуп ал.
Кагылайын апаке ай,
Кайгыңа өлдүм силердин,
Калмактарым астырып,

Кара дарда чирендим.
Качан апам өлөт деп,
Кайрылып карай жүрөрмүн,
Хансынган эки калмакты,
Акирет жайы чын болсо,
Калыстык сын койсо
Кара эшек кылып минермин.
Айланайын эжеке ай
Ажалыңа өлдүм силердин,
Акжол, Дарбаз эки кул
Астырат дарга чирендим.
Эжекем качан келет деп,
Эстесе экөө өлөт деп,
Жолуңду карай жүрөрмүн,
Жоонсунган кулдардын,
Акырет жайы чын болсо,
Жоор эшек кылып минермин.
Жетилбей өлгөн жетимдин
Арманын угуп калгыла,
Мындан кийин экөөңдүн.
Келе албаймын алдыңа,
Сыйласаң эже өзүмдү,
Садага кылар жан мына...»
Жатындашы Айсалкын
Көзүнөн жашы чууруп,
Эт жүрөгү жалындап,
Күйүттөн ичи буулуп.
Жанаша өскөн жайкалып,
Жатындан бирге туулуп,
Жалгызым деп зыркырап,
Жамгырдай жашы дыркырап,
Жанына келди бурулуп:
—«Айланайын бир боорум,
Апакең айтса болбодуң,
Медерим сенден калбаймын
Мен дале орто жолдомун.
Сенден кантип калайын,
Жалгызым, сен тарткан азап-шордомун.
Ардагым сенден айрылып,
Душманга кантип тиейин,
Азирейил алат деп,
Ажалга кантип күйөнүн.
Аталаш сенден ажырап,
Армандуу көзүм чачырап,
Канткенде тирүү жүрөйүн,
Унутпайм керээз кебиңди,
Убайымдуу түгөйүм.
Алыскы жерде отурсам,
Амандашып келерим,
Ачка болсом демөөрүм,
Атакем Жаныш баатырдан,
Артылып туулган береним.

Кайрыларым Баяман,
Кара тоодой медегим.
Бербеди кулдар өкүмдү,
Белимден түшөт шекилдүү —
Белимде алтын кемерим.
Кармалып туруп үчөө тең,
Кайгы дартын козгошуп,
Каңырыгын түтөтүп,
Кан жутушат боздошуп.
Кол кармашып турушат,
Кордуктуулар коштошуп.
Жолдошуң болсун ыйманың,
Ал жетпейт кандай кыламын,
Жазыксыз сени өлтүргөн,
Калмакка жетсин убалың.
Кандын уулу сен элең,
Сени тууган мен элем.
Хан да болсо чыдагын.
Канткенде табам эбиңди,
Кагылайын чырагым.
Кулдардын кылган ишине,
Айла келбейт, ал жетпейт,
Акылың бар жалгызым,
Айткан менен тил өтпөйт.
Айланайын жалгызым,
Ооматы келсе ким көппөйт,
Кармалып кулдун колунан
Каралдым кетти караансыз;
Кантип өтөт өмүрүм,
Кайгы менен баласыз.
Жалгызым сенин аркаңдан
Айсалкын шордуу экөөбүз —
Алты күн калбай барабыз.»
Бүгүндөн калса баланын,
Түбүңө тиет зыяны.
Тааланы бачым өлтүрүп,
Экөөңө нике кыялы.
Алтын парда көшөгө,
Ак ордого тарттырып,
Алты кабат мамыкка
Айсалкын менен жаткырып;
Үлгүлүү Үзүр шаарынан,
Керегиңди таптырып.
Туш-туш жакка таралып,
Желдеттерди чаптырып.
Камынгыла эки бек,
Баланын каны чачылсын.
Өмүрдөгү кул болгон
Курушуңар жазылсын.
Муну көргөн душманың,
Кан буугандай басылсын.
Экөөңөр эки сулуунун,

Коюнунда жатчу асылсың,
Алдо үй, алдо үй!..

Деп турду эле, Акжол, Дарбаз «—бул дубаналарым ырас айтат, акыры өлтүрмөк болгон соң баланы эртелеп өлтүрүш керек» — дешип, баланын эки колунан экөө кармап, дардын түбүн карай сүйрөп келе жатат. Бал тилин тартпай кулдарды карай айткан сөзү:

— Жаш канатты талытсаң,
Жаңы гүлдү солутсаң,
Кандай кылсаң — андай кыл
Кайда өлбөгөн чымын жан.
Жаратылып жан болуп
Ажалым жетти кулдардан.
Апаке сендей бейбак жок,
Армандуу күндө тул калган.
Энекем менен эжекем,
Аркамдан өлсөң жок арман,
Коё бер кулдар колумду,
Бошоткун менин жолумду
Жазыгы жок бала элем
Не урасын догунду.
Же жазыксызды жашынан,
Өлтүрүшүң сонунбу,
Обу жок кулдар ойлонуп,
Байкап көргүн сонунду.
Ырайым кылгын кулдарым,
Көзүмдөн аккан жашымды,
Күнөөсү жок бир жашты,
Астырышың жакшыбы.
Отун алып, от жагып
Күл чыгарып, ат багып
Кызмат кылган кул элең
Азыртан баштап экөөңдүн,
Азат кылам башыңды.
Атам мурааз кулдарым,
Карагын менин алыма,
Забын болбо ханыма,
Туз арбакты сыйласаң
Мингизгин алтын тагыма.
Байкуш жетим баланын
Теңелбегин багына.
Отунум алчу кытай кул,
Экөөң вазир болгун жаныма,
Өлүмдөн калсам мен аман,
Эки кул болсоң сен аман,
Суратайын элимди,
Куубасаң кулдук кегинди.
Энекем менен эжекем,
Эки кул сенин теңиңби.
Жалынсам да өлөмүн,
Жалбарсам да өлөмүн,

Жалгыздык, жаштык зары ушул,
Жазуунун ишин көрөмүн.
Көзүнүн кырын саларга,
Ажыратып аларга,
Канакей менин жөлөгүм?

Дубаналардын сөзүн угуп жана баланын сөзүн угуп, Акжол Дарбаз хан Баяманды өлтүрүү үчүн дардын түбүнө сүйрөп келип астырмакчы болуп жатат эле; ошондо Байыш баатыр кулдарды карай какшыктап айткан сөзү;

— Акжол, Дарбаз кулумсуң
Ак, караны ылгабаган,
Кара ниет зулумсуң,
Баяманды өлтүрүп,
Даңкын көпкө угулсун.
Жалгызынан ажырап,
Күмүшай менен Айсалкын,
Муңдуу жашка жуунсун,
Сага окшогон арамы,
Калмакты кудай алабы,
Кара дарга муунтуп,
Асып көрчү баланы.
Казанчы кулдар байкагын,
Өзүңө тиер залалы.
Куру желге семирген,
Кул падыша дедирген,
Силер өңдүү арамы,
Кулду кудай алабы.
Өлтүрбөгүн баланы,
Өлүп кетсе баланын —
Өзүңө тиер залалы.
Өлөрман кулдар ойлогун,
Акылы жок экенсиң,
Акжол, Дарбаз хандарым,
Аркаңдан чыгып карасам,
Арамы кулдар сандарың,
Атасы келсе баланын
Азапка түшөр жандарың.
Акылсыз кулдар билбейсиң,
Атасы келип калганын.
Кутурасың элирип
Кулдан чыккан хандарым,
Кутман бекен деп келсем,
Кулга окшош сандарың.
Куу кийип келсе эки бек,
Курубасын жандарың.
Кулдугуңдан билбейсиң,
Куюгуп кеткен баатырлар,
Кубулуп келип калганын
Акжол, Дарбаз байкагын,
Аныгын эми айтамын.

Арстан келди кубулуп,
Асим шаар, Үзүр калаанын
Атасы келди баланын,
Акыл менен ойлоп бил,
Айтып турган саламын.
Андан көрө эки кул,
Аманын тиле баланын.
Эси жок кулдар карагын,
Ээси келди талаанын
Эмдигиче билбейсиң
Эки бектин кабарын;
Көөдөнү жоктор билбедин,
Көрсөтүп айткан саламын.
Күнөөсү жогун мындан бил,
Күйөрү келди баланын.
Кытай менен урушуп.
Кыргын салып кеткен — бек,
Кылчайып дайны угулбай
Он беш жылга жеткен — бек,
Карып кылдын калганын,
Хан болгонсуп чекчеңдеп;
Казанчы кулдар тойбодуң,
Казынасын казып жеп.
Калмак менен урушуп
Кан төгүшүп кеткен — бек,
Кабары жок болгону
Он беш жылга жеткен — бек,
Ойрон кылдын калганын,
Обу жок кулдар чекчеңдеп,
Баласына тап койдун,
Бардык мүлкүн такыр жеп.
Карылуу болсоң күрөшүп,
Көрөйүнбү кулдарым,
Кабыргаңдын тоомдорун,
Сөгөйүмбү кулдарым.
Кан-жиниңди оргутуп
Төгөйүмбү кулдарым.
Калмактарым билбепсиң,
Ханыңдын келип турганын.
Бооруңду тилип өзүңдү,
Жарайымбы кулдарым,
Өткөн өч, кеткен кегимди
Алайымбы кулдарым;
Баштагы кылган ишиңе,
Салайымбы кулдарым.
Байкап көрүп таанын ал,
Байыштын келип турганын.
Күл чыгартып отунду —
Жактырайын кулдарым,
Өлмөйүнчө атымды,
Бактырайын кулдарым.
Өмүрүңдү ошентип,

Сап кылайын кулдарым.
Жансыз кулдар билбедин,
Жаныштын келип калганын.
Алдо үй, алдо үй!..

Деп Байыш баатыр ак уруп турду. Ошондо Акжол, Дарбаз арданышып, баланын колун коё бердирип; «Сасыган дубаналардын ажалы жеткен экен»,— деп, кылычтарын сууруп алышын, дубаналарды карай тап беришип, катуу жүгүрүп чаап таштамакчы болушту эле; дубаналардын аттары үркүп, башынан куулары ыргып кетип, Алтын көкүлдөрү жайыла түштү. Ошондо Акжол, Дарбаз тааный коюп, эси ооп чалкасынан кетип жыгылышты. Карап турган эл таң калышты. Жаныш, Байыш, десе —дубана, дубана экен десе, — Алтын көкүлдүү. Ошондо бала Жаныш, Байыш экөөнү акыл менен таанып, эки колун бооруна алып, маңдайына келип салам-берип—айтып турганы:

— Ассалоома алейким
Айланайын дубана
Салам бердим сиз жакка,
Кайдан келдиң бул жерге?
Калың кыргыз элинен,
Калбаптыр мени сүйөргө.
Кайрыларым болбоду,
Кайгырып ичи күйөргө.
Дубанасыңбы? кимсиңер?
Же бактыма тийген күнсүңөр.
Жалындаган жүрөктүн,
Жарасы бүтсүн жооп бер.
Турушуңду тааныдым,
Дубана эмес белгиңер;
Эсине алып байкаса
Эрдин сырын эр билер.
Ээрчишип эки айбатым,
Кайсы жактан келдиңер?
Оюмда жок келет деп,
Он беш жылы жоголгон —
Кубанарым экен го.
Куу кийип селде оронгон.
Кулдарды басып салмагы,
Куткарган кардуу бороондон,
Атакем менен абамбы
Айбатың арыстан сүрүндөй.
Баатыр Байыш аманбы.
Өлүү болуп көрдө жок,
Тирүү болуп төрдө жок —
Курсакта калган каралды
Көргөндө шүгүр кылайын
Көк жалдар сенин карааның.
Ата-энең жатат арманда,
Азап тартып карганда,
Алтымыш шаар Үзүрдөн
Эч адам чыкпайт жардамга.

Кошулушкан бардыгы
Кулдарын хандык алганда,
Мени кулдар жибербейт,
Атам менен энемдин,—
Алын сурап барганга.
Душмандын түшүп колуна,
Тирүүлөй жесир алганың,
Алганыңдан төрөлгөн,
Арсыз жетим балдарың.
Акжол менен Дарбазды
Албарстай басты, салмагың.
Атакем Жаныш эсенби,
Ан үчүн тааныйт ардагын;
Айтпаса да билбейби
Акылдуу адам аржагын.
Күйүттүү энем Күмүшай,
Түрүүлөй салган тулун көр,
Азаптуу эжем Айсалкын,
Атасыз кыздын муңун көр.
Атан менен энеңдин —
Азыркы жаткан күнүн кер.
«Айланайын жалгыз» деп,
Чыркыраган үнүн көр.
Карыптардын турушун,
Кайраттуу болсоң бүгүн көр.
Жазыксызды жыйнаган.
Акжолдун кылган ишин көр,
Катының, кызың тийбесе,
Сайгылап жатып өлтүрчү,
Саптатып койгон шишин көр.
Акжол, Дарбаз кытайдын
Арам санаа ишин көр.
Айтканымдын баарысы,
Жетимдин уксаң арызын,
Аралап жүрүп бүтүн көр.
Дубана болсоң чын эле,
Көлбооруңду жонго сал,
Экөөңөр тең ээрчишип,
Өзүңөр көргөн жолго сал.
Талканыңды чогултуп,
Таягыңды колуңа ал.
Болбосо кимсиң сырыңды — айт,
Боздотпой ички чыныңды — айт.
Бозоруп турган мен карып
Жүрөгүм сүйүп жымылдайт.
Арыстаным Байыш болбосоң,
Асандан кулдар жыгылбайт.
Көк жалым Жаныш сырыңды айт,
Көңүлдөгү чыныңды айт.
Өлүмдө турган мен карып,
Өрөпкүп жүрөк жымылдайт.
Жаныш, Байыш болбосоң

Көлбоордон кулдар жыгылбайт.
Жаныш, Байыш сен болсоң;
Жалдыратпай чыныңды айт.
Көп кечикпей бачым айт,
Байыш болсоң баркыңды айт,
Балапан жүрөк калкылдайт.
Эки баатыр эсенби,
Атыңды укпай жан тынбайт.
Өлүмдө турган мен карып,
Өчкөн отум тамганбы.
Өлдү деген баатырлар —
Экөө тең келип калганбы.
Өксүп таппай турамын,
Өлүмдөн калган аргамды
Өлүмдөн эсен куткарып
Таратып ички зардамды,
Өлүп бара жатканда,
Өмүргө бердиң жардамды.
Караңгы шамым жанганбы
Кайрылып учуп жетилип
Канатым келип калганбы.
Канча жылдан бер жакка
Катын-балаң зарланды.
Кайрылар адам болбосо,
Кантип табам айламды.
Каза жетип өлөрдө,
Карыпка бердиң жардамды.
Чындап бүгүн кетирдиң,
Чырмалган ички зардамды.
Душмандын чалган күүсүнө,
Туруштук берер ал барбы?
Алты жылдан бер жакка,
Айласыз жалгыз мен капа.
Азыр күлүп турамын,
Апакем менен эжемдин,
Азабын тартып куурадым.
Жаныш, Байыш сен болсоң,
Атаң менен энеңдин —
Ал-абалын сурагын.
Деп турганда баланын,
Муңун угуп буралып,
Кайтара ойлоп эр Жаныш,
Кайратына кубанып.
Токтоно албай ошондо,
Баласын көрүп бакырып,
Көзүнөн жашы чачылып.
Аттан түштү секирип,
Дубана киймин чечинип,
Бар кайраты Байыштын,
Маңдайына түйүлүп,
Байкап турат эр Байыш,
Баатырлык киймин кийинип.

Колунан кармап солкулдап,
Коюну жашка шолкулдап,
— Кагылайын балам деп
Калмактан келдим аман — деп
Каңырыгын түтөтүп,
Кайгырганым жаман — деп,
Кыйноодо калган балам—деп,
Кытайдан келдим аман — деп
Кылчаярың болбосо,
Жалгызым ушул чамай— деп,
Бооруна басып болкулдап,
Кучактап алып солкулдап,
Жашып турат эр Жаныш.
Кулдарына кекенип,
Шашып турат эр Жаныш.
Кимдер достум, ким душман
Дос душманды билемин.
Сени карып кылган душмандын,
Катырамын тилегин.
Карында калып төрөлгөн,
Канаты кырчын зирегим
Каза жетип өлөрдө
Кабыл болду тилегим.
Он беш жашар өзүн жаш
Жылаңайлак, жылаң баш
Кулунум сени кыйнаган,
Кулдардан башка кимдер кас
Колго түшкөн уурудай,
Кордук тартып жылаңач,
Задиси кытай кулдардын
Залимдиги боору таш.
Өлүмдөн тирүү биз келдик,
Карыбым кандуу көзүңдү ач.
Деп ошондо эр Жаныш,
Атасын көрүп ал кетип,
Энесин көрүп эс кетип,
Кармалып турган балага,
Кай-кайсыны эстетип.
Кыйноодо турган Айсалкын,
Кызын көрүп кыйналып,
Кайратынын бардыгы,
Калмак кулга жыйналып,
Күйүтү күчтүү Күмүшай
Алганын көрүп арданып,
Ата-энеси, алганы,
Азап тартып балдары,
Баарысы турса зарданып
Бул шумдук кандай болду деп,
Же баланын иши оңбу деп,
Калың эл турат жарданып.
Качып жатат тымызын,
Күнөөлүсү тандалып-

Калың кыргыз көп элдин,
Кары-жашы таң калып
Куу кийип селде чалынган,
Куржуну бар салынган,
Кемпир-чалга бир барды,
Сурады андан муң-зарды.
Кармалып турса буркурап,
Кайрылып келди сыр сурап,
Катын менен баладан.
Ким экенин биле албай,
Жүрө бердик аламан,
Алын сурап ак урду,
Ар кимисин ар башка.
Анан келди бастырып,
Акжол менен Дарбазга.
Катуу айтты хандарга,
Залим кытай кулсуң деп,
Силерди тузум урсун деп.
Каныңды төгөм кулдарым,
Калкым көрүп турсун деп.
Жазыксыз жаза буюрган,
Жакшылыгың курсун деп.
Калмактарга билдирип,
Карайлаган турбайбы,
Калың кыргыз журтум деп,
Кабарымды билишсе,
Кантип чыдап турсун деп,
Каарланды кулдарга,
Жаныбыздан түңүлүп,
Жаман айтып турганда;
Эки ханды кулатып,
Эсен калды мындан да,
Жаныш, Байыш бек болсо,
Кийип кийип самсаалап,
Баатырлык сырын далдаалап,
Акылдуусу билсин деп,
Дубанача күрсүлдөп.
Куржун, көлбоор, асаны,
Шылдыңдашып күлсүн деп.
Кубулушун келгенби.
Же кудайдан коркпос шерденби.
Жолу катуу көрүнөт.—
Жолборс менен шерденби;
Же жолоочу барып келишкен
Өзүбүздүн элденби,
Эли билбей удургуп,
Тааныбай турат жабыла.
Бастырып келди эр Байыш,
Агасынын жанына;
— Айланайын агаке,
Сенин акыл-эсин канаке.
Энең уруп койгонсуп,

Эмшиңдейсиң ыйлайсың,
Эки көздөн жашыңды,
Эмдигиче тыйбайсың.
Калкымды тирүү көрдүм деп,
Катындарча ыйлайсың.
Кайраты жок эмече,
Кара жашың тыйбайсың.
Кайрат берем ар убак,
Качан мени сыйлайсың..
Айтканымды эстебей,
Ар убакта кыйнайсың;
Ким дос сага. ким душман,
Иретиңди ким бузган.
Биле элекпиз экөөбүз,
Бүгүн келдик алыстан.
Катын-балаң, эне-атаң
Кайгы менен наалышкан.
Элди-журттту арытып,
Анан кийин намыстан.
Ар-намысты токтотуп,
Кабагың ачып күлбөйсүң;
Кайрат менен чың туруп,
Калкыңдын сынын билбейсиң.
Ар убакта билдирбей,
Айбат менен жүрбөйсүң.
Деп ошондо Байыштын,
Көзүнөн чыккан чаары бар.
Акырая караса,
Анык жолборс каары бар,
Кайратына караса,
Кабыландын заары бар.
Ошонун Байыш экени —
Опурулса таанымал,
Ачуу кайрат деминен,
Агасына айткан кебинен,
Качып жаткан мындан көп.
Кантер жайын таба албай,
Шашып жаткан мындан көп;
Байыштын кайрат табынан
Жүрөгү чыгып кабынан,
Жүдөп жаткан мындан көп.
Үмүтүн үзүп жанынан,
Чочуп жаткан мындан көп.
Үйүн чечип жүктөшүп,
Үркүп жаткан мындан көп.
Кантебиз деп бир бирин,
Түртүп жаткан сандан көп.
Эл калкылдап турганда,
Өпкөсү көөп калкылдап,
Токтобой мууну шалкылдап,
Атасы Нуркан — «Балам,— деп,
Адашып кетип он беш жыл,

Келдиңерби аман деп.
Атаң менен энеңдин,
Көргөн күнү жаман» — деп...
Энеси келди — «уулум» — деп
Эч пайдасы жок чунактар
Силерди кайдан туудум деп.
Алтыным агып жез болуп,
Акылым качып нес болуп,
Акты го менин муунум деп...
Айсалкын келди — Атам деп,
Азабын, тартты апам деп,
Акырет кете жаздады,
Баяман жалгыз балаң деп.
Алган жары Күмүшай,
Алдында турат буркурап.
Айнектей көздөн кара жаш,
Агып турат дыркырап.
Амандашып туш-туштан,
Кол беришти чуркурап.
Кырк жигит келди — Бегим деп,
Кыйнаган кулда кегиң деп,
Кылчайбады элиң деп,
Кыркыбызды кызытты,
Кыраандар сенин демиң деп,
Алакан, таман чор болуп,
Баатыр билек жоор болуп,
Кырк жигитиң кор болуп.
Тамак үчүн сатылып,
Кул ордуна орнодук
Кулдарга малай кыркыбыз,
Күнү, түн кетет тынчыбыз.
Өзүнчө оокат кылууга,
Жооп бербеди кулуңуз;
Жыйылып ичке чер толду,
Кандуу кайгы, муңдуубуз.
Кара дарга жазысыз
Кармалган жалгыз уулуңуз.
Баатырлар сенин жогуңда
Көргөн күндү угуңуз.
Кайгы – капа муң зарды,
Баарыбыз көргөн ыйларды
Баатырлар бүгүн жуудуңуз.

Деп кырк жигит зарын айтып, өткөн жабыр-жапасын баарын айтып өттү. Атасы Нурканды хандык олутун койду. Энеси Күлүкан балдарынын кубанчы менен, кайра жашарып, мууңданды. Кырк жигитти кадимкидей аттап тондоп кызматына койду.

Желкайыпты алдырып, жергелүү элин жам кылып, самсалаган Сарбанды, кайырчы болуп калганды; Кайыры шаарга бек кылып, каалаганын эп кылып, Байыш баатыр Желкайыпты алып алды да тынчып жатып калды.

Жаныш, Байыш — Акжол, Дарбазды дарга астырып өлтүрмөк болду эле, ошондо Жаныштын баласы Баяман: «мунуңуздар. карабайт» — деди. Өзүңөр менен өчтөшүп, кектешип жүргөн кытайдын же калмактын ханы менен же бир баатыр менен касташып колго түшкөнсүп, ушу кулду кантип уялбай, кантип дарга асасыңар, ушулардын кеги, өчү курусун!. Андан көрө кулдук кызматын кылып жүрө берсин» деп бала дарга астырбай койгон экен.